

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TURGUT ÖZAL'IN LİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK
ARASINDA GEÇEN SİYASİ HAYATI**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
Fatih SOLMAZ**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi. Alihan LİMONCUOĞLU**

İSTANBUL – 2018

TEZ TANITIM FORMU

YAZAR ADI SOYADI : Fatih SOLMAZ

TEZİN DİLİ : Türkçe

TEZİN ADI : Turgut Özal'ın Liberalizm ve Muhafazakârlık Arasında Geçen Siyasi Hayatı

ENSTİTÜ : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ANABİLİM DALI : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

TEZİN TARİHİ : 02/04/2018

SAYFA SAYISI : 110

TEZ DANIŞMANLARI : Dr. Öğr. Üyesi. Alihan LİMONCUOĞLU

DİZİN TERİMLERİ : Turgut Özal, Liberalizm, Muhafazakârlık, Siyasal Çerçeve

DAĞITIM LİSTESİ : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Fatih SOLMAZ

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TURGUT ÖZAL'IN LİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK
ARASINDA GEÇEN SİYASİ HAYATI**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
Fatih SOLMAZ**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi. Alihan LİMONCUOĞLU**

İSTANBUL – 2018

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fatih SOLMAZ

.../.../2018

JÜRİ ÜYELERİNİN KABUL VE ONAY SAYFASI

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

.....'ın "Turgut Özal'ın Liberalizm ve Muhafazakârlık
Arasında Geçen Siyasal Hayatı" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından
anabilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza
Başkan _____
Prof. Dr. Bkkkk BBBBB

İmza
Üye _____
Prof. Dr. Bkkkk BBBBB
(Danışman)

İmza
Üye _____
Prof. Dr. Bkkkk BBBBB

İmza
Üye _____
Doç. Dr. Bkkkk BBBBB

İmza
Üye _____
Dr. Bkkkk BBBBBBB
(Var ise İkinci Danışman)

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

... / ... / 2018

İmzası

Unvanı, Adı SOYADI

Enstitü Müdürü

ÖZET

Modernleşme kavramına yönelik gelişmeler, 17. yüzyılda başlamış, 18. ve 19. yüzyıl ile devamlılık kazanmıştır. Dünya genelinde söz konusu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve özellikle de orduda Batı'nın gücünü yansıtabilme eğilimli çalışmalar geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu durum, Tanzimat Dönemi ile beraber etkin bir şekilde değerlendirilmiş ve sonraki süreçte de etkin bir mekanizmayı yansıtmıştır. Türkiye'de, Cumhuriyet'in kurulması ile beraber modernleşmeye yönelik çalışmaların gelişmesi, öncelikli olarak halk üzerinde çağdaşlaşma adı altında gelişmeleri kapsamıştır. Bu durumda belirgin olan faktörler arasında, halkın geleneksellik yapısından uzaklaştırılması ve özellikle de din ile araya mesafe koyma eğilimli çalışmaları içermektedir. Halk tarafından onaylanmayan ve tepkiyle karşılaşılan unsurlar arasında, muhafazakârlık olgusunun uzaklaştırılması durumu önemli bir sorunsallık taşımaktadır.

Türkiye'de Özal dönemi ile beraber gelişme gösteren anlayışlar arasında muhafazakâr kesimin düşüncelerine yönelik unsurlar önemli bir pozisyon kazanmıştır. Bu anlayışı geliştirmede Özal, liberalizm ve muhafazakârlık olgusunu önemli bir düzeyde irdeleyen ve geliştiren çalışmalar arasında yer almıştır. Özal'ın yeni-sağ yaklaşımı ile beraber liberalizm ve muhafazakârlık anlayışının yansıtıcıları değerlendirildiğinde, bu anlayışların siyasal hayat yapısını göstermesinde etkili olduğu belirtilebilmektedir. Aynı zamanda ifade edilen anlayışların geliştirilmesi sağlandığında, ekonomik temelde kalkınmayı sağlama hedefi ve dış ilişkilere yönelik politikaları önemli bir nitelik taşımaktadır. Özal'ın anlayışı içerisinde, demokratik anlayış yapısının üç hürriyet anlayış kapsamında şekillenmesi, düşünce ve ifade özgürlüğünü savunması, din ve vicdan özgürlüğünü geliştirmesi ve teşebbüs özgürlüğü ile beraber ekonomik anlayışta insanların girişimcilik çalışmalarına bağlı eğilimlerini savunması, önemli bir yeni-sağ yaklaşım anlayışını kapsamaktadır. Diğer yandan Özal'ın Türkiye'de, yeni-sağ yaklaşımında, Batı'da söz konusu olan anlayışlardan farklı şekillerde değerlendirilmesi, çalışmaların farklı süreçleri kapsamasını oluşturmaktadır. Özal'ın anlayışları arasında en önemli etmenler arasında, Türkiye'yi diğer ülkeler arasında önemli bir konuma taşıma ve bu durumu sağlayabilmek için de Avrupa Ekonomi Topluluğu gibi yerlerde üyeliklerini gerçekleştirmeye yönelik çalışmaları önem taşımaktadır.

Bu kapsamda araştırma çerçevesinde Turgut Özal'ın liberalizm ve muhafazakârlık anlayışlarının değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda

devamlılık kazanan siyasal hayatı, çeşitli süreçlerden etkilenme göstermiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması ile beraber, dış politikalara bağlı işlevsellik anlayışı, gelişme gösteren süreçlere bağlı olarak devamlılık kazanmıştır. Aynı zamanda Türkiye’de etkinliği artırma, Türkiye’nin gelişmesini sağlama ve bu durumu da öncelikli olarak demokratikleşme eğilimli çalışmalar ile gerçekleştirme süreci önemli bir pozisyon şeklinde değerlendirilmiştir. Özal’ın bu yönde çalışmalara eğilim göstermesi, yeni-sağ yaklaşımının bir ürünü şeklinde ifade edilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turgut ÖZAL, Liberalizm, Muhafazakarlık, Siyasal Çerçeve

SUMMARY

The developments towards the concept of modernization, which began in the 17th century, continued with the 18th and 19th centuries. Developments in the world in general have also affected the Ottoman Empire, and in particular the army has developed studies that tend to reflect the strength of the West. In the Ottoman Empire this situation was evaluated effectively together with the Tanzimat Period and reflected an effective mechanism in the next period. In Turkey, the development of efforts to modernize with the establishment of the Republic, has been primarily covers developments over the people under the name of modernization. Among the factors that are evident in this case are the removal of the people from the tradition and, in particular, the inclination to distance themselves from religion. Among the elements that are not endorsed by the public and which are encountered with reaction, the situation of the elimination of the phenomenon of conservatism carries a serious problem.

Elements for thought among conservative sectors showing improvement with insights gained an important position in Turkey Özal period. Without developing this understanding, Özal was among the studies that examined and developed the phenomenon of liberalism and conservatism at a significant level. It can be stated that when the reflectors of liberalism and conservatism are evaluated together with Özal's new-right approach, these understandings are effective in showing the political life structure. At the same time, when the development of the expressed understandings is provided, the policy of aiming at economic development on the economic basis and the policy of external relations are important. Within the understanding of Özal, the concept of democratic understanding includes three important concepts of freedom and freedom of thought, freedom of thought and expression, freedom of religion and freedom of conscience, and defense of trends in entrepreneurship in economic understanding. On the other hand Özal in Turkey, in the new-right approach, evaluating different ways of understanding that are involved in the West, is the coverage of the different processes work. Among the most important factors in understanding Ozal, Turkey is in a prime position to provide transport and the situation in other countries is also important to work towards the realization of membership in places such as the European Economic Community.

In this context, the evaluation of Turgut Özal's understanding of liberalism and conservatism was carried out within the framework of the research. The political life

that has been continuing in this direction has been affected by various processes. Along with the literature review carried out within the scope of the research, understanding of functionality linked to foreign politics has gained continuity depending on the developing processes. At the same time raising activities in Turkey, Turkey's development and ensure that this situation also inclined to work primarily in the process of achieving democratization is rated important position. Ozal's tendency to work in this direction can be expressed as a product of a new-right approach.

Key Words: Turgut ÖZAL, Liberalism, Conservatism, Political Framework

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
SUMMARY.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: MODERNLEŞME KURAMININ ANA HATLARI VE SINIRLARI	
1.1. METİN İNCELEMESİ.....	4
1.2. MODERNLİĞE AİT TANIMLAMALAR.....	6
1.2.1. Modern Kavramı.....	7
1.2.2. Modernlik Kavramı.....	8
1.2.3. Modernliğe Yönelik Eleştiriler.....	9
1.3. MODERNLEŞMENİN TANIMLANMASI.....	10
1.3.1. Modernleşme Kavramı.....	10
1.3.2. Modernleşme ve Sosyal Dönüşüm.....	11
1.3.3. Modernleşme ve Siyasal Gelişim.....	13
1.3.4. Modernleşmeye Yönelik Eleştiriler.....	15
1.4. MODERNLEŞME KURAMINA AİT TANIMLAMALAR.....	16
1.4.1. Modernleşme Kuramı.....	18
1.4.2. Modernleşme Kuramının Temel Dinamikleri.....	20
1.4.2.1. Ekonomik ve Sosyal Gelişim Boyutu.....	21
1.4.2.2. Siyasal Hayata Katılım Süreci ve Demokratikleşme.....	23
1.4.2.3. Kentleşme ve Bireyselleşme Boyutu.....	24
1.4.2.4. Sekülerleşme ve Rasyonelleşme.....	25
1.4.3. Modernleşme Kuramına Yönelik Eleştiriler.....	26
1.5. TÜRK MODERNLEŞMESİNDE POZİTİVİZMİN YERİ.....	27
1.6. LİTERATÜR TARAMASI.....	28
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE SOSYAL DÖNÜŞÜM VE MODERNLEŞME ETKİSİ	
2.1. MODERNLEŞME OLGUSUNUN BATI DIŞI TOPLUMLARA VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ.....	32
2.1.1. Batı Dışı Modernleşme ve Politik Modernleşme.....	34
2.2. OSMANLI DÖNEMİNDE MODERNLEŞME FAALİYETLERİ.....	36
2.2.1. Osmanlı'da Sosyal Dönüşüm ve Modernleşme Etkileri.....	37
2.3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MODERNLEŞME FAALİYETLERİ.....	39

2.4. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN YAPI TAŞLARI	41
2.4.1. Türk Modernleşmesinin Ordu Üzerine Etkileri	42
2.4.2. Türk Modernleşmesinin Bürokrasi Üzerine Etkileri	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: LIBERAL-MUHAFAZAKÂR SİYASİ ANLAYIŞIN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ	
3.1. TÜRKİYE'DE LIBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK	45
3.1.1. Siyasal Hayatta Liberalizm Teorisi	48
3.1.2. Siyasal Hayatta Muhafazakârlık Teorisi	50
3.2. TÜRKİYE'DE SİYASAL YAPILANMA VE PARTİLEŞME FAALİYETLERİ	52
3.2.1. Osmanlı Döneminde Siyasi Hayat ve Yapılanma	55
3.3. TÜRK SİYASAL HAYATINDA MERKEZ SAĞ	56
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRK SİYASAL HAYATINDA TURGUT ÖZAL'IN SİYASİ KİMLİĞİ VE LIBERAL MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİSİ	
4.1. 1980 DÖNEMİNİN EKONOMİ FAALİYETLERİ ÇERÇEVESİNDE YENİ SAĞ SİYASETİ VE ÖZAL POLİTİKALARI	58
4.1.1. Özal'ın Politik Felsefesi ve Reformist Kimliği.....	61
4.1.2. Özal'ın Devlet Felsefesi ve Liberal Kimliği.....	63
4.1.3. Özal'ın Toplum Felsefesi ve Muhafazakâr Kimliği	65
4.1.4. Özal'ın Değişim Felsefesi ve Mühendis Kimliği	67
4.1.5. Özal'ın Popülist Felsefesi ve Pragmatist Kimliği.....	69
4.1.6. Özal'ın 1980 Darbesi Sonrası Askeri Yönetime ve TSK'ya Eleştirisi	71
4.2. TURUGT ÖZAL'IN BENİMSEDİĞİ ÖNCÜL SİYASİ İDEOLOJİLER.....	73
4.2.1. Özal'ın Liberalizm Politikası	75
4.2.2. Özal'ın Muhafazakârlık Politikası	77
4.3. TURGUT ÖZAL'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLER POLİTİKALARI.....	79
4.3.1. Özal Dönemi ABD ile İlişkileri.....	81
4.3.2. Özal Dönemi AET'ye Entegrasyon Süreci.....	84
4.3.3. Özal Dönemi Kıbrıs Sorunu ve Yunanistan ile İlişkiler.....	85
4.3.4. Özal Dönemi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri ile İlişkiler	87
4.3.5. Özal'ın Körfez Savaşı ve Kuzey Irak Politikası	89
4.4. TURUGT ÖZAL'IN ÜÇ HÜRRİYET ANLAYIŞI.....	91
4.4.1. Özal'ın Düşünce ve İfade Hürriyeti Çerçevesindeki Görüşleri	93
4.4.2. Özal'ın Din ve Vicdan Hürriyeti Çerçevesindeki Görüşleri	95
4.4.3. Özal'ın Teşebbüs Hürriyeti Çerçevesindeki Görüşleri	96
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	102
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
AET	:	AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU
NATO	:	KUZEY ATLANTİK ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ
TSK	:	TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Turgut Özal'ın liberalizm ve muhafazakârlık arasında geçen siyasal hayatının incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada Özal'ın anlayışının genel profili değerlendirildiğinde, yeni-sağ yaklaşımını Türkiye'de yeniden şekillendirmesi ve demokratikleşme sürecine yönelik çözümlenmeleri de bu yönde geliştirmeye çalışması, önemli bir unsur olarak ifade edilebilmektedir. Diğer yandan bu anlayışları geliştirmede üç özgürlük anlayışına bağlı olarak yapması, hem halkı hem Türkiye'yi hem de ekonomik anlayış düzeyini önemli bir sürece taşıdığı belirtilebilmektedir.

Araştırmanın genel bağlamda düşünce niteliğini, liberal, muhafazakârlık ve yeni-sağ yaklaşımı şekillenmesi halinde çerçevelemesi, çalışmaların bu kavramlara bağlı olarak yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Aynı zamanda araştırmada söz konusu olan genel bağlam, Özal'ın çalışmalarının siyasal hayat kapsamında şekillenme göstermesi etkisi, önemli bir etki mekanizması kapsamında değerlendirme kazanmıştır.

Bu araştırmada ifade edilen unsurlar, literatür kapsamında geliştirilen çalışmalara bağlı olarak değerlendirilmiştir. Çalışma süresince etkin bir şekilde ifadelerin sunulması ve derlenmesi üzerinde önemle durulmuştur. Çalışmanın gerçekleştirilmesi süresince bana her daim yardımlarını sunan saygı değer danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Alihan LIMONCUOĞLU'na teşekkür ederim. Aynı zamanda çalışmanın devamlılığı süresince, tüm zorlukları benimle göğüsleyen arkadaşlarıma ve aileme, sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Fatih SOLMAZ

GİRİŞ

Liberalizm anlayışı, refah ekonomisinin temellendirildiği 1970'li yıllar ile beraber toplumsal doku muhafazasına yönelik din ile görenek gibi muhafazakâr dokularına bağlı şekillenen düşünce sentezinin oluşmasına etki göstermiştir. Bu durum temelde, liberal-muhafazakârlık halinin yeniden gündeme gelmesine ortam hazırlamıştır. Liberal-muhafazakâr düşüncenin oluşturulması, sınırlı devlet ile piyasa ekonomisi temelinde şekillenme gösteren sosyal ve siyasal düzen istikrarında yapılan vurguların dikkate alınması halinde gelişme kazanmıştır. Bu düşüncenin uygulanma süreci, 1970'li yıllar ile beraber Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de uygulanmaya başlayan bir durumu kapsamaktadır. İngiltere'de Thatcher ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Reagan önceliklerinde benimsenen bu anlayış şekli, yeni-liberal politikaları benimseme ve 24 Ocak 1980 yılı ile beraber Ekonomik İstikrar Programı çerçevesinde, Türkiye'de de harekete geçirilmiştir¹.

Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinden önce ekonomi temelinde devletçi politika anlayışını benimseyen, sosyal yönü ile beraber de insanların kırsal kesimlerde daha fazla bulunduğu geleneksel imajını yansıtan bir toplum olma özelliklerini yansıtmaktadır. Siyasal açıdan ise, fiziksel açıdan bir parçalanmışlığı yansıtan ve hoşgörüsüzlük durumlarının söz konusu olduğu bir iç çatışmanın etkisini belirten ortamı belirtmektedir. Bu şekilde bir süreç Türkiye'de askeri bir darbenin etkisi altına girmesine ve darbeyi gerçekleştirenlerin, siyasal yapıda iktidarlıklarını 3 yıl süre ile ellerinde tutmalarına ortam hazırlamıştır. 12 Eylül 1980 yılında askeri darbe sonucunda çok partili bir hayat anlayışının şekillendiği ve iktidara gelmesi sağlanan Turgut Özal'ın, piyasa ekonomisinde önceleyen tutum, 24 Ocak kararlarından daha güçlü bir yapıda uygulamalara yönelim gösterdiği süreci kapsamıştır. Muhafazakâr tutumda olduğu önceden beri bilinen bir olguda olan Özal düşünce sistemi, birey ve piyasa ekonomisine farklı şekillerde vurgu yapmıştır. Bu tutum, devletin sınırlandırılması gerektiği temelinde ısrarcı bir anlayışı benimseyen etkiye dönüşmüştür. Liberal-muhafazakâr anlayış temelinde var olan düşünce sistemi, Türkiye örneği üzerinde belirli tespitlerin geliştirilmesinde, güç bir sürecin oluşmasına ortam hazırlayan bir yapı haline gelmiştir².

¹ Vahap Uluç, "Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2014, Cilt: 12, Sayı: 23, 107-140, s. 108.

² Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 139.

Özal'ın iktidar dönemine yönelik işleyiş yapısı, ülke temelinde hem ekonomik hem sosyal hem de siyasal dayanaklara bağlı şekilde önemli değişimlerin söz konusu olduğu durumu yansıtmaktadır. Cumhuriyet tarihi süresince on yıl gibi kısa dönem içerisinde hızlı ve köklü değişimlerin yaşandığı Özal dönemi, köklü değişim ve dönüşümlere ortam hazırlayan bir etkiyi yansıtmıştır. Ancak bu liberal-muhafazakâr düşünce yapısının siyasal hayat içerisinde çeşitli etkilerinin olduğu belirtilebilmektedir. Bu durum bazı süreçlerde olumlu bazen ise olumsuz bir şekilde anlayış etkisi oluşturmuştur. Ancak iç siyasete bağlı olan kararlardan ziyade, dış siyaset yapısının da etkilerinin fazlaca olduğu bu yapılar, küreselleşme süreç boyutunda önemli bir yapıda etkinin oluşturulmasına yardımcı olan bir tutum özelliği yansıtmıştır³.

Bu kapsamda araştırma çerçevesinde, Özal iktidarı döneminde liberalizm ve muhafazakârlık arasında geçen siyasal hayatın değerlendirilmesi sağlanacaktır. Ancak bu anlayış sisteminde muhafazakârlık ya da liberalizm arasında hangi ideolojinin bir kaynağı olduğu veya hangisini daha çok benimsediği tam anlamıyla değerlendirmekte zorlanılan bir kavramdır. Araştırma çerçevesinde Özal'ın görüşlerinin bu doğrultuda şekillenme göstermesinin incelenmesi ve liberal mi muhafazakâr mı sorusunun çözümlenmesi gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın soru problemi doğrultusunda belirtilen kavramının yanı sıra genel bağlamda amacı değerlendirildiğinde, muhafazakâr anlayış ile liberal anlayışta sınırın hangi doğrultuda çizildiğini öğrenme boyutu, merak edilen bir unsur olarak ifade edilebilmektedir. Bu durumun ifade edilmesi ile beraber literatüre çeşitli kazanımların sağlanması ve yapılacak olan çalışmalara esin kaynağı olma niteliği, önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Araştırma kapsamında bu konunun seçilmesinde temel olgu ise, Turgut Özal'ın siyasi çerçevede Türkiye açısından önemli bir yere sahip olmasıdır. Bu çalışma ile beraber de hakkında belirtme yapan kaynakların çoğaltılması ve kaynakların tarihe şahitlik ederek bu konuya yönelik soru işaretlerinin değerlendirilmesi ve kapsamlı şekilde açıklanması temelli olmasıdır. Araştırmanın bu temelde gerçekleştirilmesi sırasında var olan yöntemlere yönelik değerlendirmeler yapıldığında, literatür kapsamında yapılması hedeflenmektedir. Araştırmada genel varsayım olarak ise Özal'ın Türkiye'de önemli bir yere sahip olması ve bu konuya yönelik farklı bakış açılarının geliştirilmesi olmaktadır. Araştırmanın kapsamlı bir şekilde incelenmesi sağlanmak istendiğinden herhangi bir şekilde sınırlılık söz konusu olmayacaktır. Araştırmada veri toplama

³ Yavuz Gökmen, **Özal Sendromu**, V Yayınları, Ankara, 1992, s. 206.

teknikleri ise çalışmada var olan soruların yanıtlanmasını sağlama ve hem olgusal hem de yargısal veriler ışığında, kaynaklardan yararlanma hususları ele alınacaktır.

Bu çerçevede araştırmaya bağlı olarak belirtilen unsurlar kapsamında, ifade edilen etmenlerin dört bölümde değerlendirilmesi söz konusu olacaktır. Buna göre birinci bölümde genel bağlamda modernliğe yönelik tanımlamaların geliştirilmesi, tanımlamalardan başlayıp, kuramsal çerçevede tanımlamalara kadar yönelimin gösterilmesi gerçekleştirilecektir. Diğer yandan modernleşme kuramında temel öncüllerin belirtilmesi sağlanarak modernleşme kuramına yönelik geliştirilen eleştiriler incelenecektir. Araştırmanın ikinci bölümünde ise, Türkiye’de gelişme kazanan sosyal değişme ve modernleşme olgusu irdelenecektir. Bu kapsamda Batı dışında modernleşme ile Türk modernleşmesi incelenerek, Türk modernleşmede temel dinamikler ele alınacaktır. Araştırmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’de liberal-muhafazakâr siyaset anlayışının değerlendirilmesi ve Türkiye’de siyasal örgütlenme ve partileşme niteliklerinin ifadesi irdelenecektir. Araştırmanın son bölümünde ise, Özal’a yönelik siyaset felsefesinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi ve liberal-muhafazakâr politikalarda incelemelerin yapılması gerçekleştirilecektir. Buna göre 1980 yılını kapsayan ekonomi politikası ile beraber Özal’ın siyaset anlayışının dış politikalara bağlı incelenmesi söz konusu olacaktır. Aynı zamanda Özal’ın demokrasi ve özgürlük anlayışı da yine aynı şekilde incelenen konular arasında ele alınacaktır. Bu kapsamda araştırmanın, problem sorusu çerçevesinde çözümlenmesi gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME KURAMININ ANA HATLARI VE SINIRLARI

1.1. METİN İNCELEMESİ

Turgut Özal'ın siyasal hayatı süresince, liberalizm ve muhafazakârlık kavramlarını siyaset ile bağdaştırma temelli çalışmaları, araştırma çerçevesinde irdelenen unsurları kapsamaktadır. Özal'ın siyaset anlayışında bu yönde çalışmalar geliştirmesi, Türkiye'de önemli ekonomik kalkınma temelli unsurları içermesinin yanı sıra, halka yönelik olan genel kesim anlayışlarında, muhafazakâr bir yapıyı destekleyen boyutta çalışmalar geliştirmesi önemlidir. Bu durumun Türkiye'ye önemli katkılar sunmasına yönelik olarak gelişme gösterilen çalışma, Türkiye'ye söz konusu olan katkıların, geliştirilen politikalar ile ifade edilmesi temellidir.

Araştırma çerçevesinde bu durumlara yönelik açıklamaların, süregelen bir yapıda tüm dünya genelinde önemli bir nitelik olarak değerlendirilen ve Batı'nın hedef alınarak benzeşim gösterme temelli çalışmalarında modernleşme olgusunun incelenmesi çerçevelidir. Buna göre araştırmada modernlik ve modernleşme kavramlarına değinme ile beraber, modernleşme kuramı ile Osmanlı Devleti'nden başlayıp, Cumhuriyet Dönemi içerisindeki etkilenme sürecinin uygulanma alanlarını ifade etme süreçleri, araştırma kapsamında değerlendirme gösterilecek olan diğer hususlar arasındadır. Diğer yandan Türkiye'de modernleşme etkisi altında, sosyal değişim yapısının, Batı dışı toplumlara yönelik etkisi önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti döneminde yalnızca bilime yönelik çalışmaların orduya yansıtılması üzerinde etkiler devamlılık kazanırken, Cumhuriyet Dönemi ile beraber halk üzerinde yoğunlaşma kazanma, daha önemli bir dayanım olarak şekillenme gösterilmiştir. Bu bağlamda araştırmada, ifade edilen örnekleme de belirtildiği üzere, tüm bu unsurların, Türkiye'ye olan etkilerini belirleme durumlarından sonra, Türk modernleşme ideolojisi kapsamında, epistemik dayanak olan pozitivistimin etkilerine değinilerek, Türkiye'de merkez sağ siyasetin kapsamı irdelenecektir.

Merkez sağ siyaset anlayış yapısında önemli olan konulardan birisi, Özal'ın dünya genelinde söz konusu olan anlayış yapısından ziyade, Türkiye ile uyumluluk gösteren düzeyde çalışmaları şekillendirmesi ve hem liberalizme hem de muhafazakârlık boyutuna yeni anlamlar kazandırmasıdır. Özal'ın bu anlayışları geliştirmede özen göstermiş olduğu durumlardan birisi ise, siyasal örgütlenme yapısını, kendi siyasi iktidarlığını yapmış olduğu Anavatan Partisi içerisinde,

yansıtma göstermiş olmasıdır. Buna göre merkez sağ siyaset anlayışına yönelik çalışmalarda Özal, çoğunlukla çalışmalar sırasında, kendi partisinde destek sağlamıştır. Ancak destek sağlayamadığı durumlarda olmakla birlikte, bu durum çalışma kapsamında irdelenen unsurlar arasında olacaktır.

Turgut Özal'ın siyaset felsefesini irdelemede belirlenen metodolojiler arasında, metin içerisinde, liberal-muhafazakâr politikasına bağlı işleyişi değerlendirme süreçleri ele alınacaktır. Bu çerçevede dış politika anlayışında komşu ülkeleri, Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile Batı ülkelerine bağlı işleyiş pozisyonu temellerinin incelenmesi gerçekleştirilecektir. Dış politika anlayışında Özal, her daim olumlu bir süreci destekleme çalışmalarına eğilim göstermiş ve süregelen ilişkilerde Türkiye'yi iyi bir düzeye ulaştırma bağlamı çalışmalara yönelmiştir. Ancak politikalarda genel bağlamda belirlemiş olduğu metodoloji, Türkiye'nin gelişiminden de ödün vermeyen bir düzeyde ilişkileri yürütme temellidir.

Araştırma kapsamında siyasal hayat sürecinde liberalizm ve muhafazakârlığı etkin bir şekilde irdeleme açısından yönelim gösterilen unsurlar arasında, yeni-sağ siyaset anlayış yapısının şekillendirilmesi kapsamlı çalışmalardır. Bu çerçevede Özal'ın politik felsefesi ile reformist kimliklerini yansıtma, devlet felsefesi ve liberal kimlik yapısını gösterme, toplum felsefesi ve muhafazakârlık kimliklerini sergileme, değişim felsefesi ile mühendis kimliklerini yansıtma, popülist kimlik yapısı ile pragmatist kimlik olaylarını gösterme süreçleri, belirtilmeye çalışılmıştır. Bu ifadelerin, siyaset felsefesini geliştirme metodolojisine yönelik olarak irdeleme hususları, araştırmada üzerinde yoğunlaşma gösterilen etmenler arasındadır.

Bu çerçevede ifade edilebilir ki, Özal'ın demokrasi ve özgürlük anlayışlarında, üç temel unsur üzerinde yoğunlaşma kazanması, siyasal hayatının bir çerçevesi olmaktadır. Diğer yandan bu anlayış sistemleri, çalışmaların gelişme kazanmasında, önemli bir işlevselliği yansıtma potansiyelinde olmaktadır. Bu anlayışlar arasında düşünce ve ifade özgürlüğünü sağlama, din ve vicdan özgürlüğüne değinme ve teşebbüs özgürlüklerini çevreleme etmenleri belirtilebilmektedir. Çalışmalar doğrudan halkı ilgilendiren etmenler olmakla birlikte, ülkelerin gelişmişliklerini sağlamada da en önemli unsurlar olmasından kaynaklı olarak, bu yönde çalışma süreçlerine bağlı eğilimler, önemli bir kazanım oluşturabilmektedir. Bu çerçevede, araştırma kapsamında üzerinde özenle durulan metodolojik nitelendirmeler, kısaca ifade edilen boyutlarda şekillenme gösterecektir. Araştırma kapsamında önemli olan unsurlar arasında değerlendirilebilecek bir diğer etmen ise, yapılan girişimsel

çalışmaların, Türkiye'ye olan etkilerinin hem olumlu hem de olumsuz bir çerçevede ifade edilmesi niteliğidir. Araştırmanın bu yönde irdelenmesi ile beraber, Özal'ın siyaset felsefesi anlayışı, her açıdan değerlendirilmiş olacaktır.

1.2. MODERNLİĞE AİT TANIMLAMALAR

Modernlik kavramının gelişme kazanmasından önce modern kavramının tarihsel süreçte etkin bir değerlendirilmesinden söz edilebilmektedir. Bu bağlamda etimolojik köken itibarıyla zaman zaman kopma etkisi oluşturan bir kavram niteliği taşıdığı belirtilebilmektedir. Modern terimi buna dayalı olarak 5. yüzyılda Latince "Modernus" biçimi ile ifade edilen bir nitelik taşısa da, Hıristiyan bir dini anlayışın olduğu dönemde, Romalı ve Pagan geçmişini ayırmak kapsamında kullanılmıştır. İlk kullanımların bu şekilde oluşması ve farklı bir toplum yapısının inancına yönelik değerlendirmeleri yapma bağlamında kullanılsa da, genel kapsamda irdelenmesi, eskiden yeniye geçişi ifade etme temellidir. Modern kavramının yine aynı şekilde etkin bir şekilde kullanımlarına etki eden temel dönem, 17. yüzyıla denk düşmektedir. Bu durumun en belirgin şekilde kullanımı ise, Avrupa'da Aydınlanma'ya kadar olan dönemi kapsamaktadır⁴.

Modern kavramında genel olarak temelde var olan kavram anlayışı, yeni tanımlamasıdır. Bu bağlamda eskiye yönelik her etmenin ortadan kaldırılması temelli bir anlayış biçimi olan bu husus, modernlik üzerinde durulması sağlandığında, sürekli olarak yenilenen bir yapının gelişme kazanan boyutu temelindedir. Modernlik anlayışına bağlı olarak kendi ölçüleri çerçevesince, var olan ölçütleri oluşturma temeline bağlı etkileri içerme durumunun bir ölçüsü olarak, her daim yeni oluşturma özelliğini yansıtmaktadır⁵. Bu kapsamda modernlik kavramının ifade edilmesi sağlandığında, değişimi sağlama odağı şeklinde belirtilmesi söz konusudur. Modernleşme süreci içerisinde toplumların ya da etkilediği grup ya da insanların tüm yönleri ile değişime uğrama hususları, modernliğin yalnızca belirli bir yapı ile sınırlılık taşımayı kapsamlı bir kavram olarak gelişme kazandığını göstermektedir. Ancak bilinen önemli hususlardan bir diğer kavram ise, modernliğin yalnızca belirli bir değişimi yansıtmaması ile de sınırlılık taşımasıdır. Akılcı bir yapıyı yansıtmama, bilimsel bir çerçevede şekillenme, teknolojik yapılara yönelik şekillenme gösterme ve idarî etkinliğe bağlı ürünlerde

⁴ Erkan Perşembe, "Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı: 14-15, 159-181, s. 160.

⁵ Arda Umut Saygın, "Anthony Giddens'in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2016, Cilt: 1, Sayı: 2, 69-80, s. 70.

yaygınlaştırmalar yapma hususu, önemli bir çerçeve şeklinde değerlendirilmesine etki göstermektedir⁶.

1.2.1. Modern Kavramı

Temelinin genel kapsamda 17. ve 18. yüzyılda atıldığı ve 20. yüzyıl ile beraber hayatın her anında değerlendirilen bir kavram olma özelliğini taşıyan modern kavramı, Latince kökenlidir. 5. yüzyıldan günümüze değin süreçte her daim yeniye geçmeyi tanımlayan modern kavramı, günümüzde bu modern yapıyı ifade etmede çok kapsamlı bir uğraşın olmasına bağlı olarak değerlendirilen bir tutum olma özelliği yansıtmaktadır. Kavramın her alanda kullanımı önemli bir kavram olmakla birlikte 20. yüzyıl ile beraber şekillenme göstermiştir. Bu terimin kullanımı, çağdaşlaşma ile de eşdeğer bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda günümüzde modern kavramının kullanılması niteliğinin, çağdaşlaşma anlamına yönelik değerlendirmelerin olması temeli ve hep yeni olan eskiden uzaklaşma niteliği taşıyan, yakın zaman eşanlamlısı olarak kullanma durumu söz konusudur. Modern kavramına yönelik geliştirilen ifadeler söz konusu iken bu durumun, özellikle de doğu toplumları açısından sorun oluşturan bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Diğer yandan bu duruma yönelik olarak geliştirilen ifadelerde temel unsur, batıyı benimseme ve batıyı simgeleme olmasının bir ölçüsü olarak değerlendirildiğinden, batılılaşma olarak da ifade edilmektedir⁷.

Modern bir yapı anlayışı ile toplum yapısında meydana gelen en önemli unsurlar arasında günlük hayat içerisinde rutinleşme, dini değerlerde var olan inançların zayıflaması, yaşam farzlarına yönelik farklılaşmaların olması, bireyselleşme durumlarının söz konusu olması, kentleşmelerde üst düzeylerin oluşması, yönetim anlayışlarında değişikliklerin olması gibi faktörler belirtilebilmektedir. Bu çerçevede ifade edilebilir ki modern anlayış sisteminin olumlu bir sürece etki etmesi kadar olumsuz bir süreci de kapsamı söz konusudur. Bu durumlardan kaçınma niteliğinin yansıtılması etkisi değerlendirme söz konusu olduğunda, modern kavramından gerekli olan ölçüde etkilenmelerin her alana yansıtılması önemli olarak ifade edilebilmektedir. Modern kavramının günümüz temelinde durdurulamaz bir durum olduğu bilinen bir kavram olarak

⁶ Perşembe, a.g.e., s. 161.

⁷ Nilüfer Talu, "Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey", *Metu Journal of the Faculty of Architecture*, 2010, Cilt: 27, Sayı: 2, 141-171, s. 141-142.

değerlendirildiğinden, modern yapının etkin bir çerçevede yansıtılması hususu önemli bir çerçeve olarak şekillenme göstermektedir⁸.

1.2.2. Modernlik Kavramı

Modern kelimesinin kullanılması ile temel olguyu işaret eden unsur, hemen şimdi olan ve bugünü tanımlayan çerçevede değerlendirilen temel nitelik aynı zamanda, farklı anlayışları ya da farklı toplulukları da belirten bir ifade olmuştur. Bu durum, modernliğin zaman kavramına yönelik değerlendirilmesine ortam hazırlamaktadır. Böyle bir süreçte modern yapının benimsenmesi ve anlayış, düşünce, topluluk, insan gibi temel olgular üzerinde modernlik yansıması söz konusudur. Modernlik kavramı temelde, daima eskiye karşıtlık belirten bir nitelik olarak değerlendirme kazanmıştır. Modernliği kuşanmakta olan kitlenin zamanla değişimleri söz konusu olsa da, modernliğin özüne yönelik işleyiş yapısı, her zaman muhafaza edilen bir kesim olma özelliğini yansıtmaktadır. Belirtilen özellikler, modernliğin doğasında çeşitli bağlamları açığa çıkaran bir pozisyon niteliği kazandırmıştır⁹. Modernlik kavramı bu tür özelliklerin bir yansıma unsuru olarak şekillenme göstermede, kendisini belirli bir zaman çizgisi üzerinde, yeni olan bir çerçevede ve modern olmayan bir söylemi simgeleyen yapı içerisinde, modern karakterinin oluşmasına etki göstermektedir. Bu temel modernlik kavramı geniş bir kapsamda irdelendiğinde, her nitelikten önce güncel olana etki gösterme, yakın bir tarihe atıf yapma, geleneklerden farklılıkları yansıtma, yeniliğe yönelik gönderimlerde bulunma durumlarının ölçüsü şeklindedir¹⁰.

Modernlik kavramı ifade edilen izahlardan yola çıkarak değerlendirildiğinde, eleştirel bir tavır takınan ve zamanın içerisinde sabit bir olgu olarak belirtilmekten uzak kalınan, kendini zamana göre konumlandırıp olaylara yönelik kronoloji ile sınırlandırılmayan bir olgu olma özelliğini yansıtmaktadır. Diğer yandan hem hareketli hem de evrensel bir hususiyetini belirten bu nitelik, modernliğe yönelik tanımlamalarda da sabit bir olgu üzerinden gitmenin zor olduğu temelini belirtmektedir. Buna göre bilinmesi gereken en önemli etmen, tarihsel bir dönemi kapsayan tanımlamadan uzak durulmanın önemli bir ölçüsü olma özelliklerini yansıttığı ifade edilebilmektedir. Konuya temelde bir ihtiyat ile yaklaşma ve ne bir

⁸ Harun Kırılmaz ve Fatma Ayparçası, "Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları", *İnsan & İnsan*, Bahar, 2016, Yıl: 3, Sayı: 8, 32-58, s. 33-34.

⁹ Sibel Karaduman, "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", *Journal of Yaşar University*, 2010, Yıl: 17, Sayı: 5, 2886-2899, s. 2889-2890.

¹⁰ Levent Yılmaz, *Modern Zamanın Tarihi: Batı'da Yeni'nin Değer Haline Gelişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17.

hareketi ne de akımı belirtme durumlarının ölçüsünü kapsamama durumunun bilinmesi bu çerçevede önem taşımaktadır. Yalnızca tarihsel bir kesiti belirten etmen olmaktan da uzak bir durumu yansıtmaya özelliği önem taşımaktadır. Yalnızca zamana ilişkin bir terim olduğu belirtilebilmektedir. İçinde bulunulan zamanı kendiliğinden belirtme ve şekillendirme niteliği olarak etkisini gösteren bir kavram olarak ifade edilebilmektedir¹¹.

1.2.3. Modernliğe Yönelik Eleştiriler

Modernliğin toplumsal yaşama etki eden kuramsal fonksiyonu olarak değerlendirilmesi, bu kuramsal çerçevenin irdelenmesine ortam hazırlamıştır. Yaşamın her alanında olmazsa olmaz bir unsur olarak değerlendirilen ve çağdaşlaşmanın da belirgin bir göstergesi konumunda isimlendirilen bu kavram, kendi mantıklarına uygun biçimde modernlikte değişim ve gelişimleri belirgin bir şekilde yansıtmaya durumlarına yönelim göstermektedirler. Modernlik olgusunun evrensel bir ahlak olarak ifade edilmesi ve nesnel bir bilim olma özelliklerini şekillendirmesi hususu çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Modernliğin en önemli olgulardan birisi olarak değerlendirilmesinde endüstriyel kapitalizmin doğmasının ve hızlı gelişiminin önemli bir ölçüsü olarak Avrupa'da yaygın bir şekilde kullanılması etkisi, çeşitli eleştirilere kaynak eden diğer bir durum olarak da ifade edilen bir kavramsal çerçeveye niteliğidir. Tarihsel süreç içerisinde, feodal dönem anlayışından Batı zihniyetine ulaşma göstermesi durumu, modernist temelde eleştirinin de kendi temel yapısından çıkarak gelişme kazanmasına ortam hazırlamıştır. Yeni düşüncelere ve felsefi temellendirmelere ortam hazırlaması, modernliğin de yine aynı şekilde gerçeği yansıtmaya pozisyonundan uzak bir yapıyı ele alması kapsamında meydana gelen bir durum olma özelliğini yakalamasına etki göstermiştir¹².

Modernlik kavramına yönelik olarak gelişmelerin devamlılık kazanması ve eleştirinin de yine bu şekilde etkisini göstermesi, akıl algısına yönelik dönüşümün, bu süreçte başlangıcını oluşturması söz konusudur. Modern olgularda en önemli eleştiriler insanlara yönelik olarak oluşturulan eleştiriler olma özelliğini yansıtmaktadır. Kendi bireyselliğine yönelik farkındalık etkisi, kendi kimliğini kurma özelliklerini içermektedir. Kendi kimliğin oluşturulması sürecinde önemli olan faktör,

¹¹ Ahmet Demirhan, *Modernlik*, Ağaç Yayınları, Ankara, 1992, s. 11.

¹² Emre Yıldırım, "Modernitenin Eleştirisi ve 'Milliyetçi Söylem' Bağlamında Milliyetçiliğe Yeniden Bakmak", *Amme İdare Dergisi*, 2015, Cilt: 48, Sayı: 1, 1-33, s. 4-5.

bu kimliğin toplumsal yapıya yönelik etkisidir. Toplum üzerinde olumsuz bir sürecin oluşmasına etki eden temel kavramın her türlü felsefi temele yönelik şekillenme göstermesi, bireyde kendi formasyon yapısının oluşması niteliğine etki göstermektedir. Bu çerçevede belirtilebilir ki, gelişen modernite anlayışına bağlı olarak modernliğin de gerekli düzeni sağlama açısından eleştirel bir bakış açısını yansıtması, önemli bir kavram olarak şekillendiği belirtilebilmektedir¹³.

1.3. MODERNLEŞMENİN TANIMLANMASI

Modernleşme kavramına yönelik olarak geliştirilen ifadeler, modern kavramının ve modernliğe bağlı olarak şekillenen yapının bir ölçüsü olarak temelde önemli bir fonksiyon olması şeklinde etkinlik kazanmaktadır. Modernleşme kavramı, eski tarihsel süreçte doğrudan kullanılan bir kavram olarak değerlendirme göstermemekle birlikte, toplum üzerinde önemli bir olgu şeklinde etkileşim söz konusu olmaktadır. Önemli entelektüel yapıya dayalı şekilde düşünsel kökenler üzerinde etki bırakma hususu, düşünsel kökenlerde etkin bir izlenime ortam hazırlamaktadır. Bu kapsamda modernleşme kavramının, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş etkisi çerçevesinde değerlendirildiği belirtilebilmektedir. Bu geçiş sürecinde hem toplumsal hem de kuramsal bir dayanıma bağlı kalarak modernleşme olgusuna etki etme niteliği, doğal istemlerden ziyade baskın bir rol oynama özelliklerine ortam hazırlamaktadır. Değişim süreci içerisinde, modernleşmeye yönelik öncüllere bağlı çerçevede etki kazandıran unsurlar, duygusal ve kendiliğinden olan ilişkilerde değişimlerin söz konusu olduğu ve yapaylık ve akılcılık etkisinin ortaya çıkma durumu belirtilebilmektedir¹⁴.

1.3.1. Modernleşme Kavramı

Modernleşme kavramı, piyasa toplumu ile ulus-devlet anlayışının doğmasına ortam hazırlayan ve toplumsal yaşantılarda çeşitli dönüşümlerde özelleştirmeler yapan genelleştirilmiş imaj olgusunun bir ölçüsüdür. Modernleşme kavramı genel bağlamda büyük keşiflerin gerçekleştirilmesini belirten, sanayi devrimi sürecinde etkin bir yapıyı simgeleyen, yeni üretim biçimi yapısında kapitalizm sonucu olarak tanımlanma gösteren ve tanımlanmakta olduğu unsurlardan da farklı bir ölçüde gelişme kazanan teknik bir kavram şeklinde belirtilebilmektedir. Modernleşme süreci

¹³ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 95.

¹⁴ Mahmut Kaya, "Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları", *Birey ve Toplum*, Güz, 2012, Cilt: 2, Sayı: 4, 111-132, s. 112-113.

miladı, 17. yüzyıl ile başlayan demokratik ve endüstriyel unsurlara yönelik gelişimlerin bir sonucu bağlamında etkinleşme göstermektedir. Ekonomik yaşamın yanı sıra, sosyal alanda da belli başlı devinimlere etki oluşturan ve toplumsal hareketlerde toplu değişimlere neden olan imge, kültürel yaşantı ve algılarda modernleşmenin içini doldurmaktadır¹⁵.

Modernleşmenin ifade edilmesinde ise farklı terimlerden yararlanma niteliği söz konusudur. Bu çerçevede dört boyutta ele alma hususu önemli bir kavram olarak ifade edilebilmektedir. Bu boyutlar ekonomik bağlam, bilgiye yaklaşım, birey ve kurumsal yapı modellemeleri kendinden önceki süreçlerde ayrı bir çerçevede değerlendirme kazanan etmenleridir. Buna göre ekonomik boyut ile kastedilen temel imge, kapitalist üretim ve sanayileşme toplum niteliğinin şekillenme gösteren etmenidir. Modernleşme teriminde ikinci terim olarak değerlendirme kazanabilecek yapı hususu ise, modern öncesi dönem etkisinin bilgiye yaklaşımından farklı bir bağlamda etkinlik kazanan temel olma özellikleridir. Buna göre bilgiye yaklaşımlarda nesnel temellere yönelik dayanım, bilginin evrensel bir iddia kazanmasına etki oluşturmaktadır. Modernleşmenin bireye bağlı şekilde atfetmekte olduğu kavram, ussal sıfatı ile tanımlanan çerçevedir. Modernleşme olgusu ile beraber dönem içerisinde geri unsurlardan kendini sıyırma, irade sahibi olma, bulunmakta olduğu yerlere bağlılıkları az bir temelde olma, kolay bir şekilde yer değiştirme etmenini sağlama, bireysel olma niteliğini kazanan ve olması gereken bir bağlamı belirtmektedir. Modernleşmenin bu çerçevede ulus-devlet anlayışına bağlı olarak ifade edilmesi örgütlenme ve ulusal düzeyde kimliklerin yansıtılması niteli olmaktadır¹⁶.

1.3.2. Modernleşme ve Sosyal Dönüşüm

Modernleşme niteliği, belirli bir sürecin oluşmasına etki gösteren bir yapı süreci kazanmaktadır. Bu kapsamda modernleşme olgusu, süreç içerisinde var olan değişimlerin ölçüsüne göre farklı değişimleri kapsayan bir bütünlük hali kazanmaktadır. Modernleşme süreci bu temelde, iktisadi bağlamda olduğu gibi farklı süreçlerden geçme durumlarına etki göstermiştir. Modernleşme sürecinin önemli bir etkisi, değişme ve gelişmelerin etkin bir çerçevede şekillenmesidir. Değişme ve

¹⁵ Reşat Kasaba, *Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15.

¹⁶ İlhan Tekeli, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 137.

gelişmelerde etki etmekte olduğu niteliklere göre irdelemeler sağlandığında, aşağıda maddeler halinde sıralanan etmenler belirtilebilmektedir¹⁷;

- Ekonomi genel bağlamda kendisini, idame ettirecek bir düzeyde şekillenme gösterebilmektedir.
- Kültürel temelde maddi ve manevi unsurların değişimlere ortam hazırlayarak, yeni unsurlar kültürel yapı içerisine girmektedir.
- Toplum temelinde şekillenme gösteren sosyal ve kurumsal yapıya yönelik farklılaşmalar, bireylerde fiziki, sosyal ve psikoloji etkisi yaratabilme temeline ortam hazırlamaktadır.
- Siyasi bünye kapsamında, demokratik ölçülerde yerleşmelerin gelişme kazanması söz konusudur.

Bu çerçevede maddeler halinde sıralanan değişim faktörleri incelendiğinde modernleşme olgusu ekonomi, siyasi ve sosyal değişimler üzerinde önemli bir kapsamda yer edinmektedir. Bu kavramsal çerçeveye yönelik olarak modernleşmenin sosyal açıdan değerlendirilmesi sağlandığında, toplum yapısında çeşitli irdelemelerin ifade edilmesinin söz konusu olduğu belirtilebilmektedir. Sosyal değişme kavramı, sosyalleşme sürecine yönelik olarak inanç, değer ve normlarda dönüşümleri kapsayan bir değişim niteliği halinde ifade edilebilmektedir. Sosyal değişme etmeni, sosyolojik araştırmaların en temel odak noktaları arasında yer almaktadır. Çok sayıda sosyal bilimci, sosyal değişme olgusunun toplumsal evrimle ilişkili bir nitelik olmasından kaynaklı olarak bu bağlamda tanımlamaların yapılmasını gerekli görmektedir. Sosyal gelişme ile beraber meydana gelen temel olgunun dünya görüşü ile hayat tarzına yönelik farklılıkları içeren bir temelde değerlendirme göstermesi, bu durumların cemiyet yapısına yönelik işleyiş yapısının bir ölçüsü olarak etkinlik kazanmasına ortam hazırlamaktadır. Zaman içerisinde toplum yapısında gözlemlenebilen ve toplumun sosyal teşkilatına bağlı olarak hem yapı hem de fonksiyonlarda şekillenme gösteren temel olgu, sürekli ve köklü bir şekilde etkilenmelere maruz kalmaktadır. Bu kapsamda toplumun tarihi akışında değişiklikler söz konusu olmaktadır. Sosyal değişme, her şeyden önce zamana bağlı olarak şekillenme gösteren ve kesintisiz ve kolektif bir çerçevede değişimlerin etkisini yansıtan unsurdur¹⁸.

¹⁷ Atilla Baransel, "Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme", *Araştırma Dergisi*, 1990, 75-90, s. 76.

¹⁸ Sait Doğan, "Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasal Sosyalleşme", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 2005, Sayı: 32, 31-40, s. 32-33.

Bu kapsamda sosyal değişme ile ilgili ifade edilen bağlamlar incelendiğinde, toplum yapısında bireylerin yaşantılarına yönelik olarak etkin bir anlamda şekillenme gösteren unsurlardan bir diğer husus ise, modernleşme kavramıdır. Modernleşme olgusu temelde, evrensel bir sosyal ve medeniyet projesi olma özelliğini yansıtılmaktadır. Aydınlanma dşnncesi içerisinde modernleşme kavramının, teorik ve pratik yansımalarının söz konusu olduğu ifade edildiğinde, dört temelde süreçte etkisini yansıttığı belirtilebilmektedir. Bu süreçler bireyselleştirme, akılcılaştırma, farklılaştırma ve doğanın araçsal bir çerçevede ehlileştirilmesidir. Bu temelde modernleşme sürecinin etkileri, sosyal değişim temelinde önemli bir etkinin yansıtılmasına ortam hazırlamaktadır. Sosyal değişme yapısının temelini oluşturan toplumsal değişme niteliği, genel bir kavram olarak değerlendirme kazanan ve özgül bir değişim niteliğini ortaya koyan bir etkidir. Değişimin modernleşme kapsamında söz konusu niteliği toplumların sosyal değişimlerde, özellikle de batılı toplumları kapsayan bir değişim yaşama unsurlarının bir ölçüsü olmaktadır. Geleneksel yapıdan modern yapı sistemi bu çerçevede özellikle de doğu toplumlarının batı toplumlarının anlayışını benimseme durumlarına yönelmesi, bazı durumlarda olumsuz bir etkinin kazanılmasına ortam hazırlamaktadır. Modernleşme olgusu bu temelde şekillenme gösterdiğinde, toplumsal değişme anlayışlarının farklı bir çerçevede şekillenmesi hem iyiye doğru gelişmeye etki etme niteliği taşımakta hem de olumsuz bir süreç kazanımına da ortam hazırlayabildiği ifade edilebilmektedir¹⁹.

1.3.3. Modernleşme ve Siyasal Gelişim

Siyasal gelişim kavramına yönelik tanımlamalar, oldukça fazla düzeyde olarak belirtilebilmektedir. Kavram tanımlamalarında en çok iki ayrı özellik ifade edilebilmektedir. Bu çerçevede öncelikli olarak siyasal gelişim, toplumun tamamını ilgilendiren ve daha kapsamlı bir çerçevede modernleşme süreçlerine bağlı yn veya ona yakın bir olgudur. Modernleşme olgusu da toplumun tamamını etkileme özelliği gösteren, siyasal yönlerine etki oluşturan bir gelişim olma özelliği göstermektedir. Çok sayıda anlatımlarda, ilgilenen konulara yönelik olarak siyasal modernleşme niteliği de ifade edilmektedir. İkinci nitelik ise, siyasal gelişme ile beraber modernleşme arasında bir bağlantı söz konusu ise, siyasal gelişim yapısında geniş ve karmaşık bir süreç etkisi mevcuttur. Siyasal gelişmenin bu temelde ölçülmesi etkisi, önemli bir fonksiyon etkisi oluşturmaktadır. Siyasette bu durumun ölçümler ile belirlenmesi ise karmaşık bir özellik taşımaktadır. Siyasal

¹⁹ Bünyamin Solmaz, "Toplumsal Değişme Olgusu erevesinde Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler", *Birey ve Toplum*, Gz, 2011, Cilt: 1, Sayı: 2, 192-213, s. 192-193.

gelişim, bu kapsamda ekonomik gelişimlerden farklı bir süreç oluşturmaktadır. Ekonomik gelişim üzerinde daha kapsamlı bir görüş olma özelliği söz konusu olmakla birlikte, modernitenin ülke üzerinde yansıtılmasında, ülkelerin gelişmişlik seviyeleri önemlidir. Buna göre ölçümlerde kişi başına düşen milli gelir düzeyi gibi faktörlere bağlı ölçümlerin yapılması gerekmektedir. Bu temelde siyasal gelişimlerin belirlenmesinde, çok farklı endekslerin belirlenmesi ve işlevselliklere yönelik belirlemelerin yapılması önem taşımaktadır²⁰.

Siyasal gelişme odaklı geliştirilen tanımlarda genel kapsam, modernleşme süreçlerini kapsayan unsurları çerçevelemektedir. Buna göre modernleşme olgusunun siyasal gelişme odaklı olarak şekillenme göstermesi, dört çeşit kategori şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu kategoriler rasyonelleşme, demokratlaşma, katılma ve millet kurulmasını sağlama faktörleridir. Bu faktörlere yönelik olarak ifadelerin geliştirilmesi siyasal değişim yapısını oluşturan etmenler olarak değerlendirme kazansa da, bu değişimlerin modernleşme yapısı içerisinde şekillenme göstermesi, önemli bir faktör eğilimini yansıtmaktadır. Belirli konulara uygunlukları ve belirli hedeflere yönelik etkileri bu tanımlamalar doğrultusunda şekillendirilen siyasal gelişmenin kapsamlı bir düzeyde anlaşılabilmesi, siyasal süreçlerin daha etkin bir düzeyde anlaşılmasına yardımcı olma eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Siyasal gelişme niteliğinin, kavramsal çerçevede analitik düzlemi içeren etkili bir faktör niteliğini yansıtma pozisyonu, açık ve konuya uygun bir yapıda olma ile belli amaçlara bağlı yararlılıklar açısından, birbirlerinden farklı çerçevede kategorilendirme özelliklerini yansıtabilmektedirler²¹.

Siyasal gelişimin modernleşmeyle ya da genel çerçevede modernleşmeye bağlanan boyutu ile değerlendirme kazandığında, bu uygulamanın kullanım alanı açısından belirli bir kısıtlılık durumunun ifade edilmesi söz konusu değildir. Buna göre geniş kapsamda değerlendirmelerin yapılması, ülkeye yönelik daha etkin sonuçların elde edilmesi açısından önemlidir. Diğer yandan siyasal gelişim, yöresel ve yakın anlam itibarıyla yöresel olan bir ölçümleme teknikleri ile de belirlenmesi sağlanabilecek bir etmen değildir. Modernleşme kapsamında irdelenmesi sağlandığında ise yalnızca modern millî devletlerin oluşması ile modern millî devletlerin doğmasına etki eden bir faktör olarak değerlendirme kazanmaktadır. Siyasal çerçevede modernleşme niteliğinin en belirgin özelliklere yönelik

²⁰ Ergun Özbudun, "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1966, Cilt: 22, Sayı: 1, 55-107, s. 56-57.

²¹ Cumhur Mumcu, "Ortadoğu'da Siyasal Modernleşme Süreci ve Müzakere Kültürü", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, 2006, Yıl: 5, Sayı: 10, 221-231, s. 224-225.

tanımlanmasında, iktidar yapısından, şehir devletinden, feodal monarşi anlayışından ya da bürokratik imparatorluk olgusundan söz edilmesi gerekliliği söz konusudur. Modernleşme olgusunun değerlendirilmesinde, bu kavramlardan farklı bir şekilde irdelenme göstermesi hususu, önemli bir çerçeve şeklinde değerlendirme kazanabilmektedir. Modernleşme olgusuna yönelik siyasal çerçevede ifade edilen unsurlar arasında, herhangi bir siyasal sistem içerisinde gelişmişlik etmenine bağlı değerlendirmeler, günümüz temelinde etkin bir çerçevede etkinlik gösterebilmektedir. Buna göre modernleşme olgusunun en iyi şekilde irdelendiği olgu, gelişmişlik yapısından yola çıkarak incelenen konular olma özelliklerini yansıtmaya pozisyonu olmaktadır. Ancak gelişmişliğin derecesine göre değerlendirme yapmaktan ziyade, mevcut kaynakların kullanımlarının etkinliğine bağlı siyasal sistem yapısının oluşturulması niteliği temel alınmalıdır. Diğer yandan iktidarın ülke temelinde geliştirmiş olduğu çalışmaların da incelenmesi hususu, önemli bir kavramsal çerçeve şeklinde değerlendirme kazanmaktadır. Bu çerçevede siyasal değişimde modernleşme olgusunun şekillenme göstermesi, etkin bir işleyiş yapısının temelde kazanımlarına yönelik olarak irdelenmesine ve her açıdan değerlendirme yapılmasını gerekli kıldığı belirtilebilmektedir²².

1.3.4. Modernleşmeye Yönelik Eleştiriler

Modernleşme kavramının gelişmesi sonucu, toplumsal çatışmalara bağlı sorunların yerini kültür savaşlarının alması durumunda, farklı eleştirel hususlara etki ettiği ifade edilebilmektedir. Buna göre farklı dönemlerde var olan sorunların çözümlenmesi süreci, modernleşme olgusuna yönelik ancak farklı bir modernleşme kaynağı ile sağlanabilme özelliği yansıtabilecektir. Modernleşme anlayışının bu doğrultuda, etkilerinin ne şekilde olduğunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Böylece modernleşme kavramına yönelik istenmeyen olgulara bağlı çözümlenmelerin geliştirilmesi, yine var olan modernleşme unsurları içerisinde yer alabilmektedir. Modernleşme olgusu üzerinde temel anlayış, klasik olguların bir çerçevesinde şekillenme gösterdiğinde, farklı sorunları da beraberinde getirebilen bir olgu olmaktadır²³. Modernleşme bu çerçevede, istenen ve bilinen farklılıkları taşıyan modernleşme anlayışlarına etki eden bir yapıyı yansıtmaktadır. Böyle bir durumda modernleşme olgusu, farklı sorunlara bağlı eleştirilere maruz kalmaktadır. Çatışmalar ve gerilimlerde sürekliliklerin böyle durumlarda yaşanması, etkin bir performans eğilimlerinin oluşturulamamasına dayalı olarak önemli bir nitelik

²² Özbudun, a.g.e., s. 57-58.

²³ Yıldırım, a.g.e., s. 8.

sunmaktadır. Modernleşme olgusunda söz konusu olan eleştiriler de böyle durumlarda etkisini göstermektedir²⁴.

Modernleşme olgusunda en birincil etmenler arasında, modernleşmenin toplum düzeyinde sekülerleşme etkisini yansıtmaya sorunsalıdır. Diğer yandan bu durum, bireylerin ya da toplumların modernleşme olgusu içerisinde gerek dini gerekse siyasi gibi her alana dair etkilerini olumsuz bir süreçte gösterme durumu, sorunları beraberinde getirmektedir. Ancak günümüz temelinde var olan eğilimler, modernleşme niteliğinin beklenen bir doğrultuda şekillenmediği yönündedir. Buna göre var olan modernleşme kavramlarının etkisi, olumsuz süreçlerde olumlu bir yapıyı yansıtan eğilimleri gösterebilmektedir. Bu durumun en birincil etkisi, modernleşmede olumsuzluğun olması halinde, söz konusu durumların değiştirilmesini sağlama hususlarının gerçekleştirilebilmesi niteliğidir. Böyle bir süreç etkisi, eleştirileri de beraberinde getirmekte olup, olumsuz süreçlerin de fazlasıyla yer aldığını gösteren eğilimler söz konusu olabilmektedir. Modernleşmenin etkilerinin takip edilmesi ve gerekliliklere yönelik çözümlerinde geliştirici etmenlerin belirtilmesi, bu duruma bağlı olarak şekillenme gösteren bir yapıyı yansıtmaktadır²⁵.

1.4. MODERNLEŞME KURAMINA AİT TANIMLAMALAR

Batılı olmayan toplumlara özgü olan değişim süreçleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan sosyal bilimciler açısından önemli tartışmalardan birisi olarak değerlendirilmiştir. Bu dönem içerisinde, Amerikan entelektüel yaşamı içerisinde, en genel anlamda toplumlararası ilişkilerde düzenlemelere bağlı işlevsellikler, çeşitli kaygıları da beraberinde getirmiştir. Bu durum sonucunda Batı dışı dünyayı kapsayan yoğun bir bilgi üretimi etkinlik kazanmış ve gelişmelerin önem kazanması unsurları değerlendirilerek toplumsal, kültürel ve siyasi çerçevede incelemeye alınmıştır²⁶. Bu konuya yönelik farklı disiplinlerin araştırmaları geliştirmesi, modernleşme kuramları olarak adlandırılan çalışmaların 1950'li ve 1960'lı yıllarda teorik bir çerçevede değerlendirilmesine etki göstermiştir. Modernleşme kuramı, bir toplumsal değişim teorisi olarak ifade edilen kapsamın, modernleşme sürecine ilişkin evrensellik etkisinden hareketle Batı dışında kalan toplumların da bu süreç

²⁴ İbrahim Kaya, *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler: Türk Deneyimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 17.

²⁵ Talip Küçükcan, "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişim ve İslâm Dünyası", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2005, Sayı: 13, 109-128, s. 109-110.

²⁶ Suat Soydemir, "Ulrich Beck ve Düşünsel Modernleşmenin Krizi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2012, Cilt: 4, Sayı: 2, 71-80, s. 72.

içerisine girmesi ve kendilerini değiştirme ölçülerinin bir dayanağı olarak devamlılık kazanmıştır. Buna göre modernleşme kuramı içerisinde Batı'nın tarihsel seyrinin ifade edilmesi, bu temelde çalışmaların diğer ülkeler tarafından da geliştirilmesine bağlı süreç içerisinde, bir model olarak incelenmiştir. Batı dışı toplumların da gelişme temelli çalışmalarda bulunması, modernleşme kuramı içerisinde ayrı şekilde irdelenen konular arasında değerlendirme kazanmıştır. Modernleşme kuramına bağlı olarak araştırmaların günümüz temelinde gerçekleştirilmesi yalnızca, Amerikan sosyal bilimciler ile yeterlilik taşımamış ve çok sayıda Batı dışı toplumlar açısından da çalışmaların yapılması sağlanmıştır²⁷.

Bu bağlamda ifade edilen unsurlar incelendiğinde modernleşme kuramının Batılı olmayan toplumların gelişmesi odaklı çalışmaların yapılması kapsamlı olduğu belirtilebilmektedir. Kuramda temel varsayım, geleneksel bir yapıdan modern bir yapıya geçmenin tüm toplumlar açısından geçerli bir durum olmasıdır. Bu geçişe bağlı etkinlikler iktisadi, toplumsal ve siyasal çerçevede düzeyleri yansıtan yapıları kapsamaktadır. İktisadi kapsamda modernleşme unsuru ise, serbest piyasa ile dış yatırımların devreye girmesinin bir sonucu olarak toplumsal temelde uygun olan Batı kurumlarının, değerlerinin ve davranışlarının benimsenmesidir²⁸. Bunun sonucunda siyasal düzey yapısında parlamenter demokrasiye bağlı uygulamalara geçilmesi durumu söz konusu olmaktadır. Bu düzeyler genel bağlamda, Batılı toplumlara özgü olan durumları yansıtmaktadır. Bu nedenle kuramın genel kapsamda mantığı, Batı'nın diğer toplumlar tarafından model alınması ile beraber modernleşme göstereceği varsayımının geçerliliğidir. Batı modeli kavramının etkisini gösterme potansiyeli, temelde modelin bütün modernleşme yapıları içerisinde ırk, renk, inanç gibi her açıdan aynı çerçevede gelişme kazanacağını bir ölçüsü olmaktadır. Buna göre modernleşme kuram anlayışı kapsamında, Batılı bir sistemin benimsenmesi süreci, "akılcı ve pozitivist bir ruhun" etkisi ile beraber etkinliğini gösterme potansiyeline ortam hazırlamaktadır²⁹.

Modernleşme kuramına yönelik geliştirilen ifadeler incelendiğinde, aydınlanma düşüncesine yönelik olarak niteliklerin gelişme kazandığı belirtilebilmektedir. Aydınlanma düşüncesine yönelik modernleşme kuramının şekillenme göstermesi

²⁷ Fahrettin Altun, "Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 2000, Sayı: 1, 123-186, s. 123.

²⁸ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 261.

²⁹ Tuğba Kanlı, Medya ve Modernleşme: 1945-1960 Döneminde National Geographic Dergisi'nde Türkiye'nin Sunumu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 7 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

ise, bu düşüncede temel mimari yapıya etki etmesi şeklinde değerlendirme kazanmaktadır. Bu konu ile beraber içselleştirme unsuru, modern ilerleme düşüncesi içerisinde, gelişme gösteren yapılara yönelik anlamın, Batılı olarak sınırlandırılıp yansıtılmasının bir ölçüsü şeklinde faaliyet göstermektedir. Aydınlanma ve buna göre aydınlatma kapsamlı düşüncelerin geliştirilmesinde, Batı dışında bir faaliyetin reddetme pozisyonu taşımadan araçsallaştırma niteliğini yansıtması, kabul edilemez bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, modernleşme kuramının alanını daraltma faaliyeti göstermekle birlikte, etkin bir potansiyelin yansımalarının kısaltılması şeklinde irdelenmesine ortam hazırlamaktadır. Böyle bir sonuç aynı zamanda, zihinsel uğrak noktalarında belirlemeler göstermiştir³⁰.

1.4.1. Modernleşme Kuramı

Modernleşme kuramına bağlı varsayımların tamamı genel olarak, geleneksel sistemden modern sisteme geçiş şeklindedir. Buna göre modern ve geleneksel toplum unsuru, siyasa ayırımına bağlı çerçevede, kavramsal temellerde, kavramsal temellerini klasik sosyolojik teori işlevselliğinden almıştır. Modernleşme kuramı, genel çerçevede toplumsal değişim kuramlarında söz konusu olan etkiden yararlanma özelliğini taşımaktadır³¹. Cemaat kapsamında nüfusun hareketsiz olması ve ilişkilerde duyarsızlıkların söz konusu olması, işbirliğine dayalı sistem içerisinde toplum temelinde sorunlar oluşturabilmektedir. Böyle bir süreç etkisi, karmaşıklaşan yapı içerisinde, yerini sözleşmeye bırakan gayri şahsi olan ilişkilere bırakmaktadır. Bu durum mekanik dayanışma ile organik dayanışma arasında söz konusu olan ilişkide şekillenme göstermesi, genel bağlama ayırımların yapılmasını gerekli kılmaktadır. İlişkilerin karmaşık bir çerçevede şekillenme göstermesi, modernleşme kuramının farklı etkilere maruz kalmasına ortam hazırlamaktadır³².

Modernleşme kuramının toplum üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi süreci, mekanik dayanışma durumunun söz konusu olmasına ve böyle ortamlarda ise iş bölümünün oldukça az olan bir yapıda şekillenme göstermesi durumu söz konusudur. Organik dayanışma durumlarının daha etkin bir düzeyde olması, iş bölümünde artışların oluşmasına ve ilişkilerde karmaşık bir yapının gelişmesine etki göstermiştir. Böyle durumlarda modernleşme kuramına bağlı yapının her iki unsura

³⁰ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 69-72.

³¹ Kanlı, a.g.e., s. 8.

³² Marshall, a.g.e., s. 763.

bağlı etkilerinin irdelenmesi süreci, toplumsal farklılaşmada etkilerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Çağdaş toplumlarda toplumsal farklılaşma yapısı, bireysel özgürlüklerde yaratıcı koşullar etkisini yansıtmaktadır. Bireysel karar ile eylem özgürlüğünün ön planda tutulduğu bu işlevsellikler, ortak bilincin kapsayıcı alanlarının şekillenme kazandığı yapılarının bir ölçüsü olarak işlevsellik göstermektedir³³.

Modernleşme kuramını açıklama temelinde, üzerinde etkili olan çalışmalardan bir diğeri de, kapitalist üretim tarzı anlayışının etkinlik kazanması olmaktadır. Buna göre modernleşme yapısı içerisinde Batılı anlayışı içerisinde bu tutumun “akılcılık” etkisi ile beraber sağlanan yapılar olduğu bilinen bir etmen olarak değerlendirilmektedir. Bu temelde diğeri bir durum ise akılcılık etkisinin meydana gelmesinde modernleşmeden farklı şekilde açıklama durumları da söz konusudur. Böyle bir niteliğin tanımlanması, rasyonel ilkelere bağlı olmayan gelenekçi bir anlayış yapısı ile rasyonel ilkelerin söz konusu olduğu modern sistem yapılarına bağlı toplumları kapsamasının bir sonucudur³⁴. Toplumların temelde bu tür bir anlayış içerisinde bulunma durumu ise çözümlenmesi gerekli olan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Buna göre modernleşme kuramının etkinlik kazanmasının sağlanması, akılcılık açısından gelenekçi anlayışı yansıtan etmenlerden uzaklaşma ile gerçekleştirilebileceği temelindedir. Modernleşme kuramı bu çerçeve içerisinde, gelişmenin tam anlamıyla sağlanması açısından gelenekseli gösteren yapıdan ayrılma ve modern bir sistemi yansıtan yapıyı tercih etme durumu şeklinde değerlendirilmiştir³⁵.

Modernleşme kuramının günümüze değin şekillenme göstermesinde diğeri bir kaynak ise, yapısal işlevselcilik olmuştur. Modernleşme kuramı bu temelde, etkin bir işlevselliği kazanma yapısında, modernliği iyi şekilde benimseyen ve sağlayan Amerika Birleşik Devletleri’ni dikkate alma sayesinde ulaşabilecektir. Buna göre geliştirilen çalışmaların benimsenmesi ve dikkate alınması, evrimci bir değişim paradigmasının geliştirilerek farklılaştırma sürecinin benimsenmesi gerekliliğini belirtmektedir. Bunu için en temel bileşen olan farklılaşma süreci, toplumların yapısal ve işlevsel açıdan farklı gelişmeleri takip eden modernleşme yapılarını geliştirmeleri belirtmektedir³⁶. Böyle bir anlayış odağı, modernleşme kuramının

³³ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınları, Ankara, 2000, s. 263.

³⁴ Zafer Cirhinlioğlu, *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 31-32.

³⁵ Kanlı, a.g.e., s. 9.

³⁶ Altun, a.g.e., s. 75-78.

gelişme kazanmasında Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika anlayışında farklı şekilde irdelenememektedir³⁷. Temelde bu anlayış sistemi Amerika'nın, az gelişmiş olan ülkelerin modernleşmesini sağlama niteliğini göstermesi ve komünizme bağlı yönelmeleri önleme durumunun da bir ölçüsü olmaktadır. Modernleşme kuramının Amerikan hegemonyası ile aynı döneme denk düştüğü belirtilebilmektedir. Komünizme bağlı olarak önlenmesi istenilen istikrarsızlık etmeni ise, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin önlenmesi ile beraber önemli bir düzeye ulaşma niteliğini kazanma unsurunu yansıtmaktadır. İktisadi temelde ilerleme sonucunda, siyasal çerçevede istikrarlı bir yapının sağlanması da modernleşme kuramının iyi bir düzeyde yansıtılmasını ile beraber gelişme kazanmaktadır. İktisadi çerçevede şekillenmesi, ülkelerin bu tür modernleşme algısını geliştirmelerini gerekli kılan bir pozisyon oluşturmaktadır³⁸.

1.4.2. Modernleşme Kuramının Temel Dinamikleri

Modernleşme kavramının, geri kalmış olan medeniyetlerin kendinden önde olan medeniyetleri takip etme temelli çalışmaların tamamı niteliğini yansıtması şeklinde belirtilmesi, çağdaşlaşma etkisini yansıtmaya odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Bu temelde ifade edilen tanımlamayı uyarılama çerçevesinde çeşitli öncüllerin görüşleri bulunmaktadır. Bu görüşlerin en etkili yapısı, modernleşme kuram anlayışının meydana geldiği dönemden günümüze değin var olan süreç içerisinde etkisini yansıtmaya potansiyeli çerçevesinde irdelenmesi etkisi halinde açıklanabilmektedir. Görüşler üzerinde kazanılan yoğunlaşmalar genel bağlamda, aydınlanma düşüncesini yansıtan ve her türlü alanı etkileyen bir yapıyı içermesi şeklinde belirtilebilmektedir. Etki ettiği söz konusu alanlar dış etkilere maruz kalan yapılardaki değişimlerin bir sonucu olarak şekillenen unsurlar olmaktadır. Geniş kapsamlı toplumsal değişme sürecinin modernleşme kuramı içerisinde ilgililenen yapılar içerisinde, sosyal ve ekonomik gelişme etkinliği, siyasal katılımın sağlanması ve demokratikleşme etkisi, kentleşme ve bireyselleşme niteliği ile sekülerleşme ve rasyonelleşme yapıları şeklinde belirtilebilmektedir³⁹.

Modernleşmenin meydana gelmesi süreci, kendiliğinden meydana gelen ya da dış etkenlere bağlı şekilde gelişme kazanan yapıları yansıtmalarının bir ölçüsü olarak değerlendirilebilmektedir. Toplumsal değişme sürecinin her alana özgü bir durumu

³⁷ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 27-28.

³⁸ Kanlı, a.g.e., s. 11.

³⁹ Kanlı, a.g.e., s. 8-12.

yansıtması özelliği ise, toplumsal yapıyı oluşturan ilişkilere bağlı ağıın, bu ilişkilerin belirlenmesi sürecini kapsayan kurumların değişmesi şeklinde ifade edilebilmektedir⁴⁰. Toplumlarda sosyo-ekonomik bağlamı içeren değişme de bu çerçevede değerlendirilebilmektedir. Bu durum, toplumsal yapının çok sayıda alanı yansıtan kapsamda gelişme kazanması ve toplumsal yapıyı da bu çerçevede etkileyen süreci içermesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. Toplumsal yapı etmeni, çok sayıda kurumu yakından ilgilendiren unsurlardan oluştuğu için, modernleşme anlayışları içerisinde de ele alınan konular arasında değerlendirilmektedir. Diğer yandan toplumsal temelde etki göstermeyen hiçbir nitelik, modernleşme kuramı içerisinde değerlendirilip, temel öncül olan irdelemeler içerisinde ifade edilememektedir. Ancak modernleşmenin sürekli olarak gelişen ve değişimi ifade eden bir yapıyı yansıtması, bu konuda çeşitli araştırmaların devamlılık kazanmasını gerekli kılmaktadır. Aksi halde var olan sürece bağlı gelişmelerde, çeşitli sorunların meydana gelmesi durumu söz konusu olabilmektedir⁴¹. Daha gelişmiş toplumsal yapılar ile eşitlenmeyi sağlama yaklaşımı, toplum yapısında kuramların ve ilişkilerin değişme gösteren etkisini yansıtmaya potansiyelini kapsamaktadır. Bu değişmelerin mahiyeti, tarzı ve alıntılama biçimi, temelde varsayımsal gerçekliğin bir etkisi olduğundan, değişme gösteren yapıların da yine bu çerçevede şekillenme gösteren yanını yansıtmaktadır⁴².

1.4.2.1. Ekonomik ve Sosyal Gelişim Boyutu

Modernleşme kuramına yönelik olarak geliştirilen farklı görüşler, gelişme odaklı çerçevede farklı süreçler üzerinde yoğunlaşmaları ifade etmektedir. Buna göre iktisatçıların, sosyologların, iletişimcilerin ve siyaset bilimcilerinin farklı çerçevelerde araştırmalar geliştirdiği belirtilebilmektedir. Sosyal bilimlerde aşırı uzmanlaşmaya yol açan bir etki olduğu ve modernleşme kavramına yönelik olarak yapılacak çalışmalarda, bu durumun etkin bir doğrultuda sağlanması önem taşımaktadır. Ancak her ne kadar modernleşme temelli çalışmaların önemli bir düzeyde olduğu belirtilen bir kavram olmakla birlikte modern topluma yönelik bir uyulaşım olduğu ifade edilebilmektedir⁴³. Bu uyulaşımında en önemli sorunlardan birisi, geleneksellikten modern sisteme geçişin, modern toplumların örnek alınması ile

⁴⁰ Murat Baran, "Avrupa'da Gelişen Modernlik ve Modernleşme Anlayışları ve Bu Anlayışların Türkiye'ye Yansımalarına Tarihî Sosyolojik Açından Bir Bakış", *Turkish Studies*, 2013, Cilt: 8, Sayı: 11, 55-79, s. 58-59.

⁴¹ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 227-230.

⁴² Ahmet ESKİCUMALI, "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü", *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 2003, Cilt: 19, Sayı: 2, 109-128, s. 110.

⁴³ Köker, a.g.e., s. 40.

beraber sağlanan etmenler ile oluşturulabileceği durumudur. Modern olarak belirtilen toplumlarda ise en belirgin özellikler arasında, iktisadi kapsamda kapitalist, siyasal anlam içerisinde ise liberal demokrasi anlayışını benimsemiş olmalarıdır. Kuram buna dayalı olarak geleneksel ve modern toplum ikiliği içerisinde, geleneksellik anlayışından modern anlayışa geçme potansiyelinde, kapitalist sistem anlayışı ile liberal demokrasiye bağlı olarak şekillenme gösteren Batılı toplumları geçmenin göstergesi olarak sınırlandırılmıştır. Bu şekilde bir toplum tipini ideal toplum olarak ifade eden anlayış sistemi, bir yandan bu değerlere bağlı anlayışta evrenselleştirme süreci etkisini benimserken, diğer yandan geleneksel toplumlara bağlı değişim süreçlerine bağlı analizlerde, kullanılması sağlanan ölçütler şeklinde de değerlendirilmiştir. Bu şekilde bir ölçütleme sistemi, ekonomik temelde az gelişmekte olan ülkeler açısından ciddi problemleri beraberinde getirmiştir⁴⁴.

Ekonomi merkezli olarak modernleşme kavramı değerlendirildiğinde, bu şekilde bir gelişme sorunsalı oluşturabilmektedir. Ancak modernleşme kapsamında irdelenen temel kapsam, Batılı olmayan toplumların üretimlerine bağlı yetersizlikleri üzerinde odaklanma gösterme ve bu durumu geliştirme açısından da ne şekilde bir metot uygulanacağı üzerinde çalışmalar geliştirmeyi de benimsemektedir. Diğer yandan ekonomik niteliğini yansıtmaya sürecinin sonucu olarak, modern kapsamda ekonominin artırılması temelli işlevselliklerin bir ürünü olarak değerlendirilebilmektedir. Ekonomik gelişmenin modernleşme süreci içerisinde olabildiğini benimseyen unsurlar arasında ise sermaye artışının sağlanması, tarımda işlevselliklerin artırılması ve endüstride teknolojik bağlamda gelişmelerin sağlanması, ülke ekonomisinin uluslararası ekonomi içerisinde yer almasını sağlayabilecek etmenler olarak değerlendirilmiştir. Ülkelerin bu şekilde uluslararası bir boyutu kazanması, ekonomide modernleşme olgusunu daha yakından hissetmelerine ortam oluşturmaktadır⁴⁵. Buna göre ekonomik gelişmenin modernleşme aşamasında değerlendirilmesine bağlı anlayış yapısı belirtildiğinde aşağıda maddeler halinde sıralanan etmenlere bağlı çalışmaların geliştirilmesi önem taşımaktadır⁴⁶;

- Basit bir teknolojik yapıdan, karmaşık bir yapıya geçmeyi sağlama,
- Tarıma bağlı ihtiyaçların değerlendirilmesi ile beraber üretimden pazar çalışmalarına yönelim gösterme,

⁴⁴ Kanlı, a.g.e., s. 11-12.

⁴⁵ Fuat Ercan, *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 85.

⁴⁶ Kanlı, a.g.e., s. 13.

- Endüstrileşme çalışmaları üzerinde odaklanarak, insan ve hayvan gücünün terkedilmesini sağlama,
- Şehirleşmenin gerçekleştirilmesi amacıyla, şehir nüfuslarında artışların sağlanması.

1.4.2.2. Siyasal Hayata Katılım Süreci ve Demokratikleşme

Modernleşme kuramına yönelik olarak ekonomik katılımın sağlanması ile beraber politik gelişmelerin meydana gelmesi söz konusu olacaktır. Ekonomik modernleşme anlayışının tam anlamıyla sağlanması, kapitalizme geçiş ile sağlanan bir unsur olacaktır. Politik modernleşmede yine hedef nokta olan Batı tipi demokrasi anlayışı, modernleşmenin siyasal kapsamda gerçekleşmesinin bu şekilde sağlanabileceği yönünde ifadelerle maruz kalmıştır. Toplumsal farklılaşmaların söz konusu olması, artmakta olan kapasite ve eşitlik ilkesinin etkin bir düzeye ulaşması niteliğinde, Batı değerlerini yansıtan bir doğrultuda demokrasi anlayışını benimseme durumları önem taşımaktadır⁴⁷.

Geleneksel anlayıştan modern anlayışa geçme potansiyeli, demokraside farklı yönleri ele alan bir etmen olarak değerlendirme kazanmıştır. Buna göre geliştirilen görüşlerde farklılık göstermekte olup, bazı kesimler çoğulcu katılımı gerçekleştirme, çok partili sistem anlayışını benimseme, rekabetçi bir politikayı oluşturma ve siyasal istikrar üzerinde durma potansiyeli üzerinde durmaktadır. Başka bir kesime göre ise, laik politik kültür anlayışını benimseme, pragmatizm çerçevesinde şekillenme, özerklik anlayışını benimseme ve pazarlığa açılan tutumlarda gelişmeleri sağlam üzerinde yoğunlaşma kazanmıştır. Bu görüşlerin en büyük etkileri arasında gelişmeci bir siyaset bilimcilerin oluşturulması, politik modernizasyonun sonul hedefi olan demokraside teknik dayanakların belirlenmesi, bir ölçüde devlet inşasının geliştirilmesini benimsemektedir. Böyle bir tutumun etkisi modernleşme kuramı içerisinde, siyasal katılım anlayışının değişiklik gösteren yapısını yansıtmaya ölçüsü olmaktadır⁴⁸.

Demokratikleşme sürecinin modernleşme kuramı içerisinde niteliği ise, çoğulculuk, katılımcılık ve otoriteye bağlı rasyonelleşme etmenlerinin gerçekleştirilmesi ile sağlanabilmektedir. Bu tutum, modern toplum soyutlamasında

⁴⁷ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, Kuram ve Siyasa*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 113.

⁴⁸ Kanlı, a.g.e., s. 14.

siyasal boyutunun bireyselleşme kavramı üzerinde yoğunlaşma gösterilmesinin ölçüsüdür. Bu ifadeler ile benimsenen demokrasi anlayış yapısı, liberal demokrasi olmaktadır. Liberal demokrasi anlayışının etkin bir düzeyde şekillenme göstermesi, demokrasinin yeniden kurulmasının sağlanması ve demokrasiye yönelik tanımlamanın geliştirilmesi durumudur. Bu anlayış sistemi, halkın siyasi iktidarı belirleme yetkinliğini elde tutması ve istediği doğrultuda siyasi liderin görevin sonlandırılmasına bağlı yapısal işlevsellikler olmaktadır. Diğer yandan bu kapsamda bir adlandırma niteliği, demokrasinin temsili bir görevi içermesi niteliği olmaktadır. Bu şekilde bir anlayışın oluşturulması, siyasal modernlik olarak da tanımlanan bir kavram olmuştur. Bu şekilde bir anlayışın benimsenmesi etkinliği ise, geri siyasal topluluk anlayışlarının Amerika Birleşik Devletleri'nin gelişmiş siyasal anlayışının bir ölçüsü şeklinde değerlendirilmiştir. Böyle bir süreç etkisi ise siyasi gelişmelerde, siyasal kültür yapısının değişme göstermesi niteliği olmaktadır⁴⁹.

1.4.2.3. Kentleşme ve Bireyselleşme Boyutu

Modernleşme kuramına bağlı anlayış içerisinde kentleşme unsuru, özellikle de ekonomik bağlamda gelişmiş bir ekonomiyi yansıtmaya ölçüsü olarak değerlendirme kazanmaktadır. Bu tutum ise öncelikli olarak gelenekselleşme algısından kentleşme algısına yönelik geçişi sağlama etkinliğidir. Gelişmenin bu doğrultuda az gelişmişlikten çok gelişmiş bir yapıya ulaşma temelli niteliği, kent nüfusunun artırılmasını sağlama ve bu kapsamda çalışmaların gelişmesini kazanma süreci etkisi, önemli bir etmendir. Ülkelerin ekonomik bağlamda gelişmiş bir yapıya sahip olmaları, bilgi oranlarında söz konusu olan artışlarla sağlanan bir yapı olarak değerlendirilebilmektedir. Kentleşme yapısının tam anlamıyla sağlanması niteliğinde var olan bu etki, gelişme politikalarının ekonomik temelde bu varsayımda olabilecek etmenlerine yönelik şekillendirmeleri kapsamaktadır. Kentleşme sürecinin en önemli etkileri, ekonomik ,sosyal ve kültürel alanda söz konusu olan değişimlerin ölçüsü olmaktadır. Kentleşme özelliğinin gelişme kazanması ile beraber toplum yapısında örgütlenmelerde artışların söz konusu olması, işbölümü ve uzmanlaşmalarda alan oluşturması, insan davranışları ile ilişkilerinde kentler has olan özelliklerin önemli birer sonuçlar meydana getirmesi, kentleşmenin etkilerini yansıtmaktadır⁵⁰.

⁴⁹ Köker, a.g.e., s. 34-35.

⁵⁰ Fatih Çan, "Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi", *Türkiye Cumhuriyeti Fırat Kalkınma Ajansı*, 2013, 1-11, s. 2.

Bireyselleşme kavramının modernleşme kuramı içerisinde incelenen bir konu olması, temelde kentleşme yapısı ile eşdeğer çerçevede bir kapsamı geliştirmesinin niteliği olmaktadır. Bireyselleşme kavramı, geleneksel ve modern anlayış içerisinde mekanik ve organik dayanışma ayrımlarında çeşitlendirmeleri sağlayan süreç etkisi oluşturmaktadır. Bu anlayışın insanlar üzerinde farklı etkileri, bireycilik, ortak mülkiyetten ziyade özel mülkiyet hakkı, toplumcu sorumluluk anlayışından ziyade bireysel hakları kapsama ölçüsü ve ortaklaşa bir dayanışmanın sağlanmasından ziyade, sınıf ve statü farklılıklarını yansıtan temelleri oluşturmasının ölçüsü olmaktadır. Bu şekilde bir tutum anlayışı, bireyselleşmenin komünist bir sistem anlayışı ile eşdeğer bir tutumda olan yapısını yansıtmaktadır. Bireysel bilinçlerde oluşan bu yapılar, temelde modernleşme yapısı içerisinde değerlendirilen bir kavram olarak değerlendirilmektedir⁵¹.

1.4.2.4. Sekülerleşme ve Rasyonelleşme

Modernlik kavramının en önemli etkileri arasında, entelektüellik etkisi oluşturan dünyevileştirme olarak da adlandırılan sekülerleşmeye etki göstermesidir. Modernlik olgusunun önemli bir kavram olan din üzerinde etki göstermesi, dinsel ruha yönelik kaybin bir etkisini yansıtmaya etkisi şeklinde değerlendirilmesidir. Modernlik olgusu, aydınlanma olgusunun insan merkezli olan bir sistem üzerinde oturtulmasını sağlayarak, bir kopuşun yaşanmasına ve rasyonelleşme olgusu kadar bir sekülerleşme niteliğini yansıtmaya pozisyonuna da etki göstermektedir. Bu temelde sekülerleşme, bireyin ve evrenin kutsaldan arındırılması şekli olduğundan, modernlik bilinci içerisinde dini ölçülerde toplumcu bir yapıyı yansıtan dini unsurların, bireyselci bir anlayışa geçmesinde de önemli bir etkisi yer almaktadır. Böyle bir tutum çeşitli sorunların oluşmasına ortam hazırlayan etkileri yansıtmaktadır. Diğer yandan sekülerleşme, bazı coğrafyalarda daha fazla hissedilen bir anlayış olarak değerlendirme kazanmaktadır. Modernleşmenin gelişme göstermesi, sekülerleşme anlayışının meydana gelmeyeceği şekilde etkinlik kazandığı ölçüde, etkin bir işleyiş yapısına dönüşebilmektedir⁵².

Sekülerizasyon kavramının modernleşme ile beraber şekillenme göstermesi, dinsel tutumların istenmeyen bir ölçüde olması gerekliliği söz konusu iken, bu durumun etkileri olumsuz bir süreç oluşturmaktadır. Bu durumun en önemli etkileri arasında ise, rasyonalizm etkisini yansıtmaya ve inanç kaybı gibi bir duruma neden

⁵¹ Kaya, a.g.e., s. 115.

⁵² Perşembe, a.g.e., s. 164.

olması olmaktadır. Amaca yönelik kayıpların fazlaca meydana geldiği bu tutumlar, farklı sonuçlara yönelik işlevselliklerde etkinlik kazanan bir yapıyı simgelemektedir. Sekülerleşmenin dine yönelik toplumsal önemde azalmalara etki göstermesi, rasyonel bir anlayışın şekillenmesine neden olmuştur. Dünya görüşünde rasyonel bir tutumun modernleşme kavramının sonucu olarak etkinlik göstermesi, aydınlanma olarak değerlendirilen tutum içerisinde farklı etkilerin görülmesine neden olmuştur. Bu yaklaşım temelinde rasyonalizm modern dünya yapısında, dinsel bir çöküntünün her topluma yönelik olarak meydana gelen bir unsur olduğu yönünde kalmıştır. Dini olguların toplumsal düzeyde yok olması ve sorunların da bu duruma bağlı olarak şekillenme göstermesi, çözümlene süreçlerinin de yine aynı şekilde modernleşme olgusu içerisinde benimsenmeye çalışılması, önemli bir sorunsal olarak etki taşımaktadır. Bu durum, modernleşme olgusunun toplum üzerinde bilince bağlı farklı işlevselliklerini yansıtan önemli bir kapsam olmaktadır⁵³.

1.4.3. Modernleşme Kuramına Yönelik Eleştiriler

Modernleşme kuramına yönelik olarak geliştirilen eleştiriler, 1960'lı yıllarda yoğun eleştirileri kapsayan bir sürece girmiştir. Kuram temelinde, içsel eleştirilere maruz kalan bir nitelik göstermiştir. Eleştiriler ile geliştirilmesi sağlanan temel amaç, modernleşme kuramlarında söz konusu eksikliklerin ifade edilmesi olmaktadır⁵⁴. Kuramın eksiklerinden kaynaklı olarak eleştirildiği yönünde çok sayıda görüş bulunmaktadır. Bu temelinde geliştirilen genel eleştiriler aşağıda maddeler halinde sıralandıkları üzeredir⁵⁵;

- Geleneksel ile modernlik anlayışının birbirlerini dışlayan yapıda, toplumun geleneksel anlayıştan uzaklaştırılmaya çalışılması,
- Tarihi süreçte evrensel yasalar olan belirlemiş bir süreci kapsayan tezin reddedilmesi,
- Geleneksel toplumlara yönelik bazı işleyişlerin, modernleşme olgusunda şekillendirmeler meydana getirebilme durumunun yanı sıra, modernleşme olgusunda hızlandırma etkilerini yansıtmaları.

İfade edilen unsurlar incelendiğinde, var olan eleştirel unsurlar, modernleşme kuramının doğrudan geleneksel anlayıştan soyutlandırılmaya çalışılması etkisidir.

⁵³ Küçükcan, a.g.e., s. 111.

⁵⁴ Altun, a.g.e., s. 113-114.

⁵⁵ Köker, a.g.e., s. 71.

Diğer yandan modernleşme olgusunun yalnızca Batılı anlayış ile sınırlandırılması ve diğer toplumlara geri kalmış bir etki ile bakılması, sorunların gelişmesine neden olmaktadır. buna göre modernleşmenin yalnızca Batılı sistemi benimseme ile gelişme kazanabileceği yanılması, büyük bir sorunsallık etkisini oluşturmaktadır. Batılı sistemlerde de var olan işleyiş yapısının mükemmel bir doğrultuda şekillenme göstermemesi, bu durumun en birincil unsurları arasında değerlendirilebilmektedir. Sadece belirli olan bir düz çizgiden gitme anlayışı, bu kapsamda farklı kültürlerle sahip olan ülkelerde çeşitli sorunların meydana gelmesine neden olmuştur. Aynı zamanda kapitalist bir anlayışın benimsenmesi de bireyselleşme gibi bir etkiyi oluşturmasından kaynaklı olarak toplum yapısında çeşitli sorunlara ortam hazırlamıştır. Bu durum sekülerleşme ve rasyonel bir doğrultuda gelişme kazanan bir yapıya da etki eden bir unsur oluşturmaktadır. Buna göre modernleşme kuramının etkisi ve modernleşmeye bağlı olarak geliştirilen görüşlerin nitelikleri, farklı anlayışlara bağlı çerçevelerin oluşmasına etki göstermiştir. Temelde söz konusu eksikliklerin olması, bu duruma yönelik çeşitli irdemelerin toplumsal yapıyı ilgilendiren boyutunun, tüm etkenlere bağlı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır⁵⁶.

1.5. TÜRK MODERNLEŞMESİNDE POZİTİVİZMİN YERİ

Pozitivizm kavramı genel doğrultuda olgunun benimsenmesinin ve çözümlenmesini yalnızca bilgi ile sağlanan bir unsur olduğunu ifade etmektedir. Pozitivizm düşüncesinin Türk modernleşme sistemi üzerinde etki oluşturması ise, doğrudan söz konusu olan bir etki şeklinde meydana gelmemiştir. Bu durumun en birincil niteliği, Osmanlı Devleti'nde eğitimlerde söz konusu olan pozitivizm bilgilerinin yansıtılması olmuştur. Bu süreçten sonraki aşamalarda ise pozitivizm gelişme göstermiştir. Pozitivizm düşüncesi, Türk modernleşmesinde gelişmelerin başlaması sürecinden, siyasal yapıda içerik kazanma, dönemin aydın bürokratlarını kapsayan etkinliğin önemli bir çerçevesi olarak değerlendirilmiştir. Yönetici elitleri arasında söz konusu olan düşünce geleneği yaygınlığı ise, Batı'nın siyasal kurumlarına yönelik irdemelerde bulunma ve bu anlayış sistemini Türkiye'de uygulama yapısına bağlı yönelimler, önemli bir düzey etkisine ortam hazırlamıştır⁵⁷.

⁵⁶ Kanlı, a.g.e., s. 21-22.

⁵⁷ Bekir Balkız, "Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji", *Mediterranean Journal of Humanities*, 2015, Cilt: 2, 123-149, s. 128-129.

Pozitivizm olgusunun temel mantığının toplumsal olayların doğa bilimleri yasaları kapsamında açıklanması niteliği şeklinde belirtilebilmektedir. Bu çerçevede pozitivizm olgusuna yönelik etkinlik, bilginin en etkin şekilde kullanılmasını sağlama ve modernleşme algısı içerisinde yer alma durumu bağlamında değerlendirilmektedir. Toplumsal hayat içerisinde düzenin sağlanması ve bunun her alana yönelik olarak yansıtılması niteliği, tarihsel ilerlemelerde söz konusu olan itici gücün, bilgiye bağlı değişimler ile açıklanması ölçüsüne kaynaklık etmesi önemlidir. Pozitivizm algısı, İkinci Meşrutiyete giden süreç ve sonraki gelişmelerde, Türk aydınları arasında ilk olarak gelişme kazanan anlayışlardan birisi olmaktadır. Buna göre toplum yapısında düzenin pozitivizm algısı ile oluşturulmaya çalışılması, akıllı ve bilgiyi temsil etmesinin bir ölçüsü olarak şekillenmektedir. Bu durum Osmanlı aydınlarında en belirgin olarak benimsenen görüşlerden birisi olmuştur. Böyle bir süreç etkisi, modernleşme olgusu içerisinde değerlendirme kazanan temel etmenlerden birisi olarak ifade edilebilmektedir⁵⁸.

Pozitivizm algısı, siyasi bir ideoloji olarak değerlendirildiğinde, Türk modernleşme sürecinde etkilerinin en çok görüldüğü alanlardan birisi olarak belirtilebilmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyete kadar olan modernleşme algısında siyasi bir çerçevede olarak şekillenen yapıyı yansıtmaktadır. Diğer yandan sonraki süreci kapsayan her alanın en etkin şekilde kapsayıcı bir bütünlemeyi oluşturması, nitelikli çalışmaların yerine getirildiği etkinlik olmaktadır. Pozitivizm anlayışı yalnızca Osmanlı Devleti'ne özgü olan bir siyasi ideoloji olarak kalmamıştır. Diğer yandan 19. yüzyılı kapsayan süreçte de tek Batılı düşünce akımı olmamaktadır. Ancak Türk modernleşme yapısı içerisinde en uygun şekilde değerlendirilen akımlardan birisi olarak önemli bir etki kazandırmaktadır. Diğer yandan en canlı düşünsel hareketliliği yansıtması, tercih edilmesinde diğer bir olgu olarak değerlendirilebilmektedir⁵⁹.

1.6. LİTERATÜR TARAMASI

Modernleşme kavramına yönelik geliştirilen tanımlamalar incelendiğinde, modernliğin gelişme kazanmasında özellikle de gelenekseli yansıtan bir pozisyondan uzaklaşma eğilimi gösterdiği ifade edilebilmektedir. Bu durumun geçerliliğini ise, her alan içerisine uydurma ve yeni bir toplu yapısını yansıtmaya

⁵⁸ Kenan Özkan, "Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı", *BELGİ*, Kış, 2014, Sayı: 7, 923-951, s. 924-925.

⁵⁹ Balkız, a.g.e., s. 134.

eğilimli bir dayanağı oluşturduğu belirtilebilmektedir. Bu alanlar içerisinde toplumda derin izlenimler bırakan ve değişimlere etki gösteren unsurlar arasında, sosyal ve ekonomik, siyasal ve demokratikleşme, kentleşme ve bireyselleşme ile sekülerleşme ve rasyonelleşme olguları belirtilebilmektedir. Bu kavramların, modernleşme kuramı içerisinde yer alması ise, toplum yapısına yönelik söz konusu değişikliklerin oluşturulması bağlamı olmuştur. Modernleşme kuramının en önemli etkisi ise, Batı dışı toplumların modernleşme göstermesinin, yalnızca Batı toplumları baz alarak geliştirebileceği eğilimli çalışmalar olmaktadır. Bu durum, modernleşme olgusu ve modernleşme kuram yapısına yönelik çeşitli eleştirileri beraberinde getirmiştir.

Modernleşme kuramına yönelik geliştirilen eleştirel yorumlamalardan en önemlisi, yalnızca Batı'nın modernleşme gösterdiği temelli çalışmalardır. Diğer önemli hususlar arasında ise, geleneksel anlayış yapılarından uzak olan bir durumu çerçevelemesi belirtilebilmektedir. Modernleşmenin toplum yapısında en önemli etkilerinin toplumcu bir yapıdan bireyselci bir tutuma geçme potansiyeli ile sekülerleşmenin fazlasıyla meydana gelen bir etmen olması olmaktadır. Gelenekseli yansıtan bir durumdan uzaklaşma kapsamlı olarak geliştirilen bu çalışmalar, toplumda bireysel anlayışı geliştirme çerçevesi olmuştur. Modernleşmenin bu şekilde bir etkiyi yansıtması, çeşitli problemlerin her ülkede etkisini gösteren bir yapıya ulaşmasına ortam hazırlamasıdır. Bu durumun Türkiye üzerinden açıklanması sağlandığında, Türkiye'de siyaset ve ekonomi üzerinden modernleşme çalışmalarından ziyade, topluma yönelik genel yapılar üzerinde değişimleri geliştirme çalışmaları söz konusudur. Ancak Osmanlı Devleti zamanında, bu durum tam tersi bir şekilde geliştirilmeye çalışılmıştır. Geç kalınmış olunan bilimsel çalışmalarda ilerleme sağlama odaklı sistemlere yönelme, özellikle de orduda kazanımları sağlama özelliklerinin yakalanması hedefli olmaya çalışılmıştır. Ancak bu durumu sağlayabilmede yeterli bilgi kaynaklarını elde edememe durumları, Osmanlı Devleti'nin gerileme göstermesine etki göstermiştir. Türkiye'de böyle bir sistemden ziyade modernleşmenin geliştirilmesinde, eksikliklerin söz konusu olduğu alanlardan ziyade, toplum üzerinde odaklanma gösterilmesi, çeşitli sorunların oluşmasına ortam hazırlamıştır. Özellikle de Türkiye'de muhafazakâr bir yapının ağır basması, modernleşme etkilerinin bireyci bir tutumda gözlemlenmesi söz konusu olsa da, toplumda bu şekilde bir etki gelişme göstermemiştir.

Modernleşmenin zıt bir anlayış sistemi olan muhafazakâr yapının gelişme göstermesi, Fransız Devrimi'ne yönelik bir tepkinin ürünü olmuştur. Bu devrimin,

toplumun bilincine yönelik olarak etki göstermesi, olumsuz bir süreç yapısının gelişmesine ortam hazırlamıştır. Buna göre temelde, ekonomi ve bu kapsamda geliştirilen bilimsel çalışmalara yönelik unsurlara katkı sunması söz konusu olsa da, toplumdaki yapıda da önemli tepkiler alan bir uygulama olmuştur. Muhafazakâr anlayışın genel yapısında dini bir çerçeveyi benimseyen ve toplumcu yapıda gelenekselin korunarak, belirli kısıtlamaların toplum yapısında doğrudan oluşan ve herkesin haklarının korunması bağlamı işlevsellik, modernleşmede yıkıma uğrama etkisine neden olmuştur. Böyle bir ortamda diğer bir etki ise, güçlünün etkin konuma geçtiği ve güçsüzün ise ezilmesine neden olan bir anlayış sistemini oluşturmasıdır. Ezilen halkın yanında olma kapsamlı yine muhafazakâr anlayış ile aynı dönemlerde oluşturulan bir diğer kavram ise liberal düşünce sistemi olmuştur. Liberalizm anlayışı bu kapsamda, bireyi koruma ve savunma etkisini gösterme niteliğini yansıtmaktadır. Liberal anlayışın demokratik bir süreç içerisinde yer edinmesi ve aynı zamanda, muhafazakârlığın da bu temelde yansıtılması etkisi, yeni-sağ yaklaşımının gelişmesine ortam hazırlamıştır. Bu anlayış sisteminin özellikle de Türkiye modernleşme ideolojisi içerisinde epistemik bir dayanağı olan pozitivizm akımına etki göstermesi, akılcılığın daha etkin olduğu bir sistem yapısını yansıtmıştır. Akılcılık ile beraber Türkiye’de en önemli ve etkili çalışmaların geliştirilmesinde, nasıl bir yön izleneceği ve bu yönün nasıl tayin edileceğinin belirlenmesi, bilinen bir unsur olarak değerlendirme göstermiştir. Bu anlayış sistemi ile beraber odaklanma yapısı ise, yeni-sağ yaklaşımının benimsenmesi ve kabul edilmesi süreçlerini içermektedir.

Yeni-sağ yaklaşımının merkez bünyesine yansıtılması ve etkin bir temelde değerlendirme kazanması, liberalizm ve muhafazakârlık olgularında söz konusu olan siyasal teorem yapısının oluşturulması olmaktadır. Bu anlayışın her ülkede gelişme göstermesi, bireysel hakların savunulması, özgürlük anlayışlarının geliştirilmesi, güçlünün güçsüz üzerinde olumsuz bir sürece etki etmesinin önlenmesi, sekülerleşme boyutunun indirgenmesi ve toplum yapısında söz konusu olan bireyci yapının uzaklaştırılması niteliğidir. Merkez sağ siyaset ile beraber devamlılık kazanma boyutları, sosyal ve siyaset anlayışlarında şekillenmelerin göstermesidir. Bu anlamda Türkiye’de de önemli bir kavram olarak nitelendirilen laiklik kavramı, bu yeni-sağ yaklaşımı ile beraber farklı şekillerde oluşturulması etkinliğidir. Buna göre, Türkiye’de Özal’ın da genel siyasal anlayışı içerisinde yer edinen ve benimsenen, devletin laik bir pozisyonda olması söz konusu iken, halkın laik olması niteliğini yadığaması ve herkesin istediği şekilde benimsemiş olduğu dini yaşaması süreçleri, önemli bir gelişme odağı olarak belirtilebilmektedir. Liberal siyaset anlayışı içerisinde en önemli etkilerden birisi ise, devletin gücünü azaltma ve

bunu halka verme eğilimidir. Bu durumun ekonomik çerçevede etkinliğini gösterme süreçleri, bireylere sunulan teşebbüs özgürlüklerini oluşturmaktadır. Yatırımlara devletin destek sağlayarak çalışmalarda etkin bir süreci benimseme potansiyellerine kaynaklık göstermesi, bu yönde çalışmaların şekillenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu şekilde devletin, gücünü kaybetme gibi bir süreçten ziyade, daha güçlü bir pozisyona ulaşması bağlamı çalışmaları geliştirmesi, özelleştirme kapsamlı çalışmaları yapması ile mümkün bir yapıyı desteleyecektir. Buna göre liberal anlayış içerisinde söz konusu olan teşviklerin yapılması ve gerekli hallerde devletin destekleri sunması eğilimli çalışmaları geliştirmesi, önemli birer faktörler olarak etkinlik göstermektedir. Çalışma kapsamının ilk bölümünde irdelenen konular bu kapsamda şekillenme göstermiş ve modern, modernlik, modernite, modernleşme, modernleşme kuramı, pozitivism, liberalizm, muhafazakârlık ve merkez-sağ siyaset yaklaşımları irdelenmeye çalışılan etmenleri kapsamaktadır. Bu kavramsal çerçevelerin, konunun anlaşılmasında temeli oluşturma özelliklerini yansıtmaya ve diğer bölümlerde olumlu bir süreci gösterme kapsamlı çalışmalara kaynak gösterme temelini oluşturma niteliği açısından önem taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SOSYAL DÖNÜŞÜM VE MODERNLEŞME ETKİSİ

2.1. MODERNLEŞME OLGUSUNUN BATI DIŞI TOPLUMLARA VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

Modernleşme kuramına yönelik genel mantık çerçevesinin, yalnızca Batılı toplumların dikkate alınarak gelişebileceği yönünde görüşleri savunması, Batılı olmayan toplumların modernleşmesinin yalnızca bu durumun dikkate alınması halinde sağlanabileceği tezine etki göstermiştir. Batı dışı toplumların modernleşme isteklerine bağlı etkilerinin bu çerçevede şekillenme kazanması, özellikle de 19. yüzyıl ile beraber süregelen yapı içerisinde etkisini göstermeye başlamıştır. Bu dönem içerisinde geliştirilen çalışmalarda, Batı dışı toplumların Batı toplumlarında söz konusu olan görünümleri üzerinde yoğunlaşma kazanmıştır. Diğer yandan, bu modernleşme olgusunun Batı dışı toplumlar açısından ne anlam ifade ettiklerini belirleme, önemli bir kapsam olarak değerlendirilmiştir⁶⁰.

Batı dışı toplumlarda modernleşme öncülleri, toplumlarının Batı karşısında geri kalan bir yapıda olmasını değerlendiren ve bunu savunan yönetici elitlerden ortaya çıkmıştır. Bu öncülerin genel tutumlarını, gelenekselle bağları zayıf olan ve seküler eğitimleri etkin bir şekilde alan görüşler oluşturmaktadır⁶¹. Fakat Batı dışı toplumların anlayışlarında, siyasal yönetimlerde etkin olan kesimlerin, geleneksel güçlü sarmala ait olan modernleşme yapısı içerisinde, her daim göz önünde tutulması gereklilik arz eden bir yapı olmaktadır. Modernleşme arzularına bağlı köken değerlendirildiğinde, 19. yüzyıl süresince Rusya, Japonya, Osmanlı İmparatorluğu, İran, Çin gibi Batı dışı devletlerin, görece bağımsız olan güçlü hükümlerlik haklarına yönelik geleneksel iktidarlıkları söz konusudur. Bu yöneticilerin iktidarlıkları yine bu dönemlerde Batı'nın gelişmişliğinin bir sonucu olarak tehdit altında kalmıştır. Batı dışı toplumlar, bu durumu çözümlenme kapsamlı olarak siyasî, askerî ve ekonomik güçleri artırmada Batı'yı örnek almaya yönelim göstermiştir. Modernleşme olgusunu Batı dışı toplumlarda savunan her kesime yönelik liderler etkinlik kazanmıştır. Bunlar arasında, dinî önderler de belirtilebilmektedir⁶².

⁶⁰ Alan Swingwood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 123.

⁶¹ Köker, a.g.e., s. 53.

⁶² Celal Metin, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 41-42 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

Batı dışı modernleşme önderlerinin 20. yüzyılı kapsayan süreç içerisindeki tutumları ise, genellikle asker ve bürokrat zihniyetini kapsayan ve hem güçlü hem laik hem milliyetçi hem de inkılâpçı düşüncelere sahip olan geleneksel ve kutsal bağları bulunmayan, orta sınıf ailelere mensup olan kesimlerden oluşmaktadır. Siyasal önderler arasında hem 19. yüzyıl hem de 20. yüzyılı kapsayan süreçte, modernleşme olgusunu destekleyen çok sayıda önderden bahsedilebilmektedir. Bu durum Batı dışı toplumların, Batılı toplumlara baēlı modernleşme olgusuna yönelim göstermelerinde etki oluşturan en önemli unsurdur⁶³. Ancak Batı dışı toplumlarda modernleşme istekleri, yanlış algılamaların etkisinde kendisini gösteren bir süreci yansıtmaktadır. Bu durumun en önemli etkisi, Batı'nın önderinde bir model algısını oluşturmaları ve kendi içerisinde söz konusu olan dönüşümünü, sürekli bir pozisyona ulaştırması şeklinde ifade edilebilmektedir. İlkeler ile ölçütlerin sürekli olarak bir deēişim niteliğinde olması söz konusu iken, Batı dışı toplumların hızlı bir şekilde toplumsal yapıda hem siyasi hem de entelektüel yapı içerisinde modernleşme çalışmalarına yönelim göstermesi durumu söz konusu olmaktadır. Diğer yandan bu önderler, modernleşme sürecine yönelik etkileri, Batı'nın üretmiş olduēu düşünce kulvarları içerisinde, daima ilerleme gösteren, geri dönüşümü asla olmayan, her topluma yönelik zorunlu aşamaları kapsayan ve geçerli yasaları kapsamakta olan bir süreç hali olarak ifade edilebilmektedir⁶⁴.

Batı dışı toplumlarda modernleşme yönelimli çalışmaların gelişme göstermesi, genel olarak tepeden inme bir anlayışı çevreleyen ve bu durumun da çoēunlukla devlete dayalı olarak gerçekleştirilen unsurlara baēlı olması önemli bir kapsam olarak değerlendirilebilmektedir. Batı dışı ülkelerden birisi olan Türkiye'de ise bu anlayış, farklı etkileri gösteren bir sonuç olarak gelişme göstermektedir. Batı modernliğini kapsayan yönelimin gerçekleşmesi, Türkiye'de anlama yönelik modernleşme süreçlerine baēlı olgular oluştururken, sonuçlar baēlı olumsuzluklar, olumlu bir seyir hali kazanmaktadır. Ancak olumsuzluklar da, her modernleşme sistemi içerisinde var olan yapıyı yansıtanın bir sonucu olarak meydana gelen bir durum olmuştur. Modernleşme yapısı Türkiye'de, siyasal görüntüye baēlı işlevsellik kadar birey ve topluma yönelik olarak da farklı etkilere maruz kalmıştır. Modernleşmenin bireysel kapsamda daha çok davranışlarda ve alışkanlıklarda deēişikliklerin ön plana çıkmasına etki göstermesi, yeme alışkanlıklarında, giyim tarzlarında, meslek seçimlerinde, eğlence anlayışlarında, tüketim alışkanlıklarında,

⁶³ Arif Aytekin, "Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşüncel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 2013, Sayı: 30, 313-329, s. 316-317.

⁶⁴ Köker, a.g.e., s. 49-50.

etkisini ve geleneksel olanın yerinde yeni olanın tercih edilmesinde, farklı ve değişik olan unsurların yaşantı içerisinde yer almasına etki göstermiştir. Böyle bir anlayış, değişimlerde anlayışlara neden olan bir sürecin yaygınlık kazanmasına ve Türk modernleşme tecrübesi içerisinde, farklı bir süreç etkisinin kazanılmasına ortam oluşturmaktadır. Bu tutum, bireysel öznedeki farklılıkların olmasına ve değişime dayalı sonuçlarda bireyselci bir tutum anlayışına etki göstermiştir⁶⁵. Devlet ve topluma yönelik değişimlerden farklı etkileri içeren bu yapı, farkındalık etkisi oluşturan unsurları içermektedir. Toplumda muhafazakâr etkinin kuvvetli bir yapıda olması, yeni ve farklı olana direnç göstermeye etki oluşturmaktadır. Ancak yarar niteliği taşıyan etkilerde değişimleri geliştirmeye de meyil gösteren bir tutum sergilemektedir. Ekonomik kapsamda da modernleşme yapısı önemli bir etki göstermiştir. Fabrikasyon ürünlerinde artışların söz konusu olması, geleneksellikten kopmaya neden olmuştur. Buna göre el ve beden gücünden ziyade, mekanik güce bağlı üretimler hız kazanmıştır. Eski alışkanlıklara bağlı yapılar ve davranışlarda köklü değişimler, böyle süreçlerde farklılıklar arz eden bir yapıya dönüşmektedir. Modernleşme sürecinin bu durumlara bağlı etkileri Türk toplum yapısında, devlet kapsamlı unsurlardan ziyade, bireysel olarak etkilerinin daha etkin bir pozisyonda olduğunu göstermektedir⁶⁶.

2.1.1. Batı Dışı Modernleşme ve Politik Modernleşme

Modernlik kavramının, Batı dışında toplumlara yönelik bir etki oluşturması, çeşitli ilkeleri kapsayan paradigmatik bir çerçevedir. Bu temelde Batı dışı toplumda modernlik algısının yansıtılması, modernleşmeyi kapsayan bir süreci oluşturmaktadır. Bu durumun niteliği, modernleşme olgusunun ilk olarak Batı'da ortaya çıkmasının bir ölçüsüdür. Batılı modernleşme anlayışının siyasi, iktisadi, askeri gibi her alanı yansıtan gelişme süreci, Batı dışı toplumlarda farklı şekillerde algılanmış ve etkileri de birey, toplum ile devlet yapısında farklı şekillerde etkinlik göstermiştir. Ulus-devlet anlayışının kapitalist toplum anlayışı içerisinde karakteristik bir yapıyı yansıtması, buna göre şekillenme gösteren yapılarda farklı şekillerde algılanmaktadır⁶⁷. Diğer yandan Batı dışı toplumların, Batılı toplumlardan oldukça farklı görüşleri yansıtmaları, toplum yapısında söz konusu olan değişimlerde bireyler açısından olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Buna göre Batılı modernleşme

⁶⁵ AYTEKİN, a.g.e., s. 319-320.

⁶⁶ METİN, a.g.e., s. 46-47.

⁶⁷ MAHMUT KAYA, "Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çatallanmalar", *Turkish Studies*, Kış, 2015, Cilt: 10, Sayı: 2, 545-564, s. 549.

anlayışının, farklı etkilerinin toplumda farklı düzeylerde algılanma süreçlerine etki göstermiştir⁶⁸.

Toplumsal değişme şeklinde etkisini gösteren modernleşme yapısı, Batı dışı toplumlar üzerinde paket bir ideoloji olarak sunulmuştur. Buna göre fikirlerin gelişme kazanması, modernleşmenin diğer toplumlara yayılması etkisi ve toplumların kendi dinamiklerinin bir şekli olarak sonuç vermesi, melez modernliklerin üretilmesine etki göstermiştir. Bu melez modernlik algısının etki oluşturduğu ülkelerden birisi de Türkiye olarak belirtilebilmektedir. Osmanlı-Türkiye modernleşmesi algısı içerisinde de bu durumun etkilerinin olduğu ifade edilebilmektedir. Bu durumun etkisi ise bir çeşit kargaşanın etkisi olarak şekillenme gösteren bir yapıyı içermektedir. Türkiye’de genel kapsamda Batılılaşma, çağdaşlaşma ve modernleşme kavramlarına bağlı kullanımların etkinliği, birbirlerinin yerine kullanma özelliği gösteren bir potansiyel taşımaktadır. Bu tür kavramların kullanılmasının en önemli sonucu ise, tek bir temsili pozisyonu yansıtan çağdaşlık olgusu üzerinde varsaymaktadırlar⁶⁹.

Politik modernleşme yapısının Türkiye kapsamında irdelenmesi sağlandığında, tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı şekilde merkezi temelde geç kalınmış olan bir yapıyı yansıtmaktadır. Bu durumdan kaynaklı olarak böyle bir husus, Batı dışı ya da geç modernlik kavramları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemi ile başlayan ve tek parti dönem süresince katı laik anlayışını gösteren, ulusçu bir yapıyı yansıtan, sekülerliği benimseyen ve devlet merkezli olan modernleşme politikaları, 1950, 1980 sonrası ve 2002’li yıllarda gelişme gösteren reformlar ile açılımlarla esnemelerin olmasına ve çatallanmalar ile beraber çoğullaşma yapısına etki göstermiştir. Bu şekilde siyasi düzlemde tepeden inmece bir modernleşmenin olduğu belirtilebilmektedir. Günümüzde bu etkilerin nitelikleri ise devlet merkezli olan modernleşme olgularından ziyade, doğal olan ve çevrenin de etkin olduğu, kendi kendinin gelişimini sağlayan toplumsal sürece bağlı modernleşme yapısına doğru yol aldığı ifade edilebilmektedir. Buna göre ilk olarak tepeden inmece bir anlayışın siyasi kapsamda ele alınan bir yapısı söz konusu iken, bu durum sonraki aşamalarda, çevrenin de etkin bir düzlemde nitelik kazandığı çoğulcu modernlik anlayışına kaymıştır⁷⁰.

⁶⁸ Baran, a.g.e., s. 70.

⁶⁹ Kaya, a.g.e., s. 551.

⁷⁰ Kaya, a.g.e., s. 545.

2.2. OSMANLI DÖNEMİNDE MODERNLEŞME FAALİYETLERİ

Osmanlı dönemine yönelik modernleşme hareketlerinin açıklanması temeli, farklı yaklaşımları bünyesinde taşımaktadır. Genel bağlamda geleneksel-modern, gerici-ilerici, yenileşme karıştı-Batıcı gibi temel ayrımlara yönelim göstermişlerdir. Modernleşme sürecine bağlı bu ifadeler değerlendirildiğinde ise, “pozitivistçi Batılılaşma” anlayışı genel kabul gören bir unsurdur. Bu yaklaşıma bağlı olarak Osmanlı’da modernleşme yapısının Tanzimat Dönemi ile başlaya bir süreç olduğu belirtilebilmektedir. Osmanlı’da modernleşme etkisinin gözlemlenmesi, maddi ilerlemeyi hedefleyen bir anlayışı kapsamaktadır. Geleneksel olanla karşı karşıya olan modernleşme olgusu Osmanlı dönemi içerisinde, eğitime bağlı şekilde nitelikli bir çerçeve oluşturmuştur. Eğitime yönelik geliştirilen çalışmalar, 19. yüzyılın sonuna doğru eğitimin etkisi, modernleşme olgusunun şekillenmesinde önemli bir izlenim bırakmıştır. Temel eğitsel yapıya iham veren kaynak içerisinde ise, Osmanlı-İslâm öğelerini kapsayan ve ilham veren pedagoji anlayışının şekillenmesi, devletin pragmatik tavrı ile birleşme etkisi göstermiştir. Modernlik öğelerinin gelenek öğeleri ile bir karışım etkisi oluşturması, günlük yaşam içerisinde geniş bir alanı kapsamaktadır. İmparatorluğun geniş bir alanına yayılma gösterdiği için, çoğu alanda kaçınılmaz bir etkiyi yansıtmıştır⁷¹.

Osmanlı dönemine bağlı modernleşme anlayışının iktisadi çerçevede şekillenmesi, devlet eliyle sağlanan bir modernleşme yapısını göstermiştir. Böyle bir durumda üzerinde durulan hedef nokta, sanayileşmenin ve teknolojinin gelişmesine dayalı süreç olmuştur. Askeri kaynaklı bir etkinin sonucu olarak sağlanan bu gelişme yapısı, teknolojik gelişmeleri motive eden bir yapıyı simgelemektedir. Bu durumun hem geçmiş zamanda hem de günümüze bağlı süreçte böyle olması, gelişmelerde temel noktanın askeri bir çerçevede değerlendirilmesine bağlı gelişmeleri kapsamaktadır. Osmanlı döneminde özellikle de II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı’nın yerine kurmuş olduğu Asakir-i Mansure Ordusu için gerekli olan eşyaların üretiminde, modern fabrikalar kurmuştur. Bu anlayış, modernleşme yapısında askeri önemi vurgulamaktadır. Bunların yanı sıra II. Mahmud, 1816 yılında Beykoz deri ve kundura fabrikasını, askerlerin ihtiyacının yine bu doğrultuda karşılanması amacıyla çeşitli bölgelerde fes üretimine, 1839 yılında kumaş üretimini gerçekleştiren Feshane ve 1842 yılında İplikhane kurumunu gerçekleştirerek Tersane’nin yelken

⁷¹ Anzavur Demirpolat ve Gürsoy Akça, “Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema”, *EKEV Akademik Dergisi*, 2008, Yıl: 12, Sayı: 36, 119-132, s. 120.

ihtiyacını ve yeni ordunun elbise gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılama amaçlı modernleşme çalışmalarına yönelim göstermiştir⁷².

Osmanlı döneminde modernleşmenin yönetim anlayışı içerisinde çalışmaları kapsayan dönemlerinden birisi de II. Abdülhamit dönemidir. Buna göre geliştirmekte olduğu çalışmalarda modernleşmenin temel yapısı ile çatışma gösteren bir durum olsa da, modernleşme olgusunun yönetim yapısını en iyi şekilde yansıdığı dönemlerden birisi olmuştur. Bu doğrultuda II. Abdülhamit, hem modernleşme olgusunu yönetimde uygulamaya hem de Tanzimat reformlarını geliştirmeye odaklanmıştır. Bireyci, akılcı ve medeniyete ulaşma temelli yapıları geliştirme pozisyonu, hedeflerin benimsenmesini ve yeniliğin en iyi şekilde uygulanmasına ortam hazırlayan bir süreç olmuştur⁷³.

Osmanlı son döneminde modernleşme yapısını, yükselmekte olan bürokratik elit ve aydın kesimleri ile beraber yenilikçi bir yapıyı yansıtmıştır. Bu durumdan etkilenme sürecini özellikle de, Fransız materyalist aydınlanmasının bir sonucu olarak geliştirmiştir. Ancak Osmanlı modernleşme anlayışı, bu süreci kapsayan durum içerisinde, içsel ve dışsal dinamiklere bağlı yapıları irdeleyen etkileri içermektedir. Geliştirilen politikalarda modernleşmenin Osmanlı'ya etkileri ise, özellikle de askeriye'nin önemli uzuvlarından birisi olan ilmiye sınıfına bağlı üyelerin anlayışları, modernleşme sürecinde sergilenen tutumlar ve politika anlayışlarına yönelik olarak sadece dinsel ve ideolojik yapılarla sınırlılık taşımamıştır. Dinsel unsurların da yönetim anlayışları içerisinde yer aldığı bir modernleşme yapısı ile beraber, var olan pozisyonundan geri adım atmayan bir anlayışın olduğu ifade edilebilmektedir. Yönetim süreçlerinde bu olgu, modernleşmeye bağlı tepkileri de en az düzeyde tutma açısından önemli bir sonuç oluşturmuştur⁷⁴.

2.2.1. Osmanlı'da Sosyal Dönüşüm ve Modernleşme Etkileri

Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerden farklı yönlerinde sosyal yapısı önemli bir çerçeve oluşturmaktadır. Buna göre kayda değer nitelikte özellikler arasında sosyal gruplara bağlı etkiler, yönetici sınıf ve reaya şeklinde iki ana grup temelinde

⁷² Ali Akyıldız, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, s. 109.

⁷³ Demirpolat ve Akça, a.g.e., s. 120.

⁷⁴ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 66-68.

değerlendirilmektedir⁷⁵. Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında önemli olan unsurlar arasında, Türk devletleri gibi toplumsal tabakalaşma yapısında ayrımlar yapılmaksızın müslim ve gayrimüslim kişilerin beraber yaşaması durumu söz konusudur. Sınıf halinde ayrımların toplumda söz konusu olması, bu devletlere bağlı ayrımların yapılmaksızın bir etkiyi yansıtmaya özelliklerinin ölçüsü olmaktadır. Sınıf ayrımlarının yapılması niteliği ise sosyal ve siyasi yapıyı karakterize eden unsurları belirtmek kapsamlı geliştirilen bir işlevsellik olmuştur⁷⁶.

Modernleşme çalışmalarının Osmanlı dönemi içerisinde uygulanması, II. Mahmud döneminde etkin bir şekilde kendisini göstermiştir. Bu dönem içerisinde geliştirilen çalışmalar, sosyal temayüller ile tesirlerin göz önünde bulundurularak yapılması sürecini kapsayan etki oluşturmaktadır. Ancak modernleşme çabalarında sosyal yapı içerisinde, devamlılık boyutu halinde gözlemlenmiştir. Osmanlı'nın modernleşmeye yönelik çalışmaları zorunlu bir çerçevede geliştirmesi niteliği, bu devri kapsayan bir etki ile önemli bir boyuta ulaşmıştır. Sosyal itimli etkileşimlerin söz konusu olması ve bu etkileşimin özgür bir çerçevede şekillenme göstermesi, merkezi yönlendirmeye bağlı olarak değişkenlik kazanmıştır. Sosyal çağrışımlarda Batı etkisinin yansması ise, toplumsal yapıda bireyselleşme durumuna bağlı etkilerin meydana gelmeyen bir süreci kapsayan duruma etki oluşturmaktadır. Böyle bir etki, Osmanlı devletinde muhafazakar anlayışın etkin bir düzeyde olmasının ölçüsünün etkisi olmasından kaynaklanmaktadır⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nde sosyal alana yönelik değişimlerin modernleşme kapsamında geliştirilmesi, toplumların her kademesine yenilik etkisi oluşturma ve bu çerçevede dinamizm etkisini oluşturma şeklinde kendisini göstermiştir. Sosyal yapıya yönelik irdelemelerde önemli olan kavramlar arasında, sosyal yaşantı içerisinde kadın haklarına yönelik unsurlardır. Eşitlikçi bir çerçevede ele alınan yapıda kadın hakları, etkin bir şekilde irdelenmiştir⁷⁸. Ancak kadın haklarına yönelik unsurların gelişme kazanması, İslamcı bir çerçevede şekillenen yapıyı yansıtmaktadır. Buna göre yenileşme hareketinin kadınların hayat akışlarına bağlı etkilerinin olduğu belirtilebilmektedir. Osmanlı dönemine ilişkin sosyal yapı etkisi, modernleşme kavramının yönetim anlayışına olan etkileri ile eşdeğer bir çağrışım

⁷⁵ Gül Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 40.

⁷⁶ Serdal Fidan, Kemal Şahin ve Fikret Çelik, "Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Birisi: Bürokrasi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, 2011, Sayı: 23, 113-128, s. 115.

⁷⁷ Fidan, Şahin ve Çelik, a.g.e., s. 120.

⁷⁸ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, 2016, Yıl: 1, Sayı: 2, 49-65, s. 51-52.

sağlamaktadır. Bu durum temelde, merkezîyetçi anlayış yapısında azalmaların söz konusu olduğu durumlarda, mahalli güçlere bağlı olarak iktisadi, siyasi ve idari çerçevede kuvvetlenmelerin olması halinde sosyal yapıda buna dayalı olarak etkilene göstermiştir. Sosyal yapının modernleşme olgusuna yönelik niteliği, Osmanlı Dönemi içerisinde bu çerçevede şekillenmiştir⁷⁹.

2.3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MODERNLEŞME FAALİYETLERİ

Türkiye’de modernleşme yapısının şekillenme göstermesi, Cumhuriyet Dönemi sonrasında, çağdaş ve uygarlık yolunda çeşitli adımları kapsamaktadır. Buna göre özellikle de Türk halkı üzerinde önemli bir etkinin oluşmasına ve sosyal hayatta önemli değişimlerin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Buna göre değişiklik gösteren giyim-kuşam yapısı, modernleşmenin en önemli etkileri arasındadır. Batılılaşmanın bu dönemde kabul edilmesi ile beraber bir devlet politikası işlevselliğini göstermesi, öncelikli olarak erkek moda anlayışını yansıtan bir değişimi göstermektedir. Batı modellerinin giyim ile beraber etkileşim göstermesi, siyasi ve ekonomik çerçevede de etkileri oluşturması ölçüsü, çeşitli alışkanlıklarda değişimlerin görülmesine ortam hazırlamıştır⁸⁰.

Cumhuriyet Dönemi’ne geçilmesi ile beraber yeni anlayış sistemi, zihinlerde yeni bir devlet anlayışının oluşturulması ve toplum yapısının kazandırılması yer almaktadır. Döneme özgü olan en önemli tartışmalardan birisi, hilafet meselesi olmuştur. Halifelik etkisinin İslam dünyasında, dini ve siyasi temelde bir kavram olarak şekillenmesi, evrensellik konumunda yer alan bu etkiden uzaklaşma kapsamında, yeni devlet elitleri arasında bir yükümlülük olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Ankara’da devletin en üst otoritesinde yer alan kesimin cumhurbaşkanı olması gerekliliği ifade edilirken, İstanbul’da halifenin olması gerekliliği önemli bir tartışma konusu olmuştur⁸¹. Tüm bu çatışma ortamında alınan karar, 1923 yılında kurulan Cumhuriyet’ten sonraki süreçte 1924 yılı ile beraber halifeliğin kaldırılması üzerine olmuştur. Bu durum ise genel doğrultuda, toplumda İslam dünyasına yönelik algının koparılması anlamını taşımıştır. Halifeliğin

⁷⁹ Karabulut, a.g.e., s. 61-62.

⁸⁰ Ayşe Gamze Öngen, “Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Politikasının Erkek Giyim Tazına Etkisi”, **Akdeniz Sanat Dergisi**, 2015, Cilt: 8, Sayı: 15, 49-65, s. 1.

⁸¹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 510.

kaldırılması toplumda kopmaların da etkin bir düzeyde olmasına neden olan bir olgu niteliği göstermiştir⁸².

Halifeliğin kaldırılmasına bağlı olarak geliştirilen çalışmalarda, bu işlemlerin gerçekleştirilmesine kadar geçen süreç olarak ifade edilmiş ve devlet temelinde siyasi ve hukuki kapsamda değişmelerin gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ancak halifeliğin kaldırılması ile beraber söz konusu olan nitelik, toplumsal hayatı değiştirme odaklı olmuştur. Diğer yandan cumhuriyette yeni elitler, çeşitli inkılapları geliştirme çalışmalarına bürünmüşlerdir. Buna göre toplumda modernleşme olgusunu en çok Kemalist toplumlar oluşturmaya çalışmış ve hem laik hem de çağdaş anlayışın öncelikli olarak toplumda bu şekilde bir algıyı oluşturma şeklinde ifade edilmiştir. Bundan sonraki süreç algılarında eğitim kurumlarının devlet kontrolüne geçmesi sağlanmış, tekke ve zaviyelerin kapatılması gerçekleştirilmiş, tarikat ile medrese yasaklamaları getirilmiş, şapka giyme zorunlulukları getirilmiş, resmi tatilin cumadan pazar gününe geçirilmesi, Hicri takvimin yerine Miladi takvim kullanılmaya başlanmış, Arap harfleri yerine Latin harfleri kullanılması söz konusu olmuş ve dili sadeleştirme kapsamlı Farsça ve Arapça kelimelerin kaldırılması işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu durumlar dini algıların toplumda temel kaynaklar olma etkisinden çıkarılmasına neden olmuştur⁸³.

İfade edilen unsurlar incelendiğinde, Cumhuriyet Dönemi süresince modernleşme hareketleri olgusu, siyasi temelde değişimlerin gerçekleştirilmesinin yanı sıra, toplum yapısında değişimlerin önemli bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Diğer yandan böyle bir durumun meydana gelmesi, özellikle de dini algılarda etkilerin olumsuz bir seyir oluşturmaya neden olmuştur. Devlet temelinde geliştirilen çalışmalarda ise temel mantık, inkılapların geliştirilmesi ve çeşitli yaptırımların yine topluma dayalı olarak dini unsurların ortadan kaldırılması gibi bir sonucu doğuran duruma neden olmasına etki göstermiştir. Buna göre modernleşmenin Tanzimat ile beraber Osmanlı Dönemi'nde etkin olan bir işleyişinin toplumda olumsuz bir etki yaratmadan devamlılık kazanması söz konusu iken, bu durum Cumhuriyet Dönemi süresince ulusal kimlikte değişimleri oluşturma pozisyonlarını kapsayan bir etki oluşturmaya önemli olumsuz süreçleri şeklinde değerlendirilebilmektedir.

⁸² Seyfettin Aslan ve Mehmet Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, İkbahar, 2015, Cilt: 6, Sayı: 1, 18-33, s. 23-24.

⁸³ Aslan ve Alkış, a.g.e., s. 24.

2.4. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN YAPI TAŞLARI

Modern anlamda güçler ayrılığının oluşması, temel dinamiklerin farklı şekillerde süreçler oluşturmasının bir sonucudur. Türk modernleşme yapısında özgün dinamikler olarak ifade edilen unsurlar arasında ise Divanda söz konusu olan güç ve teşekkül kavga etkileri belirtilebilmektedir. Diğer yandan bu etmenler aynı zamanda, özgünlüğün imkânları olarak da değerlendirme kazanmaktadır. Bu durumun etkileri Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin genel kanının özgün olması durumu söz konusu olmasa da, çağın gereklilikleri doğrultusunda dışsal etkilere maruz kalmıştır. Bu doğrultuda temel dinamik unsurların başında ilk olarak Tanzimat Fermanı gelmektedir. Modernleşmenin ivme kazanmasında önemli etkisi olan bu yapı, Batı toplumlarında söz konusu olan gelişmeleri iktisadi temelde sağlama etkisini yansıtmaya üzerine geliştirilmiştir. Geçmişle uzlaşmacı bir etki söz konusu olmuştur. Ancak Cumhuriyet'in kurulması ile beraber bu uzlaşmacı yapıda kökten değişikliklerin oluşturulması çalışmalarına yönelim gösterilmiştir. Böyle bir süreçte ise toplumda ciddi şekilde değiştirme yapıları ve özellikle de dini kapsamda geliştirilen unsurlar olarak etkinlik kazanan bir süreci oluşturmuştur⁸⁴.

Türk modernleşmesinde temel mekanizmalarının Osmanlı Devleti'nden itibaren gelen bir süreç olarak belirtilmesi söz konusudur. Batılı devletlere bağlı etkiler bu dönemde şekillenme gösterirken, Batı'nın da kendi içerisinde sürekli bir değişimde olduğu ifade edilebilmektedir. Islahat Fermanı ile etkin bir Batılılaşma yapısı oluşturması durumu mevcut bir durum iken, bu fermanın hazırlanması süreci, Fransa'da gerçekleştirilen bir yapı olduğunu unutmamayı gerektirmektedir. Buna göre Batı kaynaklı dış müdahale etkilerinin en önemli adımlarının devlet üzerinde etki oluşturan yapısı, Cumhuriyet Dönemi süresince şekillenen unsurlar olmaktadır. Ancak bazı durumların temel dinamik yapıları oluşturduğu da bilinen bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu durumlar arasında Avrupa Birliği'ne girme süreci içerisinde, en yavaş doğrultuda hareket eden kurumların sivil bürokrasi ve asker olduğu bilinen bir kavramdır. Özellikle de sivil bürokrasi yapısında ekonomik olarak demlenen kurumlar arasında olduğu belirtilebilmektedir⁸⁵. Türk aydınlarının bu durumun farkına varması ve kendi toplumlarına bağlı dinamiklerine farklı çerçevede etki etmesi süreci, harekete geçirme konusunda da imkânsızlıkların oluşmasına neden olan bir süreç etkisini yansıtmıştır. Bu durumlardaki en belirgin nedenler

⁸⁴ Aydın Aktay, "Türk Modernleşmesinin Özgünlüğü Sorunu: Türk Aile Hukuku Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2012, Cilt: 7, Sayı: 2, 93-106, s. 96.

⁸⁵ AYTEKİN, a.g.e., s. 324-325.

arasında ise askeri ve sivil bürokrasinin baskılarının bir sonucudur. Bu durum Batı'nın baskısından korunması etkisini oluşturmanın en önemli sonucu olmuştur. Askeri sivil bürokrasiye ait olan böylesi tutumlar, toplum yapısında ideolojik izdüşümlerin, iş görülen toplumsal tabanlarda değişiklikler yapma durumlarını mevcut bir hale getirmesinin yanı sıra, Batı'dan devşirilen imkânlar, hem toplumsal hem de ekonomik politika etkilerini sürdürme sürecinde, istikrarların devamlılık kazanmasına ortam hazırlamıştır. Temel dinamik yapılar, modernleşmenin farklı etkilerde görülmesine etki eden birincil unsurlar olarak değerlendirme kazanmaktadır⁸⁶.

2.4.1. Türk Modernleşmesinin Ordu Üzerine Etkileri

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma siyasetine yönelik temeli, Türk devletinin Batı karşısında mağlup olmasıdır. Diğer yandan Osmanlı'nın sürekli olarak gerilemeye başlaması, Batı'yı örnek almaya yönelim göstermesindeki en önemli unsurdur. Osmanlı'nın siyasi ve askeri açıdan Batı'ya bağlı yenilmesi, orduda çeşitli geliştirmeleri yapmayı gerekli kılan bir etmen olmuştur. Bu nedenle devletin gerileme göstermesi, Batılılaşma hızında artışlar oluşturarak ordunun güçlendirilmesi çalışmaları hız kazanmıştır. Diğer yandan Osmanlı Devleti, sürekli olarak geri kalma pozisyonunu, Batı'nın ordusundan kaynaklı bir durum olarak değerlendirip, modernleşme çalışmalarına yönelim göstermiştir. Ancak bu değişimi sağlama sürecinde, Batı'nın kendi iç işlerine karışmasına izin vermemiştir. Orduyu geliştirme ve ordunun ihtiyaçlarını karşılama temelli çalışmalar, çeşitli modernleşme etkilerini yansıtan çalışmaların hızlanmasına etki göstermiştir⁸⁷.

Osmanlı Devleti'nin askeri temelde çalışmalar geliştirmesi her ne kadar etkin bir düzeyde olsa da, yenilme süreçlerinin devam etmesi, bu durumun ordudan başka kaynaklarının olduğunu göstermiştir. Ancak temel mekanizma olan ordunun gelişmesi için de çalışmalar sürekli olarak devamlılık kazanmıştır. Buna göre düşünce alanında ıslahatların yapılması gerekliliğini kapayan ve farklı stratejilere eğilim gösterilmesini gerekli kılan unsurlar belirlenmiştir. Bu doğrultuda Batı tarzında ıslahatların gelişme kazanması söz konusu olmuştur⁸⁸.

⁸⁶ Alper Kaliber, *Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 109.

⁸⁷ Fidan, Şahin ve Çelik, a.g.e., s. 118.

⁸⁸ Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 21-22.

Ordunun modernleşme yapısına yönelik olarak tepkisi de bu şekilde başarısızlıkların oluşmasına neden olan faktörlerden birisidir. Ordunun değişmek istemeyişi ve sürekli olarak yapılan değişikliklere başkaldırması, Osmanlı Devleti askeri yapısından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile beraber de devamlılık kazanan bir yapı haline gelmesi bilinen bir unsur olarak şekillenmektedir. Buna göre siyasi ve ekonomik bağlamda da çalışmaların gelişmesi, askeri yapının toparlanmasına etki edebilecek etmenler olduğundan önemli birer faktörel yapılar şeklinde değerlendirilmektedir⁸⁹.

2.4.2. Türk Modernleşmesinin Bürokrasi Üzerine Etkileri

Batı dışı toplumlarda genel olarak Batı'nın modern bir yapıya ulaşması niteliğini değerlendirmeleri, hem siyasi hem askeri hem de ekonomik temelde çalışmaların geliştirilmesini gerekli bir durum olarak görmelerine etki göstermiştir. Bu doğrultuda iktidarların ülkelerine yönelik olarak geliştirdikleri temel bağlamlar, zorunlu arayışlara girmelerinin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Batı tipi eğitim almış olan bürokratların bu temelde çalışmalar geliştirme eğilimleri, geleneksel önderleri de gelişme kapsamlı durumlarda etkilemelerine ortam hazırlamıştır. Buna göre modernleşmede asıl önderlerin, laik ve pozitivist bir akımı yansıtan bürokrat ve aydınlardan oluştuğu bilinmektedir. 20. yüzyılı kapsayan Batı dışı modernleşme önderleri olarak değerlendirilen kesim ise genel bağlamda asker ve bürokrat zihin yapısına sahip olan önderler olarak belirtilebilmektedir. Bu temelde güçlü, laik, milliyetçi, halkçı ve inkılâpçı düşünceleri yansıtan, sosyal köken itibarıyla ise gelenekselliği çok yansıtmayan ve kutsal bağları da yeterince fazla olmayan orta sınıf aileleri kapsamaktadır. Bürokratik kimlik yapısının bu şekilde gelişmesi temelde ise, Batı'nın modernleşme algısının ordu kapsamında etkinlik kazanmasını önemli bir düzeyden uzaklaştıran yapıları kapsamaktadır⁹⁰.

Devleti çıkarlarını sağlayan bir bürokratik anlayışı, modernleşme kapsamında söz konusu olan bir durumu yansıtmaktadır. Buna göre diplomatik ilişkileri yansıtan yapıların özellikle de 20. yüzyılı kapsayan süreç içerisinde bu şekilde etki kazanması, Türk dış politikasında söz konusu olan zarurete bağlı bürokratik anlayış yapısının, bu şekilde bir yaklaşımı desteleyen tutumu kapsadığı belirtilebilmektedir. Böyle bir süreç etkisi Türkiye'de, ordu ile bürokratik yapıda devleti destekleme

⁸⁹ Aslan ve Alkış, a.g.e., s. 21.

⁹⁰ Metin, a.g.e., s. 41-42.

temelini gösteren bir yapının şekillenmesine ortam hazırladığı ifade edilebilmektedir⁹¹.

⁹¹ İlteriş Yıldırım, Türk Modernleşmesi ve Türk Solu: Kadro Hareketi Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, 2007, s. 11 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBERAL-MUHAFAZAKAR SİYASİ ANLAYIŞIN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

3.1. TÜRKİYE'DE LİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK

Türk siyasal yapıya ilişkin çalışmaların gelişme kazanması, 1980'li yıllar ile beraber önemli bir düzeye ulaşmıştır. Çalışmalarda genel kapsam, daha çok radikal dönüşümlere teşebbüs etme durumlarını gerçekleştirme potansiyeli üzerinedir. Yeni bir soluk getirme anlayışı içerisinde gelişme kazanan görüşler, özellikle de Turgut Özal tarafından oluşmuştur. Siyasal hayatta etkilerin bu dönemde nitelikli bir düzeyde hissedilmesi, liberalizm ve muhafazakârlık anlayışının şekillenme gösterdiği yapı olarak değerlendirilebilmektedir⁹².

Muhafazakârlık anlayışının tarihsel süreçte gelişmesi değerlendirildiğinde, feodal yapıda aristokrat sınıfın, 18. yüzyılın son sürecinde ve 19. yüzyılın ilk yarı döneminde, Fransız Devrimi'ne bağlı tepkileri içermeye potansiyeli şeklinde geliştiği belirtilebilmektedir. Böylece Fransız Devrimi ile beraber etkin bir şekle dönüşen bu hızlı yapı, muhafazakâr çevrelerde bir arayış etkisi oluşturmuştur. Muhafazakâr anlayış, devrim, aile gibi toplumsal temellere özen gösteren ve siyasi yapıda da bu şekilde bir yapının oluşmasına etki eden niteliği yansıtmaktadır. Ancak devrim sonucunda yok olan bu unsur, çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda muhafazakârlık, hızlı toplumsal değişim yapılarını içeren, soyut ve rasyonel projeler çerçevesinde, etkinliklerin sürmesine etki eden bir nitelik göstermiştir. Bu duruma bağlı olarak muhafazakârlık, özellikle de bu dönemlerde etkinliğini yansıtmaya ve toplum üzerinde var olan muhafazakârlık boyutunu kaybetmeme temelli çalışmalara etki oluşturmuştur⁹³.

Muhafazakârlığın ilk olarak gelişme göstermesi ve toplum temelinde çalışmaların da bu yönde kazandırılması potansiyelini taşıması, muhafazakârlık yapısının siyasal sistem içerisinde de yok olması ile beraber gelişen yapı olmasından kaynaklanmaktadır. Muhafazakârlık anlayışının bu denli önemli olmasında diğer bir faktör ise, aristokratlar ideolojisi içerisinde yer almış olup, belirli bir gruba özgü çıkarların veya toplumsal güçlerin özel etkilerinden bağımsız bir

⁹² Bülent Şener ve Çağrı Çolak, "Türkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık, 2015, Yıl: 3, Sayı: 18, 393-417, s. 395.

⁹³ Russel Kirk, "Süreklilik ve Değişim", Çev. Faruk Çakır, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2005, Sayı: 4, 11-26, s. 12-13.

yapıda yer alması, ve otonom bir sistem yapısını şekillendirmesidir. Bu doğrultuda adalet, düzen, denge, ölçülülük gibi evrensel değerleri yansıtmaktadır. Muhafazakârlığın bu çerçevede durumsal olma etkisini de yansıtmaması, muhafazakârlığın değişim göstermeden ve farklılaşma yapısını oluşturmadan, bir ideoloji olarak sunmasının ölçüsüdür⁹⁴.

Muhafazakâr düşüncenin siyasal çerçevede gelişme kazanması ise, muhafaza etme ideolojisini yansıtmak olmaktadır. Bu nedenle muhafazakârlık, geleneğe bağlı kalmayı yansıtmaması, yerleşik olan yapılar ile zaman sürecine yönelik kalımlılığını gösteren kurumlara duyulmakta olan saygının bir sonucu olmaktadır. diğer yandan ifade edilen kavramların hem şimdiki nesillere hem de gelecekteki nesillere etkin bir şekilde aktarımını hedeflemektedir. Bu doğrultuda etkin bir yapıyı yansıtmaması potansiyeli, muhafazakârlığın belirli unsurları yerine getirmesinin ölçülerini oluşturmalıdır. Bu ölçümler aşağıda sıralandığı üzere⁹⁵;

- Gelenek,
- Pragmatizm,
- Beşeri ölçüde mükemmelliğin olmayışı,
- Organizmacılık,
- Hiyerarşi,
- Otorite,
- Mülkiyet.

İfade edilen unsurlar, muhafazakârlık anlayışının şekillenmesinde, önemli olan ölçümlerlerdir. Bu anlayış sistemlerinin liberal yapı ile uyumu ise, önemli bir kazanım potansiyelini oluşturmaktadır. Liberal anlayışı, bireysel özgürlükleri merkeze koyan bir anlayış sistemidir. Ancak siyasi bağlamda bu kelimenin kullanılması liberalizm anlayışı şeklinde gelişmiştir. Buna göre kelime genel bağlamda, siyaset literatürü içerisinde yer alarak ifade özgürlüğünü savunma ve üretim araçlarında özel mülkiyeti savunma yapısını oluşturma temelli kullanılmıştır⁹⁶.

Liberalizm anlayışı içerisinde bireyin özgürlüğünün sağlanması metodolojisi, bireylerin ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan eşit bir hürriyeti elde etmelerini oluşturma ve sosyal statik düzlemde etkin bir çerçeveyi yansıtmaması potansiyelini

⁹⁴ Şener ve Çolak, a.g.e., s. 396.

⁹⁵ Andrew Heywood, **Siyaset**, Çev. Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Adres Yayınları, İstanbul, 2007, s. 77-78.

⁹⁶ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s. 15.

oluşturma özelliğini içermektedir. Bu yükümlülüğü sağlama potansiyeli ise devlete yönelik olan bir anlayışı kapsamaktadır. Bu doğrultuda bireysel etkilerin eşitlik temelinde belirlenmesi ve uygulanması, ülkelere çeşitli görevlerin yükümlenmesine etki göstermektedir. İnsanlara belirli hakların verilmesini sağlamada bu anlayış, eşit hak ve özgürlüklerin verilerek herhangi bir çatışmanın oluşmasını önleme özelliğini oluşturmuştur. Ahlaki değerleri yansıtan bu anlayış yapısı, muhafazakâr yapı ile örtüşmekte ve her iki anlayış ile yönetimlerin siyasal düzlemde oluşturulması, devlet temelinde kuvvetli olanın haklı olduğu anlayıştan ziyade, herkesin hakkının eşit bir düzlemde olduğu anlayış ile şekillenen bir yapı içermektedir⁹⁷.

Türkiye’de liberalizm ve muhafazakârlık anlayışının gelişme kazanması, devletin öncelikli olarak asli görevlerini yapmasına ve devletin ekonomi temelinde siyasetinin teşvikten ibaret olan bir yapıyı desteklemesini savunmaktadır. Buna göre devlet işletmecilik yapmaktan uzak durmaya yönelim göstermeli ve özel teşebbüslere, kooperatiflere devretmelidir. Devletin bu temelde özellikle de, serbest piyasa anlayışını desteklemesi ve şirketlere rakip pozisyonunda bulunmaması önem taşımaktadır⁹⁸.

Türkiye’de çok partili sistem anlayışına geçilmesi ile beraber, politik değişimlerde itici güç anlayışının tek partili sistem ile bağlantısı bulunmaktadır. Demokrat Parti’nin 1950 yılında iktidara taşınan yapısında, dönemin koşullarının bir ölçüsü olduğu ifade edilebilmektedir. Buna göre sağa dönük olan ılımlı tavır, düşünce yanlılarında serbest bir şekilde değerlendirme yapma potansiyellerine yardımcı olması, farklı fikirlerin sunulmasına ortam hazırlamalarından kaynaklı olarak önemli bir unsur olarak şekillenmektedir. Türkiye’de bu şekilde bir akımın başlaması ve sağ görüşün destek alması, 1950’li yıllardan önce Kemalist milliyetçilik akımını toplum tarafında desteklenmesinin az bir düzeyde olmasının bir ölçüsü olmasının sonucudur. Bu doğrultuda hem siyasal hem de toplumsal yapıda önemli bir kazanımı oluşturan sağ görüş yapısı, fikirlerin rahat bir şekilde dile getirildiği yapılar olma özelliklerini yansıtmaktadır⁹⁹.

⁹⁷ Dinçer Bıdık, Türkiye’de Muhafazakârlık ve Liberalizm, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla Üniversitesi, Muğla, 2007, s. 109-110 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

⁹⁸ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 234.

⁹⁹ Çağatay Okutan, “Müfrit Dinciler’ ile ‘Müfrit Devrimciler’in Orta Yolu:Türk Muhafazakârlığında 1950’ler”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar, 2004, Sayı: 34, 32-45, s. 34.

Muhafazakârlık anlayışının liberal boyutta değerlendirilmesi, yeni sağ anlayışında da farklılıkların oluşmasına ortam hazırlamıştır. Buna göre sağ anlayışı, yeni muhafazakârlık anlayışı içerisinde, kapitalizm ve yeni siyasal, kapitalizm, kültürel ve ekonomik anlayış ile de uyumluluk sağlayan bir yapıda olmaktadır. değişimin yadırganamaz etkisi, modernleşmenin etkin bir pozisyona ulaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Buna göre, liberal toplum yapısında söz konusu olan ve büyük ölçüde farklı süreçlere etki eden bu yapı, yeni muhafazakârlık anlayışında, farklı süreçlerde kazanımlar oluşturmuştur¹⁰⁰.

3.1.1. Siyasal Hayatta Liberalizm Teorisi

Liberalizm, Latince kökenli bir kelime olmakla birlikte İspanyolcadan türemiştir. Kelime kökleri itibariyle Rönesans ve reformasyona dayanmaktadır. Bu nedenle daha çok 18. yüzyılda sağlam temelleri olan bir felsefi akım niteliği göstermektedir¹⁰¹. Bu akımın genel kapsamda niteliği ise, modern dünyaya ilişkin temel politik ideolojinin, bireylerde sivil ve politik haklara yönelik verilen önemin göstergesi niteliğindedir. Buna göre liberalizm, devlet, birey ve toplum arasında söz konusu olan hakların ve özgürlüklerin bireylere sunulmasıdır. Bu kapsamda güçlünün güçlüyü ezme niteliği yok edilmiş olmakta ve herkesin belirli haklara sahip olma nitelikleri önemli bir işlevsellik göstermektedir. Liberalizmin bu denli kapsamlı bir işleyişi oluşturmasından kaynaklı olarak çeşitleri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan siyasal liberalizm anlayışı, devlete yönelik sınırlandırmaları kapsamakta ve en iyi hükümetin en az hükümet eden şeklinde değerlendirilmesine ortam hazırlamaktadır¹⁰².

Siyasal liberalizm anlayışının, bir siyasal düşünce akımı etrafında şekillenmesi, 17. ve 18. yüzyılları kapsamaktadır. Bu doğrultuda siyasal liberalizm teorisi, birey-devlet ilişkisine bağlı dönüşümü, akılcılık ilkesi doğrultusunda açıklamaya çalışmıştır. Buna göre akılcılık ile beraber insan refahının üstün bir düzeyde tutulması sağlanmış olacak ve asgari devlet anlayışına bağlı işlevsellikte insan özgürlüklerini savunacaktır. Bu şekilde siyaset, insan refahını azamiye çıkartabileceğine inanmaktadır. Diğer yandan liberalizm ağırlıklı olarak topluma

¹⁰⁰ Özgün Erler, “Yeni Muhafazakârlık, AKP ve “Muhafazakâr Demokrat” Kimliği”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2007, Sayı: 10, 126-132, s. 127.

¹⁰¹ Coşkun Can Aktan, “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdare Dergisi*, 1995, Cilt: 28, Sayı: 1, 3-27, s. 3.

¹⁰² Selçuk Erincik, John Rawls’un Siyasal Liberalizminde Din-Toplum İlişkisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, s. 11 (**Yayımlanmış Doktora Tezi**).

yönelik olan ulusal düzeydeki özelliklerinde biçimlendirmeleri geliştirmeye çalışmaktadır. Liberalizm böyle bir süreçte, ulusal düzeyde söz konusu olan düzenlemelerin, uluslararası düzeyde de etkisini gösterme potansiyelinde etki oluşturmayı hedeflemektedir. Bu şekilde liberalizmin yansımaları istemesinde temel hedef ise, kurulmakta olan düzenin, devletlerin dış politikalarına bağlı davranışlarda da önemli düzeyde şekillenme göstermesi olmaktadır. Dış politikanın davranışlarını tahmin etme ve diğer yandan ülke temelinde, diğer ülkeler üzerinde nitelikli bir düzeyi yansıtırma süreci, önemli bir kapsam olarak değerlendirilebilmektedir¹⁰³. Bu şekilde dış politika anlayışının belirtilmesi, içeriden-dışarıya anlayışının bir ölçüsü olarak ifade edilmiştir. İçeriden-dışarıya doğru olan bakış açısı, içeride söz konusu olan ilkelerin, dışarıda var olan davranışlara yön vermesine etki oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum özellikle de 20. yüzyılın ilk yarısında önemli bir çerçeve olmuştur. Buna göre ülkelerin bu şekilde bir anlayışı benimsemesi, gerçekçilik akımını savunanlar açısından bir eleştiri niteliği taşısa da, etkin bir işleyişi benimsemesi potansiyeli önemli bir çerçeve olarak değerlendirilebilmektedir¹⁰⁴.

Liberalizmin genel olarak tercih ettiği kesim, demokrasi anlayışında ezilen kesimin yanında olup haklarını arama işlevselliği göstermesi ile etkinlik kazanmasıdır. Bu doğrultuda demokrasi kavramı, dışlanmış olan kesimin tümünü temsil etme potansiyeli taşımaktadır. Liberalizm, yasal ve eşitlikçi anlayış yapısını, siyasal liberalizm anlayışı ile geliştirmeyi hedeflemektedir. Diğer yandan liberalizm anlayışı, kapitalist sisteme bağlı yapının, düzgün bir şekilde işlemesine yönelik potansiyeli yakalamasını sağlama hedefinde olduğundan, bu durumu genelleştirmeye yönelim göstermesi, toplum açısından önemli bir ilerleme olmaktadır. Liberalizm anlayışı ile beraber, siyasal yapıda haklılaştırılan bir çerçevenin oluşturulması, genel demokrasi ahlâkını sunan etkinliği göstermektedir. Bu çerçevede bir kurulumun elde edilmesi, siyasal devlet yapısında ekonomik oluşumlara iktidar olan bir yapı yansıtmakla beraber, devlet yapısı da bir ekonomik fail şeklinde modelleştirilmiş olmaktadır. Buna göre siyasal liberalizm anlayışı, dışarıya bağlı gelişme odağında ekonomide de gelişen bir yapıyı oluşturmaktadır¹⁰⁵.

Siyasal çerçevede eşitsizliğin söz konusu olması, demokrasinin ve özgürlüğün etkin bir şekilde sunulmasında sorunlar oluşturan bir kavramda şekillendirme

¹⁰³ Scott Burchill, "Liberalism", *Theories of International Relations*, 2005, 55-83, s. 57.

¹⁰⁴ Lerna Yanık, "Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2014, Cilt: 12, Sayı: 46, 35-55, s. 38.

¹⁰⁵ Gökhan Atılğan, "Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Eleştirisinin Bir Olanğı", *Praksis*, 2010, Sayı: 4, 11-34, s. 21.

gösterdiğinden, eşitsiz bir sistem anlayışını önlemede liberalizm akımının etkin bir çözümleme olacağı belirtilebilmektedir. Buna göre liberal anlayış içerisinde siyasal liberalizm, tüm içeriğe yayılmış olan eşitsizliğin, liberal anlayışı benimseme ile beraber çözümlenebileceğini göstermektedir. Böyle bir durumun ülke temelinde en önemli sorunlarından birisi, eşitsiz bir ekonomik güç doğurmasıdır. Ülke genelinde yaşayan insanların, ekonomik temelde eşit bir dağılımdan ziyade, güçlünün güçsüz üzerinde etkin bir yük oluşturma durumu, ülkenin gelişmişlik seviyesinde sorunların oluşmasına neden olacaktır. Diğer yandan bu durum, insanların refah anlayış yapısına da ters düşmektedir. Ekonomik temelde yetkin bir gücü olmayan ve gereksinimlerini karşılayamayan insanların, yaşamları süresince sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Ancak liberal sistem anlayışı ile beraber de siyasal eşitsizliğin ekonomik bağlamdaki süreci, belirginlik taşımamaktadır. Liberal öğreti yapısında, baskın gerçeklik potansiyeli, etkin bir varlığın oluşturulmasında başka süreçlere de gereksinimlerin duyulmasına yardımcı olmaktadır. liberal toplumda ekonomik eşitsizlik yapısı her daim kalan bir durum olacaktır. Çözümlenmeleri geliştirmede liberal anlayışa ek yapıların devlet temelinde oluşturulması, yadsınamaz bir gerçeklik olmaktadır¹⁰⁶.

3.1.2. Siyasal Hayatta Muhafazakarlık Teorisi

Muhafazakârlık kavramı, mevcut yapı içerisinde geleneksel değerler ile normların korunmasını sağlama veya hızlı değişimler ile beraber söz konusu olan geleneklerden çıkma durumlarına karşı koyma niteliklerini yansıtmaktadır. Gündelik dilimde koruma işlevselliğini gösterme ya da var olan bir geleneksel norm ya da değeri, muhafaza etme anlayışını sürdürmedir¹⁰⁷. Bu kavrama yönelik geliştirilen tanımlamalarda en birincil sorun olarak muhafazakâr kesimin, kavramın soyut ya da ideoloji olarak değerlendirme kazanmamasıdır. Bu durumun bir ölçüsü olarak da ifade edilen açıklamaların genel süreç yapısında, yapıların geleneklere bağlı niteliği, tarihsel deneyim ölçüsüne ve hiyerarşi etkisine bağlı olarak savunulmasını iddia etmektedirler. İfade edilen niteliklerin doğrudan çevrelenen bir unsur olmaması, çeşitli sorunların da beraberinde gelişme göstermesine neden olmaktadır. Bu durumun en belirgin özellikleri arasında modernizm ile muhafazakârlık kavramlarının çakışma göstermesi belirtilebilmektedir. Çelişkili olan bu iki entelektüel kavramlarda ortak noktanın bulunması, bir bakıma zor olan bir etki yaratmakta olup,

¹⁰⁶ Gizem Ekin Çelik, "Liberal İdeolojinin Marksist Eleştirisi Üzerine", *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 2015, Cilt: 1, Sayı: 2, 125-134, s. 129.

¹⁰⁷ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, İstanbul, 2005, s. 129.

muhafazakârlığın sürekli bir yapıda ve öngöründe şekillenmesi ve modernizmden tamamen soyutlaması, çeşitli sorunların da oluşmasına ortam hazırlayabilmektedir¹⁰⁸.

Muhafazakâr anlayışın gelişme kazanması, ülkelerin kendi pozisyonlarına yönelik olarak değişkenlik gösteren bir yapı olmaktadır. Bu doğrultuda ülkelerde, siyasal çerçevede yaşanan gelişmelerin belirli genetik unsurlar üzerindeki işleyiş yapıları önemli bir çerçevedir. Muhafazakâr anlayış yapısında genetik unsurlara bağlı değişimler arasında aile, devlet, demokrasi, birey ve toplum ile değişim ve devrimdir. Bu unsurlar arasında topluma yönelik olan etmenler olduğu kadar toplumu şekillendirmede etkili olan yapılar içerisinde devletin siyasal anlayış yapısı önemli bir çerçeve taşımaktadır. Aynı zamanda bu durumun Türk siyasal hayat içerisinde genel bağlamda korumaya yönelik pozisyonu taşıırken, modernleşme olgusu içerisinde müdahalelere maruz kalması, muhafazakâr kesimin siyasal hayat içerisinde uzun bir dönem yer almamasına neden olmuştur. Ancak böyle bir anlayış toplum yapısında ve siyasal çerçevede kabul görmeyen bir nitelik olduğundan, etkin bir pozisyona ulaştırma süreci, önemli bir çerçeve olarak şekillenme göstermektedir¹⁰⁹.

Muhafazakârlık olgusu, ihtilal şartlarda etkisini gösteren ve modern zamanları kapsayan süreçte ona karşı bir tutum olarak şekillenen siyasal ve felsefi bir akım olarak devreye girmektedir. Bu kapsamda muhafazakâr doktrin yapısı, Avrupa uluslarını geleneksel, siyasal ve toplumsal düzenini savunma nitelikli ortaya çıkan bir etmen olup, genel çerçevede anti-modernist olgu olarak şekillenme göstermektedir. Bu anlayışın gelişme göstermesinde en önemli unsur, Avrupa tarihi içerisinde Fransız Devrimi'ne karşı gelme temelli olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir¹¹⁰. Bu durumdan kaynaklı olarak muhafazakâr gelenek anlayışı, bu koşullara bağlı ürünler olup, devrimci fırtınaya bağlı olarak devamlılık kazanma potansiyelini oluşturma özelliğini yansıtmaktadır. Bu çerçevede muhafazakârlık anlayışı genel bağlamda, eski rejim anlayışını benimsemenin siyasal ifadesi olmaktadır¹¹¹. Yine aynı çerçevede bu anlayışa bağlı olan bir uzantının etkisine dayalı olarak eski rejimi savunma adına monarşiyi savunmaktadır¹¹².

¹⁰⁸ Marshall, a.g.e., s. 512-513.

¹⁰⁹ Ramazan Akkır, Türkiye'de Din ve Muhafazakârlık, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2006, s. 1-2 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

¹¹⁰ Philippe Beneton, **Muhafazakârlık**, Çev. Cüneyt Akalın, Bilgi Yayınları, Ankara, 2000, s. 10-11.

¹¹¹ Mümtaz Türköne, **İdeoloji**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003, s. 129.

¹¹² Akkır, a.g.e., s. 9.

Siyasal ideoloji içerisinde muhafazakârlığın şekillendirilmesinde, demokrasi ile aradaki farkların belirlenerek devamlılık kazanma sürecine etki etmesini gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda muhafazakârlık, tespit edilmesi sağlanan zamana ve yere göre değişkenlik gösteren bir tutumu yansıtmaktadır. Muhafazakârlık anlayışı, bazı zamanlarda demokrasiye destek olmanın yanı sıra, güçlendirme etkisi de yapabilmektedir. Bu durumdan kaynaklı olarak siyasal bağlamda muhafazakârlık, özellikle de demokrasinin bir ölçüsü olarak farklı şekillerde etkinlik kazanan bir yapı oluşturmaktadır. Buna göre demokraside, siyasal iktidarın barışçıl bir yol izlemesi ve bu sürece yönelik olarak devamlılık kazanma niteliği, muhafazakâr kavramı ile uyum içerisinde olduğunda önemli bir şekillenme göstermiş olmaktadır. Bu duruma dikkat edilmesi, siyasal çerçevede önemli etkileri yansıtabilmektedir¹¹³.

3.2. TÜRKİYE'DE SİYASAL YAPILANMA VE PARTİLEŞME FAALİYETLERİ

Siyasi partilerin tarihsel gelişimlerine bağlı incelemeler yapıldığında, insanların siyasi iktidarı ele geçirme temelli çalışmalara yönelim göstermesi ve bu gücü ellerinde bulundurma kapsamlı çalışmalar geliştirmesi, örgütlenmeleri sağlama ile gerçekleşebilmektedir. Bu doğrultuda lider ile liderler takımında birleşmelerin sağlanması, çok eski bir süreç olmakla birlikte modern siyasi partilerin doğmasından çok eskilere kadar bir süreci oluşturmaktadır. Örnek üzerinden ifade etmek gerekirse, 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri dışında hiçbir ülkede bugünkü anlama dayalı bir siyasi partiler oluşturulmamıştır. Bu nedenle siyasal çerçevede örgütlenme yapısı, özellikle de çok partili sisteme geçme ile beraber gelişme kazanan bir yapı olmaktadır¹¹⁴.

Siyasi partilerin oluşması, parlamento ve seçimlere yönelik olarak gelişme kazanmıştır. Diğer yandan parlamento dışında da örgütlenmeler söz konusudur ki, bu partilerin hedefleri etkin bir nitelik oluşturmak kadar yıkıcı ve faaliyetlerde değiştirci nitelikleri de kapsayabilmektedir¹¹⁵. Çağdaş kapsamda partilerin ilk oluşma süreci, burjuvazi yapıyı şekillendirme temelli oluşturulmuştur. Bu durum, soyluluğa dayanan rejime tepkileri koyma ve yeni düzen kurma hedefleri geliştirme işlevselliğinden kaynaklı olarak kronolojik temelde liberal parti anlayışı, muhafazakâr partilerden önce kurulmuştur. Sosyalist partilerin gelişme kazanması ise İkinci Dünya Savaşı ile beraber hız kazanarak 1900'lü yılları kapsayan tüm süreçte

¹¹³ Hasan Hüseyin Akkaş, "Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, Cilt: 5, Sayı: 2, 241-254, s. 243-244.

¹¹⁴ Maurice Duverger, *Siyasal Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, Ankara, 1970, s. 1.

¹¹⁵ Duverger, a.g.e., s. 10.

hızlanma etkisi göstermiştir. Çağdaş kapsamda örgütlü partilerin ilk örnekleri ise Amerika Birlik Devletleri ve İngiltere’de ortaya çıkmıştır¹¹⁶.

Türkiye’de siyasal partilere yönelik gelişmeler ise öncelikli olarak Osmanlı İmparatorluğunda, ilk siyasal nitelikli pozisyonları yakalama temelli olarak etkinlik kazanmıştır. Bu doğrultuda Fransız Devrimi’nin yaymış olduğu milliyetçilik akımının etkisi ile beraber imparatorluktan kopma ve bağımsız devlet kurma arayışına yönelme önemli bir süreç pozisyonu oluşturmaktadır. Örgütlenmeler bu çerçevede dernekler ile sağlanan bir yapıyı yansıtmış ve bu faaliyet içerisinde söz konusu olan öncüler, gizlilik içerisinde hareket etmişlerdir¹¹⁷. Cumhuriyet dönemi ile beraber siyasal partilerde örgütlenme yapıları ise tek partili ve çok partili dönemler olmak üzere iki sürece bağlı olarak şekillenme göstermektedir. Çok partili dönem, 1945 yılı ile beraber başlayan süreci kapsamaktadır¹¹⁸.

Siyasi partilerde örgütlenme yapılarının önemi, hedeflerinde başarılı bir pozisyonu yakalama açısından önem taşımaktadır. Yazılı kurallara bağlı olarak işlevsellik taşımayan bu yapı, yaşamsal öneme sahip olan bir işlevsellik taşımaktadır. Örgütlenmenin çeşitli boyutları olmakla birlikte, bu çeşitlilik örgüt yapısında herkesin iletişimlerinin etkin bir düzeyde olmasını gerekli kılan bir yapıyı çevrelemektedir. Örgütlenmede iletişimin etkinliği, partilerde ülke sorunları çözümlene sürecinde nitelikli bir yapıyı kazandırma etkisinden kaynaklı olarak söz konusu olan yaklaşımlar, belirlenen politikalar ile örgüt bünyesinde bulunan alt kademeler, üyelere ve kamuoyuna etkin bir yapı oluşturabilmektedir. Diğer yandan örgütlenmede temel maksat olarak değerlendirme, siyasi partinin kimliğini koyma süreci ve diğer partilerden etkinliklerine yönelik olarak ayrılma potansiyeli önemli bir çerçeveyi oluşturmaktadır¹¹⁹.

Örgütlenme yapısının siyasal parti içerisinde gelişme kazanması, ilişkilerin şekilsel usûl kurallarını yansıtmaya ve yazısız kurallar ile gelenekleri, belirli davranış kalıplarını yansıtmaya potansiyeli olarak değerlendirilmesine bağlıdır. Bu ilişkilerin kalıplaşmış bir potansiyelde olması, örgütlenmelerin de bu temelde gelişmesine yardımcı olmaktadır. Diğer etki eden unsurlardan birisi ise örgütün yoğunluğu

¹¹⁶ Mustafa Erdoğan, “Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 2001, Sayı: 22, 59-66, s. 59.

¹¹⁷ Mahmut Yalçın Söğütü, *Siyasi Parti Özgürlüğü*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006, s. 31 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

¹¹⁸ Söğütü, a.g.e., s. 39.

¹¹⁹ Yeliz Ilgar, *Türkiye’de Siyasal Partilerdeki Merkezîyetçi Yapılanmaya Etki Eden Etmenler ve Merkezîyetçi Yapılanmanın Siyasal Demokrasi Açısından Olumsuz Sonuçları*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2002, s. 101 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

olmaktadır. Buna göre ülke temelinde yayılma dereceleri ve çalışmalar ile şekillenerek partileşme niteliğini yansıtmaya süreçleri, önemli bir yapı sergileyebilmektedir. Diğer yandan partileşme içerisinde bazı kriterlerde önemli bir pozisyon oluşturmaktadır. Bu unsurlar aşağıda maddeler halinde sıralandıkları üzeredir¹²⁰;

- Merkezi ve yerel toplantıların yapıma sıklıklarının derecesi,
- Kayıt sistemlerinin düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi niteliği,
- Aidatların toplanmasında düzenin sağlanması hususu,
- Örgüt alanının oluşturulması niteliği,
- Partinin ana örgütlerinin yanı sıra, yan ve yardımcı olacak örgütler kurma potansiyelleri.

İfade edilen unsurlar değerlendirildiğinde partileşme niteliğinin örgütlenme yapısına bağlı işlevsellikler göstermesi, çeşitli çalışmaları da geliştirmesini gerekli kıldığını göstermektedir. Bu doğrultuda örgütlerin nitelikli birer yapılar sergilemeleri, çeşitli çalışmaları geliştirmelerine yardımcı olma durumlarının bir ölçüsü olmaktadır. Diğer yandan partilerde örgütlenme derecelerinde yüksek bir yapının olması, yoğunluğun oldukça fazla bir düzeyde olması ve merkezîyetçi yapının ise o oranda düşük olması ile ölçümlenebilen bir yapı sergilemektedir¹²¹.

Siyasi partilerde örgütlenme niteliğinin oluşturulmasının yanı sıra, partilerin devamlılık sağlama yapılarına önemli bir etki kazandıran etmen, örgütlerin tutarlılık düzeyleridir. Bu kapsamda örgütlerde söz konusu olan tutarlılık, çok farklı açılardan disiplinize edilmeyi gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de örgütlenme yapılarında belirli dayanakları oluşturmada hukuksal çerçevede gelişmeyi gösteren ilk ülkelerden birisi olmaktadır. diğer yanda örgütlenme derecesinin yine Türkiye temelinde değerlendirilmesi sağlandığında, Türk partilerinin kuvvetli bir bağlantıya sahip olma potansiyelleri, niteliksel olarak ağır basan partilerin olduğunu göstermektedir. Parti örgütlerinde yoğunluk, partilerin tüzüklerinde merkez ve yerel toplantıların geliştirilmesi süreci, düzenli olarak kayıtların tutulması, toplantı isteklerinin hemen hemen aynı dönemlerde ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi niteliği, önemli bir çerçeve olarak şekillenmektedir. İktidara bağlı merkezîleşme yapısı söz konusu olduğunda ise, tüm partilerde yüksek bir örgütlenme yapısının olduğu göze çarpan ilk unsur olmaktadır. Örgütsel tutarlılık açısından da bu durum,

¹²⁰ Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 164-165.

¹²¹ Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasal Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 167.

yine aynı şekilde devamlılık gösteren bir yapıdır. Genel olarak tüm partilerde yasama tutarlılıklarından ve parti içerisinde disiplinin fazlaca olmasından kaynaklı olarak hiziplerin etkinliği açısından benzerlikler göstermektedir. Türkiye’de ifade edilen siyasi örgütlenmeye bağlı partileşme yapısı önemli bir çerçeve olarak değerlendirilebilmektedir¹²².

3.2.1. Osmanlı Döneminde Siyasi Hayat ve Yapılanma

Osmanlı dönemine ilişkin siyasal yapılanma unsuru, Fransız Devrimi’ne bağlı etkilenmelerin bir sonucu olarak şekillenme göstermiştir. Bu siyasal etkinlikler, siyasal pozisyonları yakalama temelli çalışmalar olmuştur. Çeşitli ayaklanmalarda yine bu süreçte gelişen bir yapı olarak etkisini göstermiştir. Bu ayaklanmalarda temel mantık ise, milliyetçilik akımının etkisi ile beraber imparatorluktan kopmaların olmasını isteme ve bu yönde bağımsız devlet kurma arayışlarının şekillenme göstermesi olmaktadır. Örgütlenmeler temelde bu durumdan kaynaklı olarak dernekler kapsamında birleşme eğilimi göstermişler ve çalışmalar bu yönde eğilim oluşturmuştur¹²³.

Osmanlı yönetim sisteminde söz konusu olan etmen, dinsellikten daha çok gelenekselliği yansıtan bir yapıdadır. Bu geleneksellik boyutu düzen niteliğinin, belirgin bir çerçeveyi yansıtan süreci olarak değerlendirme kazanmış olup, aynı zamanda geliştirilen sistem anlayışında, döneme yönelik potansiyelin geliştirilmesini sağlama özgünlüğü olmaktadır¹²⁴. Osmanlı Devleti’nde siyasal iktidarda etkilenme yaratan güçler arasında II. Murad önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu dönemlerden önceki süreçlerde, Türkmen Aristokrasisi, Ahi Örgüt ve Osmanlı Hanedanı siyasal iktidarda önemli bir niteliği kapsamaktadır. Bu durumun önemli bir ölçüsü olarak Türk vezir ve beylerin hükümleri ve nüfuzları gitmiştir. Buna göre devlet adamları gelişme kazanmıştır. Diğer yandan ifade edilen örgütlenmeler, tam anlamıyla bir örgütlenme yapısı oluşturmasalar da Osmanlı Devleti’nde önemli etkinlikleri sağlayan siyasal iktidarlar konumunda olmuşlardır. Aynı zamanda Osmanlı halkının, Müslüman veya gayrimüslim reyanı içerisinde, esnaf ve sanatkârların da örgütlenme yapısından bulunmasalar da etkinlik kazanan süreçleri olduğu

¹²² Ilgar, a.g.e., s. 104-105.

¹²³ Söğütü, a.g.e., s. 31.

¹²⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Dora Yayınları, Bursa, 2009, s. 176-177.

belirtilebilmektedir. Buna göre Osmanlı Devleti'nde örgütlenmelerin imparatorluk kurumuna kadar etkin bir şekilde gelişme gösterdiği ifade edilebilmektedir¹²⁵.

Örgütlenmelerin devlet temelinde gelişme göstermesinden sonraki süreçte farklı hedefler doğrultusunda çeşitli örgütlenme yapıları oluşturması, etkin bir yönetim anlayışını oluşturma açısından önemli bir yer edinmiştir. Bu durum bakanlıklar şeklinde örgütlenmelerin sağlanması ile beraber de koordine sistemi oluşturan ve yetkilerin bakanlıklar arasında görevlendirmeler sonucunda, hükümet yapısında bürokrasi giderek gelişen bir yapı haline gelmiştir. Bu sürecin etkisi, geliştirilen reformlar ve yenilikler ile beraber, gerçek bir bürokrasi yapısının oluşmasına ortam hazırlamıştır¹²⁶.

3.3. TÜRK SİYASAL HAYATINDA MERKEZ SAĞ

Türkiye'de merkez sağ siyaset anlayışı, en önemli siyasi hareketlerden birisi olarak nitelendirilmektedir. Önemli bir siyasi düşünce olan bu unsur, uzun süreleri kapsayan dönemlerde sağ kesimin, iktidarı bulunduran kesimlerden olmasından kaynaklanmaktadır. Merkez sağ partilerinin hem aktif siyasetin hem de halkın gündeminde bulunmasında kaynaklı olarak 90'lı yıllar ile beraber etkinliği üzerine çeşitli araştırmalarda da yer almıştır. Bu konu üzerinde araştırmaların etkin bir şekilde yapılmasında temel unsur ise, ortak bir görüş birliğinin olmamasından kaynaklanmaktadır¹²⁷.

Sağ siyaset anlayışının Türkiye'de gelişme kazanması, çok partili hayata geçme evresi olan ve 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ile beraber gelişme kazanan sağ siyaset ve merkez anlayışıdır. 10 yılı süregelen bir iktidarlık ile beraber 1961 yılında Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin devamı şeklinde yerini alarak merkez sağ siyaset anlayışı devamlılık kazanmıştır. 1980 yılı ile beraber ise bu anlayış şekli, darbe sonucunda Anavatan Partisi ve Doğruyol Partisi ile devamlılık kazanan bir süreç olmuştur¹²⁸. Sağ iktidar görüşü bu dönemlerde etkisini yavaştan kaybeden bir yapı olarak gösterirken, günümüz iktidarı Adalet ve Kalkınma Partisi, 15 yılı aşkın süre boyunca en uzun sağ parti olma görevini üstlenmektedir. Bu kapsamda

¹²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 498.

¹²⁶ Tahsin Güler, "Osmanlı'da Siyaset ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt: 19, Sayı: 4, 311-336, s. 325.

¹²⁷ Baki Erken, "Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Cilt: 14, Sayı: 2, 191-222, s. 192.

¹²⁸ Hüseyin Çavuşoğlu, "Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Cilt: 12, Sayı: 22, 165-178, s. 166-167.

temelde ifade edilen bağlama yönelim gösterildiğinde, sağ merkez anlayışı uzun bir süreci kapsayan işlevsellik göstermiş ve devamlılığını da bu doğrultuda şekillendirmiştir. Diğer yandan popülerliğinin olması ve kitle parti niteliğinde olması, en çok halk tarafından desteklenen bir tutum olmasından kaynaklanmaktadır. Halk ile özdeşlemenin en etkin şekilde olduğu sağ merkez anlayış yönetimi, çalışmaların bu yönde şekillenme göstermesi ile beraber önemli bir çerçeve olarak Türk siyaset anlayışı içerisinde yer edinmiştir. Sağ siyasi düşüncesi içerisinde sağ ideolojisinin olup olmaması ise sürekli olarak tartışma konularından birisi olarak devamlılık kazanmıştır. Günümüzde bu sürece bağlı etkilerde değerlendirmeler söz konusu olsa da merkez sağ düşüncesi, demokrasiyi, sivil toplum yapısını, milliyetçiliği, muhafazakârlığı, laikliği ve yerliliği ile etkin bir işleyiş olarak şekillenme göstermektedir. İfade edilen unsurlar, kaynağını oluşturan ve devamlılığını Türkiye’de sürdürmesinde önemli olan işlevselliği barındırmaktadır¹²⁹.

¹²⁹ Erken, a.g.e., s. 192-193.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL HAYATINDA TURGUT ÖZAL'IN SİYASİ KİMLİĞİ VE LİBERAL MUHAFAZAKAR İDEOLOJİSİ

4.1. 1980 DÖNEMİNİN EKONOMİ FAALİYETLERİ ÇERÇEVESİNDE YENİ SAĞ SİYASETİ VE ÖZAL POLİTİKALARI

Gelişmekte olan bir ülke pozisyonunda yer alan Türkiye, 1970'li yıllardan itibaren çeşitli ekonomik krizlere maruz kalmıştır. Bu krizlerin olumsuz etkilerini önleme amaçlı çeşitli ekonomi politikaları geliştirse de, etkileri ülke temelinde önemli bir sorun oluşturmuştur. Diğer yandan merkez bankasına yönelik olarak uygulanan politikalar, ülke yapısına yönelik iç dinamiklerle çatışmalar yaşamış ve bu durum, dünya genelinde meydana gelen dış gelişmelerden geri kalmasına ortam hazırlamıştır. Aynı zamanda Türkiye 1973-1980 yılları arasında dış gelişmelere paralel olarak dış borç ödemelerini gerçekleştirememiş ve borçlanma sorunları yaşamıştır. Ülke içerisinde söz konusu olan siyasi kavgalar, hem ekonomik hem de sosyal yapıda bozulmalar yaratmış ve enflasyon %100 değerine ulaşarak ekonomik büyümeye yönelik eğilim sifıra yakın bir değerde olmuştur. bu unsurlar, ekonomide büyük krizlerine oluşmasına ortam hazırlayan etmenler arasındadır¹³⁰.

Ekonomik temelde krizlerin etkisiyle söz konusu olan sorunların çözümlenmesi amacıyla 1980 yılında serbest piyasa ekonomisine geçilmesi sağlanmıştır. Buna göre dışa açılma durumu etkin bir işlevsellik göstermiş ve borçlanma özendirilmiştir. 24 Ocak 1980 yılında uygulanmaya başlayan bu sistem anlayışı ile beraber programda ilk hedef, yüksek enflasyonun düşürülmesi olarak belirlenmiştir. 1980 ile 1983 yılları arasında finansal serbestleşme yapısının hedef alınması sağlanmış ve 1983-1989 yılları arasında serbest piyasa ile ilişkili piyasada ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve yapısal reformlar ile ilgilenmeye yönelim gösterilmiştir¹³¹. Bu doğrultuda 24 Ocak 1980 yılında alınması sağlanan İstikrar Kararları, ihracat temelli sanayileşme temelli dışa açılmayı ve sıkı para politikası anlayışı ile enflasyonu

¹³⁰ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 182-191.

¹³¹ Salih Öztürk, "1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Piyasaların Gelişimi (Türkiye Örneği)", *Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Analiz Dergisi*, 2003, Sayı: 2, 15-28, s. 21.

düşürerek borçlanma ile beraber ödemeler bilânçosu açıklarını kapatma hedefine yönelmiştir¹³².

Bu kapsamda ifade edilebilir ki 1980 yılı ile beraber serbest piyasa anlayışı ve dışa açılma etkisi, ekonomi-politiği sürecine yönelik olarak etkin bir çerçevenin oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Diğer yandan ekonomik temelde gelişmeler, iç kaynakların etkin bir şekilde kullanımlarını sağlama odağında özellikle de 1980-1988 yılları arasında önemli bir düzeye ulaşmıştır. İhracatın artma eğilimli bir yapı göstermesi, uygulanan politikalarda da farklı eğilimlerin olmasına etki göstermiştir. Ancak ekonomik temelde uygulanan politikaların önemli bir süreci olarak söz konusu olan artışlar ve ihracatta da aynı şekilde gözlemlenen artışlar, vergi gelirleri oranında hızlanmaların olmasına neden olmuştur. Bu durum oldukça fazla düzeylere ulaştığından çeşitli problemlerin de meydana gelmesine ortam hazırlamıştır¹³³. Çözümleme kapsamlı olarak geliştirilen çalışmalar arasında ise döviz kuru, faiz, dış ticaret ve yabancı sermayeye ilişkin politikalarda, önemli düzeyde değişkenlikler yapılmıştır. Bu doğrultuda günlük kur uygulaması çalışmaları geliştirilmiş ve yabancı sermaye girişlerinde çeşitli kolaylıklar oluşturulmuştur. Diğer yandan uygulanmakta olan refah ve istikrar programları, ilk zamanlarda belirli bir süreçte başarılilik taşısa da, ilerleyen zamanlarda yerini yeniden krizlere bırakan bir etki oluşturmuştur. Türkiye’de ekonomik politikalar, çeşitli sorunların oluşmasına etki ederek serbest piyasa anlayışında çeşitli çalışmaların gelişmesine ortam hazırlamıştır¹³⁴.

Muhafazakâr anlayış yapısı, dünya genelinde farklı ideolojileri yansıtmaya temelinde şekillenme göstermiştir. Türkiye kapsamında muhafazakâr düşünce yapısı, felsefi ve siyasal ideolojilerde diğer ülkelerde söz konusu olan ideolojiler ile benzeri bir yapıyı sergilemiştir. Bu nedenden kaynaklı olarak zayıf bir temele sahip yapıda şekillenme göstermiştir. Bu doğrultuda gelişimler genel olarak kültürel bir yapıda ilerleme göstermiştir. Türkiye’de muhafazakâr anlayış yapısı, bazı dönemlerde kırılmalar yaşamıştır. 1980 sonrası dönemde yeni-sağ düşünce yapısının dünya genelinde etkin bir pozisyona ulaşması, Türkiye’nin de Özal dönemi ile beraber etkilenme yaşamış olduğu dönem olmaktadır. Yeni-sağ anlayışı bu

¹³² Emine Fırat, “Türkiye’de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomik-Politiği”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008, 501-524, s. 504.

¹³³ Serdar Altınok ve Murat Çetinkaya, “1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2002, Cilt: 4, Sayı: 1, 149-174, s. 150.

¹³⁴ Fırat, a.g.e., s. 504.

çerçeve, dünya genelinde yükselişin şekillenme gösterdiği ve ekonomi alanda liberalizm anlayışı ve sosyal alanda ise muhafazakâr düşünce yapısının bir bileşimi olarak önemli bir düzeye ulaşmıştır. Kırılmaları etkin bir şekilde gözlemlendiği zamanlar değerlendirildiğinde, tarihsel sürece bağlı yapı önemli bir çerçeve olarak ifade edilebilmektedir. Bu süreç genel bir tanımlamada incelendiğinde toplumsal, siyasal ve ekonomik temele yönelik değişimler şeklinde belirtilebilmektedir. Bu tarihsel olguların ana omurgasını oluşturan etmenler arasında ise Cumhuriyet Dönemi, Demokrat Parti, 1980 sonrası ve 2000'li yıllar oluşturmaktadır¹³⁵.

Toplum temelinde özellikle de İkinci Dünya Savaşı ile beraber etkilenme gösteren muhafazakâr anlayış yapısı, siyasal, toplumsal ve ekonomik unsurlardan etkilenme göstermiştir. Söz konusu olan ekonomik politikaların bu dönemlerde etkili bir yapıyı yansıtmaması, liberal ekonomik anlayış yapısının gelişmesine ortam hazırlamıştır. Bu durumdan kaynaklı olarak muhafazakârlık anlayışı da bu yapılardan etkilenen unsurlar arasında değerlendirme kazanmıştır. Liberal yaklaşım ile muhafazakârlık anlayışının etkin bir yapıda işlevsellik göstermesi, 1960'larda yaşanan değişim anlayışlarında da önemli bir yapının gelişmesine etki oluşturmuştur¹³⁶.

Yeni-sağ kavramının gelişme göstermesi, Batı'da İkinci Dünya Savaşı sonunda kurumsallaşmış bir yapıda olan Batı modernizminin çelişki ve ikilemlerinde derinleşmeye yönelik olarak meydana gelen sosyal, siyasal ve ekonomik unsurlara bağlı çözümlenmeleri geliştirme temelinde oluşturulan bir anlayışı kapsamaktadır. Düşünsel bir yapıda olan ve siyasal sağ dönüşümü içeren bu anlayış, sosyal refah devlet anlayışı yerini ekonomik devlete, devletçilik unsur kendisini bireyciliğe, kamu organizasyonları ise yerini sivil toplum örgütlerine bırakmışlardır¹³⁷. Yeni-sağ anlayış yapısı, klasik liberal ekonomi anlayışı, özellikle de serbest piyasa teorileri ve geleneksel düzeyde olan sosyal teoriye bağlı düzen anlayışı, otorite ve disiplin savunusunun birleşimlerini oluşturmaktadır¹³⁸. Bu durum Türkiye'de de benzer şekilde etkisini gösteren bir yapı olmuştur. Diğer yandan bu şekilde bir etkileşim unsuru, yeni sağ anlayışının köktenci bir yapıyı desteklemesi ve gelenekselliğe bağlı kalarak bir siyaset anlayışını oluşturmaya etki kazandırmıştır¹³⁹.

¹³⁵ Elif Nagihan Türköz, "Özal'lı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak, 2016, Cilt: 9, Sayı: 1, 103-116, s. 104.

¹³⁶ Türköz, a.g.e., s. 108-109.

¹³⁷ İsmail Safi, *Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Anlayışlar*, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 259-261.

¹³⁸ Heywood, a.g.e., s. 114-115.

¹³⁹ Türköz, a.g.e., s. 109.

Yeni-sağ anlayışının Türkiye’de etkin bir şekilde uygulanma dönemi ise Özal dönemi ile beraber gelişme göstermiştir. Yeni-sağ gelişimine hız kazandıran en önemli unsurlar arasında ise askeri darbelerin etkisi söz konusudur. Siyasal parti ve politikacıların siyasetten uzaklaştırılmasına neden olan bu darbeler, ciddi anlamda ekonomik kriz etkilerinin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Bu durumdan kaynaklı olarak problemlerin çözümlenmesi temeli önemli bir işlevsellik olarak etkisini gösteren bir yapıya ulaşmıştır. Özal, toplumsal yapıda darbelerin neden olduğu süreç içerisinde, cisimleşme gösteren etmenlere yönelik olarak yeni-sağ hegemonya anlayışı, her alanda etkin bir düzeye ulaşma işlevselliği göstermiştir. Sağa yönelik olarak değişme gösteren iktidar stratejisi ve söylemleri, piyasa, cemaat kapsamında din ve millet, diğer yandan üç anlayışı kapsayan sivilli anlayış yapısı, devlet ve bürokrasi karşıtlığında, muğlak bir yapıda olan siyasi liberalizme eklenmeye çalışılmıştır. Böyle bir işlevsellik ile Özal, siyasi temelde etkin bir anlayış yapısını yansıtmaya etki göstermiştir¹⁴⁰.

4.1.1. Özal’ın Politik Felsefesi ve Reformist Kimliği

Liberal düşünce yapısı, belirli bir birikimin sonucunda gelişme kazanmış olan ve evrensel bir niteliği kapsayan süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu düşünce yapısında bir bakış açısının, Türkiye’de de etkinliği Özal dönemi ile beraber etkin bir düzeye ulaşmıştır. Liberal düşünce anlayışının Özal döneminde etkin bir çerçevede gelişme göstermesi, Özal’ın politik felsefesinin bir göstergesi konumundadır. Özal dönemi bu kapsamda ekonomik yapıda neo-liberal politikaların uygulanmaya başladığı ve demokratik anlamda ise, askeri darbe etkilerinin kırılma gösterdiği zamanı içermektedir. Özal döneminde gelişmelerin bu liberal anlayışı kapsamında şekillenme göstermesi, var olan süreç kapsamında önemli bir kazanım olarak ortaya çıkmaktadır¹⁴¹.

Turgut Özal, Türkiye açısından uygulamakta olduğu politikaların bir sonucu ve yapmış olduğu değişikliklerin bir ölçüsü olarak önemli bir yere sahiptir. Uygulamakta olduğu politikaların bir sonucu olarak ithal ikameci bir anlayışı geliştirmiştir. Bu anlamda Latin ekonomi modelinden liberal ekonomik sisteme geçmede önemli bir işlevsellik göstermektedir. Siyasal alanda gerçekleştirmiş olduğu çalışmaların bir

¹⁴⁰ Safi, a.g.e., s. 270.

¹⁴¹ Yusuf Çınar, “Turgut Özal ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Eylül-Ekim, 2011, Sayı: 26, 1-19, s. 2.

sonucu olarak çok sayıda kişinin takdirini almak ile beraber fazlaca eleştirilere de maruz kalmıştır. Dış politika uygulamasında ise tek belirleyiciliği kapsayan bir rolü üstlenmesi, dış politikaya bağlı kararların alınmasında, sonuçların Özal sorumluluklarında olduğu kabul edilmiştir. Bu çerçevede Turgut Özal'ın ekonomik kapsamda dış politikaya yönelik almış olduğu kararların etkisi bir tartışma konusu olarak kalmıştır. Özal dönemine ilişkin bu etmenler, süregelen bir tartışmanın odak noktası olarak devamlılık gösterse de, başarılı birer yapıların elde edilmesine ortam hazırlayacak şekilde gelişmesi önem taşımaktadır. Böyle bir etkinliğin gösterilmesinde ise, liberal düşünce yapısının dış politika içerisinde etkinlik kazanması ve bu felsefi politika anlayışı içerisinde çalışmalarına yönelmesi, Özal'ın Türkiye'deki çalışmalarına önemli bir gelişme kazandırmıştır¹⁴².

Özal'ın politik felsefesi genel bağlamda üç temel özgürlük olarak nitelendirilen unsurlara denk düşmektedir. Buna göre değişim temelinde üç önemli unsur üzerinde yoğunlaşma kazanılması önemli bir kapsamdır. Bu tutum aynı zamanda Özal'ın reformist kimliğinin de bir ölçüsü olmaktadır. Üç temel özgürlük olarak atfedilen unsur ise, hürriyet olarak şekillenmektedir. Bunlardan ilki düşünce hürriyetinin geliştirilmesidir. İkinci önemliliği taşıyan hürriyet yapısı, esasında din ve vicdan hürriyeti olmaktadır. Üçüncü hürriyet ise teşebbüs hürriyetidir. Uygulamalar temelinde bu üç özgürlük temeli, Özal'ın düşünce dünyasında kimliğini yansıtan bir nitelik göstermiştir¹⁴³.

Özal, Türkiye'de değişimin önemli bir sembolüdür. Bu şekilde atfedilen bir lider konumunda olması, değişimlerin Özal döneminde önemli bir yapısalılık etkisini taşımasından kaynaklanmaktadır. Bu temelde bir siyaset felsefesi anlayışında, muhafazakârlığı benimseyen bir değişim anlayışını kapsarken, muhafazakâr argümanları kullanma sırasında Özal, devrimci bir duruşu yansıtmakta ve ruhu ölçülemektedir¹⁴⁴. Özal'ın benimsemiş olduğu politika içerisinde yer alan muhafazakâr felsefe yapısı, toplumu çeşitli kurum ve normlardan oluşan bir yapı olarak değerlendirmektedir. Bu kurumlar, tarihsel gelişim sürecinde bir ürünü ortaya koyma niteliği olarak etkinlik kazanmaktadır. Bu kurumlar din, gelenek görenek ve önyargı şeklinde belirtilebilmektedir¹⁴⁵.

¹⁴² Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s. 21.

¹⁴³ Aktan, a.g.e., s. 15.

¹⁴⁴ Akkır, a.g.e., s. 3.

¹⁴⁵ Mehmet Vural, *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, Elis Yayınları, Ankara, 2003, s. 41.

Yeni-sağ anlayışı arasında muhafazakâr anlayışa yönelik vurgulamaların yapılması sağlandığında, siyaset felsefesi içerisinde Özal farklı tutumları sergileme ve yeni stratejilere bağlı gelişimleri kazanma çalışmalarına yönelim göstermiştir. Bu çerçevede yeni-sağ anlayış kapsamlı politik felsefesi, dini kamu hayatı içerisindeki rolünü tanımlama unsurlarını yansıtmaktadır. Bu doğrultuda özellikle de eğitim alanlarında, dini kriterlere yönelik vurgulamaları yapma özelliklerini yansıtmaya potansiyelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede yeni sağ anlayışı öncelikli olarak sosyal yapıyı destekleme temellidir. Bu durumun siyaset felsefesi içerisinde yer edinme potansiyeli Özal'ın ilk tutumunu yansıtmaktadır. Bu anlayış yapısı Batı'da da aynı çerçevede değerlendirme göstermesi üzerinedir. Batı'da da yine aynı şekilde çalışmaların geliştirilmesi, yeni-sağ anlayışının dünyanın her yerinde etkin bir şekilde geliştirilen siyaset felsefesi anlayışının bir ölçüsü olmaktadır¹⁴⁶.

4.1.2. Özal'ın Devlet Felsefesi ve Liberal Kimliği

Genel seçimlerin 1983 yılında gerçekleştirilen döneminde, devletin küçültülmesi gerekliliğine bağlı anlayış önemli bir gelişme göstermiştir. Bu çerçevede Anavatan Partisi, bireyin devlet için olma özelliğinden ziyade, devletin birey için var olan bir unsur olduğunu söylemektedir. Özal bu anlayış yapısında özel girişimcilik potansiyelini, bir toplumsal değer olarak betimlemiştir. Bu politikalara bağlı olarak Özal, 1980'li yılları kapsayan süreçte, dünya genelinde ortak kanaatler bütününe, devletçi karşıt bir mücadelede olduklarını ifade etmektedir. Yeni görüşün desteklenmesi ile beraber mutasyona uğrayan bir yapıya dönüşmesi, kaçınılmaz bir etmen olarak şekillenme göstermektedir. Bu anlamda güçlü bir devlet savunması yapan Özal, ekonomik kalkınma temelinde devletin, bireylerle rekabete girme durumundan ziyade, bireyi destekleme eğilimli çalışmalara yönelmesi önemli bir çerçeve olarak değerlendirmiştir. Devletin bu şekilde bir yapılanmaya gitmesi, Özal'ın devlet felsefesi anlayışının en birincil yapısını oluşturmaktadır¹⁴⁷.

Özal devlet felsefesini geliştirme temelinde, yapılanma çalışmalarını yetersiz bulmasından kaynaklı olarak düzenlemelerin geliştirilmesini istemiştir. Özal'ın bunu gerçekleştirme temelinde kendi siyasal partisi içerisinde yeterli desteği bulamamasının bir ölçüsü olarak halka yönelmiş, ancak halktan da yeterli desteği

¹⁴⁶ Akkır, a.g.e., s. 57.

¹⁴⁷ Özlem Eştürk, Türkiye'de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, 2006, s. 94 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

sağlayamamıştır¹⁴⁸. Özal bunun üzerine açıklama geliştirmiş ve devletçilik ilkesini ifade etmiştir. Ekonomik temelde devletin rolünün fertleri destekleme görevini üstlenen ve bu kapsamda çalışmalarını geliştirmelerine teşvik edici bir şekilde çalışmalar geliştirme potansiyelini sağlama durumları çerçevesinde nitelendirmiştir. Buna göre ekonominin rahat bir şekilde çalışmasını sağlama açısından, engellerin kaldırılmasını sağlama ve devletin küçültülmesine yardımcı olma özelliklerini ifade etmiştir. Devletin küçültülmesinden temel kasıt ise, devletin güçlü bir yapıyı yansıtmalarını sağlama özelliğini içermesinin ölçüsü olmaktadır. Bu devlet felsefesi, liberalizm anlayışında sınırlı devlet felsefesine yönelimli bir yapıyı çevrelemektedir. Özal'ın devlet felsefesi kendi döneminde, devletçilik karşıtının etkin olduğu bir sürece neden olmuştur. Özal'a göre devlet, sanayi ve ticarete prensipler olarak girmemelidir. Ekonomik kalkınma temelinde devlet, geri kalmış olan bölgelerde yatırımlara yönelmesi halinde etkin bir şekilde çalışmalar geliştirmeyi başarabilecektir. Diğer yandan devletin teşvik edici bir rolü üstlenme özelliği, fertlerin gelişmekte olan bölgelere daha fazla yatırım yapmasına etki gösterecektir. Diğer yandan yatırımların etkin bir düzeye ulaşması çerçevesinde, gerekli desteği sağlama potansiyeli de önemli bir çerçeve olmaktadır¹⁴⁹.

Özal'ın liderliğini yönettiği Anavatan Partisi de devlet anlayışında, geleneksel yapıdan farklılık gösteren bir pozisyonu ifade etmişlerdir. Buna göre devletin yeniden yapılandırılarak çalışmaların gelişme göstermesinin gereklilik arz ettiğini savunmuşlardır. Devletin millet için gerekliliğini ifade ederek devletin millet ile bütünleşme göstermesi, önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. İktisadi çerçevede devletin genel çalışmaları ise, altyapıların geliştirilmesi ve gerekli ortamın millete sunulması ile sınırlılıkları taşıma yükümlülüğü şeklinde ifade edilmiştir. Bu çerçevede devlet ve faziletin hâkim kılınan bir çerçevede olması, çalışmaların bu yönde gelişme göstermesi açısından önemli bir unsur olarak nitelendirilmiştir¹⁵⁰.

Özal genel bağlamda devletçilik anlayışında, otoriter devlet anlayışına karşı çıkarak siyasal iktidarda güçlendirme çalışmalarının gerekliliğini ifade etmiştir. Siyasal iktidarda güçlenmeyi sağlama metodolojisini ise seçilmişlerin atanmışlara olan önceliğinden söz etmektedir. Özal'ın bu nedenle kutsal devlet anlayışına karşı çıkması ve devlete yönelik olan bürokratik ve merkezîyetçi gücünde azalmaların oluşmasına etki gösterme çalışmaları, devletin gücünün zayıflatılmasına yönelik

¹⁴⁸ Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 338.

¹⁴⁹ Eştürk, a.g.e., s. 95.

¹⁵⁰ Hasan Cemal, *Özal Hikâyesi*, Bilgi Kitabevi, Ankara, 2004, s. 320.

unsur olmuştur. Siyasal iktidarda güçlenme potansiyeli, bu durumun bir ölçüsü olarak şekillenme göstermektedir. Siyasal iktidarda güçlendirme girişimlerine yönelik başarılar, devletçilik anlayışına bağlı yapının benimsenmemesinden kaynaklı olarak gerçekleştirilmesi söz konusu olmamıştır¹⁵¹.

Dünya genelinde gelişmelerin şekillenme göstermesi, yerel yönetimlerde güçlendirme çalışmalarının bir ölçüsü şeklinde devamlılık sağlamıştır. Bu doğrultuda özelleştirme çalışmalarının geliştirilmesi, yeni-sağ anlayışı içerisinde aktif olan bir düşünce sistemi olarak değerlendirilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda yerel yönetim anlayışları, maliye sistemi ile yerel yönetime bağlı olarak değerlendirme kazanmıştır. Yerel yönetim maliyesi içerisinde, yerel yönetim yapısının merkezi çerçevede olan kamu kaynakları doğrultusunda, ilişkinin en az seviyeye indirilmesi ve yerli ile yabancı özel sermaye kaynaklarında ilişkilendirmelerin sağlanması söz konusudur. Bu model, yeni sağ yaklaşımında önemli bir tutum olmuştur. Özal, geliştirmiş olduğu devlet felsefesi ile beraber liberal bir kimlik yapısını benimsediğini de bu şekilde göstermiş olmaktadır¹⁵².

4.1.3. Özal'ın Toplum Felsefesi ve Muhafazakâr Kimliği

Özal'ın ekonomist bir yapıda olması ve politik yönü oldukça güçlü bir çerçevede olması, dini konularda derinlemesine bir bilgisi söz konusu değildir. Ancak insanın getirdiği bazı işlevselliklere göre muhafazakâr anlayışı benimseme özelliği, samimi bir dindar olan güçlü inançları benimseyen özelliklere sahiptir. Bu doğrultuda din alanına yönelik çıkmazları görme ve çözüm üretme yollarına yönelim gösterme niteliği, din ve vicdan hürriyetinin olması gerekliliğini belirtmesin ve bunu önemli özgürlük alanlarından birisi olarak değerlendirmesi, bu kapsamda çalışmalar yapmasına ortam hazırlamıştır¹⁵³. Diğer yandan bu hürriyetin evrenselliği kapsamı, serbest düşünce fikrinin olması ile beraber din ve vicdan hürriyeti, her düşünce ile fikrin ortaya çıkamayacağını belirtmektedir. Bu kapsamda serbest düşünce hürriyetinde, kısıtlamaların olmasına etki gösteren bir anlayıştır¹⁵⁴.

Özal'ın muhafazakâr anlayışı içerisinde, laiklik anlayışına yönelik bakış açısı önemli bir yer tutmaktadır. Özal, inançlı bir yapıya sahip olabilecek kesimin insanlar

¹⁵¹ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Yaklaşımı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 272.

¹⁵² Ercan, a.g.e., s. 14.

¹⁵³ Mustafa Said Yazıcıoğlu, *Özal'ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001, s. 201-202.

¹⁵⁴ Akkır, a.g.e., s. 66.

olarak kalmasını ve devletin laik bir anlayışı benimsemesi gerekliliğini savunmaktadır. Laik bir devlet yapısı, içerisinde tüm inanç mensuplarına eşit şekilde davranma yetisini geliştirmek durumundadır. Bu doğrultuda da öncelikli olarak inanç özgürlüklerini teminat altına almaktadır. Diğer yandan inançlarının gerekliliklerini yerine getirmeleri açısından uygun ortamın da oluşturulmasını sağlamak durumundadırlar. İnanç sahibi insan, inancın gerekliliklerini yerine getirmede belirli haklara sahip olabilen ve bunu etkin bir şekilde yansıtan pozisyonu kapsamaktadır. Bu çerçevede, devletin laik bir anlayışı çevrelemesi, Özal'ın düşünce sistemindeki laik anlayış sistemini oluşturmaktadır. Toplum felsefesi genel bağlamda bu anlayışı nitelendiren bir unsur özelliği içermektedir¹⁵⁵.

Özal'ın muhafazakârlık olgusu içerisinde, dini toplumsal bir birleştirici olarak görme potansiyelini yansıtması, muhafazakâr modernleşme anlayışı içerisinde toplumsal bir birleştirici olarak değerlendirmesinin bir sonucu olmaktadır. Muhafazakâr modernleşme yapısının sağlanmasına yönelik bakış açısında etkin bir potansiyeli oluşturma özelliği, merkez sağ partilerin dine daha ılımlı olmasından kaynaklı olarak toplumsal bütünleşmede daha etkin olan bir yapıyı destekleme potansiyeli, önemli bir çerçeveyi yansıtmaktadır. Dinin toplumsal bütünleşmede en önemli unsurlardan birisi olarak değerlendirilmesi, Özal'ın toplum felsefesini geliştirme ve bunu da muhafazakârlık anlayışı ile beraber sağlamaya yönelmesine etki oluşturmuştur. Özal'ın din algısında bu durumun açık bir şekilde gözlemlenmesi, toplumu bir arada tutma metotları olarak algılamalarını gerçekleştirme ve çalışmalara yönelmeye etki göstermiştir¹⁵⁶. Diğer yandan Özal'ın dini bir olguyu destekleme ve inanç çerçevesinde herkese hakkın sunulmasında, çeşitli görüşleri de söz konusudur. Buna yönelik olarak toplumda öncelikli olarak gruplaşmalara yönelimin gösterilmemesi gerektiğini ve bazı telakkilerin yıkılması gerekliliğini ifade etmektedir. Dindar bir kesimden olsun ya da olmasın, insanların ayrı gözetmeksizin yaşamlarını devam ettirmeleri, toplumun bir toplum olarak görülmesine ve değerli bir yapıyı yansıtmalarına yönelik pozisyonu kapsamalarını sağlama görüşünü desteklemektedir. Buna göre toplumda bireylerin daha fazla uzaklaşma göstermesinden ziyade, yaklaştırma eğilimli çalışmaları geliştirmesi durumu, bu pozisyonu oluşturma çalışmalarını gerekli kılmaktadır. Türkiye'de toplumsal bütünleşmenin sağlanması, farklı dini ve etnik grupları bulundurmasının bir ölçüsü olarak huzurlu bir şekilde yaşamın devamlılığını sağlama açısından önem taşımaktadır. Toplumsal felsefe anlayışı içerisinde, toplumların devamlılıklarını

¹⁵⁵ Yazıcıoğlu, a.g.e., s. 204.

¹⁵⁶ Akkır, a.g.e., s. 64.

sağlamada çeşitli haklara sahip olduklarını belirten Özal, toplumsal ilerlemenin sağlanmasında düşünce hürriyetinin olmasını, din ve vicdan hürriyetinin sağlanmasını ve teşebbüs hürriyetinin oluşturulmasının gereklilik taşıdığını belirtmektedir. Toplumda ilerlemelerin fevkalade bir şekilde gerçekleştirilmesi, bu anlayış yapısının oluşturulması ile sağlanabilecek bir nitelik olduğunun bilinmesi, diğer etmenler arasında önemli bir pozisyon kazanmaktadır¹⁵⁷.

Özal'ın toplumsal felsefe anlayışını geliştirmeye yönelik tutumu, muhafazakâr kimliğin bir göstergesi olma temelinde önemli bir çerçevedir. Yeni-sağ anlayış yapısı içerisinde muhafazakârlık yapısının liberal anlayış ile etkileşim göstermesi, toplumsal felsefe anlayışında bu yönde gelişmelerin sağlanmasını gerekli kılan bir etmen haline gelmiştir¹⁵⁸. Buna göre muhafazakâr kimlik yapısı, toplumsal temelde dini algıların devlet ile birey arasında söz konusu olan unsurun, sorunlar oluşturmadan din ve vicdan özgürlüklerinin yansıtılması ile sağlanabilecek bir durum olmasının ölçüsü şeklinde etkisini gösterebilecektir. Bu anlayış yapısı, Özal'ın toplum felsefesi ideolojisinin bir göstergesi çerçevesini taşımasının ölçüsü olmaktadır.

4.1.4. Özal'ın Değişim Felsefesi ve Mühendis Kimliği

Türkiye'de hâkim olan muhafazakâr anlayış, 1980 yılı ile beraber önemli değişimlerin yaşanmasında, yeni-sağ görüşü etkisi sonucunda önemli çalışmalar geliştirilmiştir. Yeni-sağ düşüncesinin dünya genelinde etkin bir pozisyona geldiği dönemde, Özal da bu dönemde etkilenmiş ve uygulamaya koyulmuş olan kişi konumundadır. Bu kapsamda yeni-sağ anlayışı, ekonomik çerçevede liberalizm ve sosyal alanda ise muhafazakâr düşüncelere dayalı birleşimleri destekleyen bir sistemi savunmaktadır. Türkiye'de yeni-sağ düşüncesi ile beraber etki etmiş olduğu alanlara yönelik işleyiş yapısı, önemli değişim felsefesinin bir ürünü olarak etkinlik kazanmıştır. Bu düşünceye dair savunucu görevini yapma işlevselliğini Özal, değişimi savunma ile beraber etkili bir düzeye ulaştırmıştır. Değişime yönelik bakış açısında farklılıkları taşıyan yapıda da bu durum net bir şekilde görülmektedir. Değişim felsefesi anlayışında, etkin bir işleyişi oluşturma potansiyelini her alanda gerçekleştirilecek değişimlerin sağlanması ve etkin bir şekilde uygulanması ile geçerlilik taşıyan bir pozisyon kazanmıştır. Buna göre toplumsal, siyasi ve ekonomik

¹⁵⁷ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Değişimci Özal ve Değişimci Sürecinde İslam*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001, s. 214-215.

¹⁵⁸ Berdal Aral, *Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik ve Kopuş*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001, s. 221.

değişimlerin her alanında uygulamaya yönelik fonksiyonlar, değişim felsefesinin bir sonucudur. Değişimlere tekabül eden bu mekanizmanın en önemli işlevselliği, Özal dönemi süresince geliştirilmeye çalışılmıştır¹⁵⁹.

Felsefi değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi, 18. yüzyıl aydınlanmasının bir sonucudur. Bu doğrultuda insan ve evren tasarımlarının şekillenmesinde değişim önemli bir uygulamadır. Fikri ve felsefi değişim kaynaklarının oluşturulması ise, Özal dönemi süresince insanların memnun edilmesini sağlama ve devlet kapsamında önemli adımların atılmasını gerçekleştirme sürecine etki göstermektedir¹⁶⁰. Değişim felsefesine yönelik etki, hem diplomatlar açısından hem özel sektör temsilcilerine yönelik olarak hem de işadamları gibi yeni aktörlere bağlı unsurları kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde değişim anlayışı, özellikle de ekonomik anlayışında önemli bir yer kazanmıştır. Dış politika eylem araçları, ticaret ve yatırımlarda çeşitli aktörlere bağlı pozisyonunu kapsamaktadır¹⁶¹. Politikaların ekonomik temelde düzenlemeleri kapsamaması ise, krizlerin etkilerinin azaltılması ve darbelerde çözümleyici çalışmaların yapılması açısından önemli olmuştur¹⁶².

Turgut Özal'ın kişisel özelliklerinin değişim felsefesi açıdan incelenmesi sağlandığında ise, mühendis kimliğinin belirgin bir niteliği olduğu ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda mühendis bakış açısı ile riskli ve kaybetme tehlikesinin olup olmama niteliğinin ölçüsü, gerekli olan çalışmalara adım atıp atmama konusunda kendisine önemli katkı sağlamıştır. Diğer yandan iktisadi bakış açısını şekillendirmede mühendislik kimliği, kendisini hesap adamı olarak değerlendirmesinden kaynaklı olarak çeşitli çalışmalar yapmasına etki göstermiştir¹⁶³. Bu durumu açıklama çerçevesini ise Özal, kumarbaz olmadığını ve hesap adamı olduğunu belirterek, riskli ve kaybetme tehlikesi olan hiçbir işe yönelmediğini belirtmiş ve çalışmalara da yine bu kapsamda yöneldiğini ifade etmiştir. Mühendis kimliği özellikle de değişim felsefesi anlayışı içerisinde iktisadi temelde önemli bir yapıyı sergilemiştir. Ekonomide serbest piyasa anlayışı ile beraber çalışmalar geliştirmesi, gelişim odaklı temelde önemli bir niteliktir¹⁶⁴.

¹⁵⁹ Akkır, a.g.e., s. 64.

¹⁶⁰ Bekir Berat Özipek, "Avrupa ve Türkiye'de Muhafazakârlık", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2010, Yıl: 7, Sayı: 25-26, 105-120, s. 106.

¹⁶¹ Resul İzmirli, Ramazan Gökbunar ve Buğra Özer, "Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim, 2014, Yıl: 7, Sayı: 42, 245-256, s. 247-248.

¹⁶² Safi, a.g.e., s. 270.

¹⁶³ Lale DüNDAR, "Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Bahar, 2016, Sayı: 58, 1-20, s. 14.

¹⁶⁴ Hulki Cevizoğlu, *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi*, Form Yayınları, İstanbul, 1991, s. 34.

Turgut Özal'ın özellikle de ekonomi üzerinde yoğunlaşma göstermesi, ekonomiyi her şeyin üstünde tutma ve Türkiye'nin gelişmişliğini artırma kapsamlı çalışmalara yönelme önemli bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir. Özal'ın ekonomiyi her şeyin üzerinde tutma eğilimli çalışmalar geliştirmesi, mühendislik alanında kendisini geliştirme temelinde Amerika'ya gitmiş olduğu süreçlerde, gelişmişliğin ülkeye yansımaya profilini görmesi ve Türkiye'de de uygulamalara yönelmesi önemli bir unsurdur. Bu nedenle ekonomik yapıya yönelik olan değişimleri belirli bir zamandan sonra siyasal ve kültürel yapıda da etkilemeye eğilim göstermiştir. Bu durumdan kaynaklı olarak ilk önemli uygulamaları ekonomi üzerinde şekillendirmiştir. Değişim felsefesinde ilk bakış açısı, mühendislik kimliğinin de bir yansıması olarak önemli bir katkı sağlama çerçevesi oluşturmuştur¹⁶⁵.

4.1.5. Özal'ın Popülist Felsefesi ve Pragmatist Kimliği

Popülist felsefe anlayışı, ekonomik temelde reformlar ile gelişen bir kavramdır. Bu doğrultuda devlet adamlarının karar alma süreçlerine yönelik önemli bir unsurdur. Karar alma süreçleri sırasında, sivil toplum kuruluşları ile ekonomik baskı gruplarının da değerlendirmeye alınması, popülist düşünce yaklaşımının bir sonucu olarak etki göstermektedir. Popülist anlayış çerçevesi, liberal kültürde gelişme gösteren bir anlayışı desteklemektedir. Liberalleşme olgusunun Türkiye'de etkilerinin en önemli düzeyde şekillenmesi, Özal dönemlerinde olmasından kaynaklı olarak Özal'da popülist felsefe anlayışı önemli bir düzeyde etkisini göstermiştir¹⁶⁶.

Özal'ın liderliğinin tartışmasız bir durum olmasında, özellikle de 24 Ocak 1980 kararları önemli bir etkiyi yansıtmıştır. 24 Ocak kararlarını hazırlayan Özal, iş dünyasına danışarak maddelerde belirlemelere yönelim göstermiştir. Bu ölçüde kararların açıklanması ile beraber Türkiye, dış dünyadan döviz bulma girişimlerine yönelmiştir. Bu doğrultuda almış olduğu kararların etkin ve kesin bir çerçevede bir olması, çalışmaların da bu temelde şekillenmesi açısından önemli bir etmendir¹⁶⁷. Bu kararlardan sonraki süreçte liberal anlayışa yönelik çalışmaları geliştirmesi potansiyeli, önemli birer çalışmalar olarak değerlendirme kazanmaktadır. Diğer yandan ülkeye dış dünyadan ekonomik yardımların alınabilmesi sürecinin etkinliğinde, Türkiye'nin jeopolitik özelliklerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu

¹⁶⁵ Muammer Yenilmez, Türkiye'de Mühendisler ve Siyaset, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 133 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁶⁶ Çınar, a.g.e., s. 3-4.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *The Özal; Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 81.

duruma inanması ve liberal söylemleri ile beraber devamlılıkları sağlamıştır. Türkiye'nin ekonomik temelde gelişmesi bu anlayışın en önemli göstergesi konumundadır. Diğer yandan Özal, liberal söylemleri ile beraber devletin etkinliğini azaltma ve serbest piyasa unsurlarında önemli çalışmaları geliştirme süreçlerine katkılarını sağlama durumları, önemli birer çalışmalar olmuştur¹⁶⁸.

Özal'ın liberal anlayışı, popülist politik kültürün gelişmesine en önemli unsurlar arasında değerlendirilebilmektedir. Özal bu kapsamda, neo-popülist çerçevede bir reformcu niteliğindedir. Bu bağlamda popülist reformcu niteliğini, kurumlardan ziyade baskı grupları ile çıkar grupları doğrultusunda sağlama ve reformu bu yönde etkin bir hale getirme çalışmalarını benimsemiştir. Neo-liberal anlayış kapsamında reformların geliştirilmesi sağlanırken, lider önemli bir rol oynamaktadır. Bu durumun en önemli gerekliliği ise, reformun bir bakıma ekonomik ve politik konularda işbirliklerinin geliştirilmesine yönelik süreç etkisi olmasından kaynaklanmaktadır¹⁶⁹.

Özal döneminde neo-liberal safhanın en önemli adımlarının oluşturulması sağlanmış ve bu kapsamda popülist kimliği yansıtan daha az radikal ve daha çok aşamalı programların oluşturulması eğilimi sağlanmıştır. Türk ekonomisinde iç dengeden ziyade dış dengenin yapılanması süreci, popülist felsefenin en önemli özellikleri arasında yer almıştır. Dış politika kapsamlı çalışmalar reformist bir yapının etkisini göstermiştir¹⁷⁰.

Özal'a ilişkin olarak ele alınabilecek diğer bir unsur, pragmatist kimlik yapısıdır¹⁷¹. Pragmatizm anlayışının genel kapsamda en üst düzeyi yansıtan mutluluk ilkesi olarak değerlendirilmesi, yasaya, kuruma ve hatta siyasi sistemleri değerlendirme potansiyelinde, kullanılabileceğini gösterme eğilimidir. Buna göre eylem faydacılığı, haz üreten bir etkide ise doğru olarak değerlendirilip çalışmaların da bu yönde geliştirilmesi durumu söz konusu olabilmektedir. Bu anlayış ifade edildiği doğrultuda, genel bağlamda iyi sonuçların elde edilebileceğine inanılan çalışmaların geliştirilmesini sağlama hedeflidir¹⁷². Özal pragmatist bir anlayış içerisinde çalışmaları geliştirmeye özen gösterme potansiyelini, özellikle de Türk siyasi anlayışı kapsamında önemli birer unsurlar olarak değerlendirmektedir. Özal'ın

¹⁶⁸ Ziya Öniş, "Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo Liberalism in Critical Perspective", *Middle Eastern Studies*, Haziran, 2004, Cilt: 40, Sayı: 4, 1-20, s. 120.

¹⁶⁹ Öniş, a.g.e., s. 24.

¹⁷⁰ Çınar, a.g.e., s. 7.

¹⁷¹ Emel Uzun, *Demokrasi Retoriği: VIII. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Konuşmalarında Demokrasi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, s. 59 (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)*.

¹⁷² Heywood, a.g.e., s. 62.

genel kapsamda rejiminin sivilleştirme eğilimli olması, siyasi pragmatizm ile birleştirmiş olma potansiyelinde ölçümlenmelerin yapılmasına ortam hazırlamıştır. Bu görüşünü uygulama sürecinde Özal'ın en önemli çalışmaları, aşamalı bir şekilde yapması ile sağlanabilecek bir potansiyeli yansıtmaya niteliği olmaktadır. Buna göre Özal, demokratikleşme eğilimli bir yolda, önemli kapsamda çalışmalara yönelme göstermeyi, etkili birer stratejileri sunmanın sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu anlamda diğer bir yansıtmaya potansiyelini ise, siyaseti normalleştirme eğilimli çalışmalar olmaktadır. Yine bu unsuru da pragmatist olgu üzerinde geliştirmeye odaklanması, önemli bir kapsam olarak değerlendirme kazanmaktadır¹⁷³.

4.1.6. Özal'ın 1980 Darbesi Sonrası Askeri Yönetime ve TSK'ya Eleştirisi

1980'li yıllarda 12 Eylül darbesinin yaşanması sonucunda TSK, sivil siyasal iktidarın yönetimine el koymuştur. Bundan önceki süreçlerde de var olan darbelerin etkisi, ülke temelinde yine bu dönemde de önemli bir etki bırakmıştır. Askeri yönetim anlayışının dış politikada yansıma göstermesi, bazı kişilerin politikada yer edinmesi olmuştur¹⁷⁴. 12 Eylül ile beraber askeri yönetim, yapılmış olan yeni anayasa ile beraber, konumunda da güçlenmeler oluşturmuştur. Bu kapsamda sonraki süreçlerde de siyasal çerçevede, dış politikada etkisi daha kuvvetli bir şekilde hissedilme durumu olan düzenlemeler geliştirilmiştir. Bundan kaynaklı olarak 12 Eylül müdahalesi, Türkiye'de sosyo-politik anlayışın yanı sıra dış politikada da, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kendilerine özgü olan milli misyon anlayışlarına yönelik olarak belirleneceğini göstermektedir¹⁷⁵.

Özal'ın 12 Eylül darbesine yönelik geliştirmiş olduğu bakış açısına çeşitli eleştiriler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda 12 Eylül darbesini savunmaya yönelme gibi etkisi, çeşitli münakaşalara ortam hazırlamaktadır. Bu görüşün haklılığı ve haksızlığı üzerine çeşitli yorumlamalar geliştirilmiştir. Özal'ın 12 Eylül darbesine bağlı tutumlarında desteklemekte olduğu yapı ise, darbenin haklılığından kaynaklı bir düşünce sistemini savunmaktan ziyade, darbenin meydana gelmesinde söz konusu olan sorunların ele alınması süreci ile ilişkili olmaktadır. Özal'ın eleştiride bulunma durumu ise bu kapsamda, siyasi yasakları kalkmasına yönelik değerlendirmesi olmaktadır. Buna göre Özal, siyaset yapma yasağını savunan 12 Eylül

¹⁷³ Uzun, a.g.e., s. 59-60.

¹⁷⁴ İlhan Uzgel, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 80.

¹⁷⁵ Mustafa Aydın, *2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: 33-Dış Politika*, Türkiye Genç İşadamları Derneği, İstanbul, 1998, s. 2.

yöneticilerinin, kalkmasına yönelik referanduma yönelmesi ve olumlu süreçleri elde edememesi tutumu, önemli bir sorunsal çalışma olarak değerlendirmiştir. Diğer yandan Özal bu tutumu, kaotik duruma dönme çalışmaları ile ilişkili olan bir yapı olarak çevrelemiş ve eleştirmiştir. Bu durumdan kaynaklı olarak Özal'ın, 12 Eylül darbesine bağlı haklılık durumu önemlidir. Ancak Özal askeri darbe her ne şekilde meydana gelirse gelsin, bu şekilde darbelerin etkin olmasına bağlı unsurları da ortadan kaldırma temelli çalışmalara yönelim göstermiştir. Buna göre Özal, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasi çerçevede etkilerini sınırlandırma kapsamlı çalışmalara yönelim göstermiştir¹⁷⁶.

Askeri darbe ile beraber siyasi çerçevede Türk Silahlı Kuvvetleri'nin etkin bir yapıda olması, sonraki süreç olan Özal döneminde çeşitli kısıtlamalara yönelik çalışmaların geliştirilmesine etki göstermiştir. Bu doğrultuda öncelikli olarak Genelkurmay Başkanının atanmasına müdahale edilmiştir. Diğer yandan Milli İstihbarat Teşkilatı'na sivil bir kişinin getirilmeye çalışılması, Türk Silahlı Kuvvetler içerisinde polis gücünü artırma ve askerlerin yetkinliklerini azaltma potansiyelini geliştirmesi, önemli çalışmalar arasında ifade edilebilmektedir¹⁷⁷.

Özal geliştirmiş olduğu çalışmalarda genel olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin direnci ile karşılaşmış ve yine görüş ayrılıkları da en fazla Türk Silahlı Kuvvetleri ile beraber yaşanmıştır. Özal bu sorunu en fazla Kürt sorununa yönelik çözümlenmeleri geliştirme aşamasında yaşamıştır. Bu durumun Özal'a en önemli etkisi, dış politikalarda bireysel bir girişimcilik çalışmalarına yönelim göstermesine neden olmuştur. Özal'ın gerekli destekleri alamamasında da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin önemli düzeyde etkileri bulunmaktadır. Kıbrıs sorununa bağlı çözümlenmeleri geliştirme yaklaşımlarında da aynı sorunlar yaşanmıştır. Oysa bu sorunların çözümlenmesi ile beraber ekonomik kazançların elde edilmesi durumu mevcut iken, sürekli olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sınırlandırma çalışmaları, ülkeye hem siyasi hem de ekonomik temelde sorunlar oluşturan unsurlar olmuştur. Bu durumdan kaynaklı olarak Özal, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin etkilerini, özellikle de 12 Eylül darbesi ile beraber kısıtlandırılması gerekliliği üzerine çalışmalar geliştirmiş ve bu sorunların çözümlenmesi sürecine özen göstermiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Uluç, a.g.e., s. 132.

¹⁷⁷ Uzgel, a.g.e., s. 83-84.

¹⁷⁸ Muharrem Aksu, "Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt: 17, Sayı: 3, 441-465, s. 452.

Özal'ın Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yönelik olarak tutumu ifade edilen doğrultuda gelişme gösteren çalışmalar olmakla beraber, bu tutumlarını yapma sürecinde genel düşünce profili de destekler bir özellik taşımaktadır. Bu doğrultuda Özal, Cumhurbaşkanı olacak kişinin kukla olmaktan ziyade, güçlü bir yapıda olması gerekliliğini belirtmesi ve orduyu da kontrol edebilir bir gücü yansıtmaya profili önemli bir çerçeve olarak değerlendirilebilmektedir. Özal'ın bu tutuma yönelik irdelemeleri, demokrasiyi en yüksek yere çıkarma eğilimli çalışmalar içeriği yönünde görüşleri, seçilmesinde en önemli profillerden birisi olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu şekilde etkilerini görev süresince de yerine getirmesi, Özal'ın Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yönelik tutumlarında etkin bir yapıyı sergileme potansiyelini gösteren en birincil unsur olmaktadır¹⁷⁹.

4.2. TURGUT ÖZAL'IN BENİMSEDİĞİ ÖNCÜL SİYASİ İDEOLOJİLER

Tarihsel süreç içerisinde ülkelerde gelişme gösteren siyasal değişimler, sosyal ve ekonomik durumlara yönelik şekillenmelerin bir sonucu olarak önemli bir değişim unsuru oluşturabilmektedir. Dünya genelinde bu yönde gelişmelerin etkin bir çerçevede olduğu dönem 19. yüzyılı kapsayan süreç olarak ifade edilebilmektedir. Köklü dönüşümlerin bu dönemlerde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi, özellikle de ekonomik temelde önemli bir pozisyon kazandırmaktadır. Diğer yandan liberal görüş kapsamının köklü etkiler oluşturma potansiyeli arasında, bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet anlayışı, önemli bir kazanımın gelişmesini gerekli kılmıştır. Bu anlamda liberalizm olgusunun gelişme kazanan yapısı, toplum düzeni içerisinde tasarımı olan işleyişten ziyade, toplumda mevcut potansiyelde bulunan yapının, etkin bir çerçevede geliştirilebileceği niteliği belirtmektedir. Liberal olgusunun dünya genelinde etkin bir yapıyı yansıtmaya eğilimi bu çerçevede şekillenmektedir¹⁸⁰. Türkiye'de de bu kapsamda çalışmaların öncelikli süreci Özal dönemini kapsamaktadır. Özal'ın liberal sağ düşüncesi ve yeni-sağ devlet yaklaşımı, siyasi alanda çalışmaların geliştirilmesinde önemli etkileri beraberinde getiren birer etmenler olmuşlardır¹⁸¹.

¹⁷⁹ Süleyman Aşık, "Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sorasında Yaşanan Bazı Gelişmeler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 2017, Cilt: XVII, Sayı: 34, 431-465, s. 434.

¹⁸⁰ Hayek Friedrich, *Law, Legislation and Liberty*, University of Chicago Press, United States of America, 1996, p. 50.

¹⁸¹ Ceyhan Haydaroğlu ve Satı Tatlısu, "Turgut Özal Dönemi Yen Sağ Devlet ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık, 2016, Sayı: 1, 27-41, s. 28.

Liberal geleneğin, bireyin dışarı kesimden herhangi bir zorlama yaşamaksızın, serbest bir şekilde hareket edebilmesini sağlama yetisini desteklemesi, Özal'ın siyasi bağlamda geliştirmiş olduğu çalışmalarda, etkili bir pozisyon oluşturmaktadır. Bu kapsamda siyasi alanda çalışmalar geliştirmesi, özgürlüklerin artırılmasını sağlama ve kamusal alanda piyasa lehine devletin, kanun hâkimiyetine yönelik olarak sınırlandırılması sürecini yansıtmaya eğilimi göstermektedir. Siyasi düzlemde bu anlayışın geliştirilmesi, Özal'ın geliştirmiş ve uygulamış olduğu felsefelerin bir yansıması olarak etki göstermiştir¹⁸².

Turgut Özal liberal-muhafazakâr anlayış ve yeni-sağ görüşü doğrultusunda gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarda, öncelikli olarak 24 Ocak Kararları ile geliştirme eğilimine yönelmiştir. Özal'ın siyaset anlayışında genel olarak liberal-muhafazakâr anlayışa bağlı çalışmalar geliştirmesi, alınan bu kararlar doğrultusunda, 1980-1993 yılları arasında siyasal yapıda önemli değişimlerin oluşturulmasına etki eden bir sürece ortam hazırlamıştır¹⁸³.

İkinci Dünya Savaşı sonunda dünya ekonomilerinde meydana gelen krizlerin etkileri, liberalleşme hareketlerinin önemli bir şekilde gerçekleştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu anlayış çerçevesinde Türkiye'nin de bu yönde çalışmalara yönelmesi, krizlerin etkilerini sonlandırma ve meydana gelen darbelerin önüne geçme açısından önemli birer nitelik taşımıştır. Liberal politikaların siyasal çerçevede yeni-sağ kavramı ise, hem sosyal hem siyasal hem de yönetsel açıdan kapsamlı dönüşümleri içermektedir¹⁸⁴. Siyasal dönüşüm boyutu, Özal'ın liberal anlayışının bir ölçümlemesini gösteren yeni-sağ devlet kavramını da hem ekonomi hem de siyasi alanlarda uygulamaya çalışan bir kapsamda olduğu ifade edilebilmektedir. Siyasi anlamda bu anlayışı uygulayan ilk liderin Özal olmasından kaynaklı olarak siyaset anlayışında yeni bir kavram üzerinde yoğunlaşma gösterdiği ifade edilebilmektedir¹⁸⁵.

Siyasal bağlamda çalışmaları gerçekleştirmede Özal, dış politikada etkin çalışmaları yapma eğiliminde önemli bir çerçeve olarak değerlendirme kazanmaktadır. Buna göre siyasal anlayışların oluşturulmasını sağlama açısından,

¹⁸² Ahmet Emre Biber, "Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, Cilt: 1, Sayı: 16, 56-69, s. 57.

¹⁸³ Haydaroğlu ve Tatlısu, a.g.e., s. 29.

¹⁸⁴ Şinasi Aksoy, "Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 1998, Cilt: 7, Sayı: 1, 3-13, s. 4.

¹⁸⁵ Zeki Duman, *Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal'ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008, s. 199 (Yayımlanmış Doktora Tezi).

dış politikada korkak ve zayıf bir görünüm oluşturmaktan ziyade, koşullara bağlı olarak aktif bir tutum sergilenmesinin gerekliliğini ifade etmiştir. Siyasal anlayışın bu şekilde gelişeceğine yönelik eğilim, pasif bir politika anlayışını önleme açısından önemli bir çerçevedir. Diğer yandan siyasi bağlamda etkin bir tutumu destekleme profili, Özal'ın liberal anlayışı kapsayan yeni-sağ görüşünün, profilini yansıtmaya açısından önemli bir unsur olmaktadır. Buna göre söz konusu olan anlayış, siyasal çerçevede etkin bir düzeyi oluşturmaya ortak olmaktadır¹⁸⁶.

4.2.1. Özal'ın Liberalizm Politikası

Özal dönemi olarak değerlendirilen liberal politika anlayışı, hayatın çeşitli alanlarında çalışmalar geliştirme ve özellikle de siyasi temelde etkin olma yönünde önemli bir potansiyeli oluşturmaktadır. Özal'ın liberal anlayışına yönelik olarak geliştirilen çalışmalar, geliştirmiş olduğu politikalar ile ne oranda liberal yapıyı desteklediğini ortaya koyma açısından önemli bir unsur olarak değerlendirme göstermektedir¹⁸⁷. Bu yönde bir anlayış şekillenmesinde temel faktör, Türkiye'nin liberal düşünce sisteminden ziyade, farklı düşünceler ile yönetimlerini sağlama odaklı olmasının bir ölçüsü olmuştur. Türkiye'nin genel potansiyel yapısını oluşturan işlevsellik ise, zayıf bir yönetim sistemi olarak değerlendirilmesidir. Aynı zamanda Türkiye, pasif ve kontrollü bir şekilde siyaset yapısını oluşturamamasından kaynaklı olarak yönetim süreçlerinde liberal anlayış ile önemli bir çalışma ve toplum anlayışına ortam hazırlamıştır¹⁸⁸. Bu anlayışın sağlanması süreci Özal ile gelişme kazanan boyut olmuştur. Buna göre Özal'ın siyaset anlayışı içerisinde liberal-muhafazakâr yapının etkileri arasında girişim özgürlüklerinin gelişme göstermesi, serbest piyasa anlayışının şekillenmesi, özelleştirme çalışmalarının yapılması gibi liberal ekonomiye önem veren çalışmalar mevcut bir yapıdadır. Bu alanda geliştirilen başarılar, yadsınamaz bir gerçekliktir. Ancak liberal politika anlayışının tercih edilmesi ilk süreçlerde söz konusu olan bir yapı sergilemiştir. Bu kapsamda 1983 ile 1989 yılları arasında uygulanan para politikaları, serbest piyasa ekonomisine geçişi etkileyen önemli bir politika aracı olmuştur. Böyle bir etki, 1980'li yılların ilk dönemlerinde, finansal piyasalarda para politikaları liberalleşme çalışmasına etki oluşturmuştur. Ancak 1980'li yılların ikinci yarısından sonra, siyasi baskıların bir

¹⁸⁶ Dündar, a.g.e., s. 2.

¹⁸⁷ Recep Temel, "İktisadi Liberalizmin Özal Dönemi Maliye Politikalarına Etkisi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt: 19, Sayı: 33, 114-124, s. 115.

¹⁸⁸ Paul Kubicek, "The Earthquake, Europe and Prospects for Political Change in Turkey", *MERIA Journal*, 2005, Volume: 5, Number: 2, 34-47, p. 37.

sonucu olarak Merkez Bankası kaynaklarının finansman araçları olarak tercih edilmesi, liberal tercihlerde ihmale yönelim gösterildiğini ortaya koymaktadır¹⁸⁹.

Liberalizm politikasının Türkiye’de uygulanma süreci, Tanzimat döneminden itibaren etkin olan bir anlayıştır. Eski dönemlerden günümüze kadar liberalizm olgusu, dünya genelinde önemli çalışmalara yönelik etkileri oluşturma açısından önem taşımaktadır. Özal, karar süreçleri içerisinde liberal politika anlayışını, ekonomik karar ve uygulamalarda gösterme durumundan ziyade, bütçe uygulamalarına bağlı liberal iktisadi yaklaşımın bir ölçüsü olarak şekillendirmektedir. Liberal politika anlayışına yönelik eğilim göstermede Özal, bu politika anlayışına bağlı işlevselliği Amerika Birleşik Devletleri’ne gittiği süreçte Türkiye açısından geliştirilmesi gereklilik arz eden bir politika şeklinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda liberal eğilimlere yönelimler, 1973 yılı ile beraber kapsamlı şekilde düşünmüş ve 1983 yılı ile beraber de iktidarı elinde bulundurmasının önemli bir sonucu olarak uygulamalara yönelim göstermiştir¹⁹⁰.

Özal liberalizm anlayışı kapsamında, hem iktisadi hem de siyasi bağlamda çalışmalara eğilim göstermiştir. Bu doğrultuda iktisadi temelde özellikle de 1970’li yıllar ile beraber söz konusu olan ve dünya genelinde etkisini gösteren bunalımı çözümlene temelinde çalışmalara yönelim göstermiştir. Genel bağlamda sorunların, ekonomik sisteme yönelik daralmalardan kaynaklı olması, dünya genelinde söz konusu olan daralmaların etkin bir işleyiş yapısını çözümlene açısından çeşitli çalışmalara ortam hazırlamıştır. Bu kapsamda Özal, ekonomik temelde çalışmalara yönelim göstererek liberal anlayışı siyasi uygulamalardan ziyade ekonomiye bağlı olarak düzeltme çalışmalarına girişim sağlamıştır. İhracatın artırılması ve dış politikaya yönelik çalışmaların gelişme göstermesi, ekonomik buhranları düzeltme açısından önemli olan çalışmaları kapsamaktadır. Ekonomi üzerinde devletin oldukça fazla düzeyde önemli olması hususu azaltılması niteliğinin gösterilmesini ve devletin yetkilerinin azaltılarak ekonomik sistemde gücünü artırma temelli çalışmalar oluşturması önemli bir kapsam olmaktadır¹⁹¹.

Özal’ın liberal politikası çalışmalarından bir diğer alan ise siyasal kapsamlı çalışmalar olmaktadır. Öncelikli olarak ekonomik temelde çalışmaların geliştirilmesinin önemli olmasının yanı sıra, siyasi yönelimler de dış politikada

¹⁸⁹ Temel, a.g.e., s. 115.

¹⁹⁰ Temel, a.g.e., s. 116-117.

¹⁹¹ Güler, a.g.e., s. 87.

ekonomik bağlamda etkin olmak açısından önemli olan etkiyi yansıtmaktadır. Diğer yandan siyasi kapsamda çalışmalara yönelmesi gerekliliği 12 Eylül darbesinin bir etkisi ile beraber Türkiye’de krizlerin başlaması ve 1980 ile 1983 yılları arasında bu kriz etkisinin çözümlenmesi, önemli bir çalışmayı gerekli kılmıştır¹⁹². Kriz dönemlerini çözümlenmede Özal, yapısal uyum stratejisini destekleyen iktisadi önlemlerin alınmasını gerekli kılan bir anlayış sistemidir¹⁹³. Yapısal uyum stratejisini gerçekleştirme potansiyeli Özal’ın, 24 Ocak Kararlarını almasına ve sınıfsal çözümlenmelere yönelerek sermayenin emeğe bağlı olarak geliştirilmesini sağlamaya ortam hazırlamıştır. Diğer yandan siyasette ekonomik gereklere bağlı olarak uyarlamaların hedeflenmesi önemli bir çerçeve olmaktadır. Sınıf hareketlerini bastırma ile beraber liberal politika anlayışının geliştirilmesi süreci, Özal’ın liberal politika çerçevesinde çalışmaların etkin bir mekanizma ile devamlılık kazanmasına yardımcı olmuştur. Liberal politikanın şekillendirilmesi süreci, ekonomik bağlamdan ayrı bir şekilde değerlendirme göstermesine etki eden bir süreci kapsamaktadır. Özal politikaları bu kapsamda, dış politikada da etkin bir yapıyı sağlayabilecek ölçüde olan sistemi çevrelemektedir¹⁹⁴.

4.2.2. Özal’ın Muhafazakârlık Politikası

Özal’ın dış politikada etkin bir düzey oluşturabilmesinde en birincil nitelikler arasında yeni-sağ görüşünün önemli bir etkiyi yansıması olmaktadır. Bu kapsamda yeni-sağ görüşü bağlamında Özal, dış politikasında pekiştirme niteliği kazandırmıştır. Buna göre liberal görüş anlayışının ve muhafazakâr politikayı savunması, diğer ülkelerle özdeşleşmede önemli bir kazanım oluşturmaktadır¹⁹⁵. Muhafazakâr anlayış, değerler anlamında önemli bir çerçeveyi kapsamaktadır. Bu anlamda Özal’ın politika anlayışları, özellikle de İngiltere’den önemli düzeylerde destek almasına etki göstermiştir¹⁹⁶.

Türkiye’de muhafazakâr düşünce olgusu, merkeze karşı olan çevrenin bir ideolojisi şeklinde ifade edilmektedir. Batı’dan farklı bir çerçevede aristokratik bağlamda belirli bir geleneği taşımayan Türkiye, muhafazakârlık anlayışı içerisinde, farklı nitelikleri taşıma ölçüsünde hayatına devamlılık göstermiştir. Batı ile Türkiye’de

¹⁹² Tülin Öngen, *Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 176.

¹⁹³ Timur, a.g.e., s. 336.

¹⁹⁴ Eştürk, a.g.e., s. 92.

¹⁹⁵ Aytekin Yılmaz, *Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s. 96-97.

¹⁹⁶ Erkan Ertosun, “Turgut Özal’ın Ekonomi Odaklı Dış Politikası: Yunanistan’a Yönelik “Zeytin Dalı” Diplomasisi Örneği”, *Bilge Strateji*, Güz, 2016, Cilt: 8, Sayı: 15, 33-57, s. 41.

bu anlayışın farklılık içermesi, halkın muhafazakâr bir düşünceyi savunmasının ölçüsü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumu savunmada ise halk, değişimin savunulması ideolojisi kapsamında çerçevelenen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre devletçi ve seçkinci bir yapıyı kapsayan ideolojik bağlam, siyasal bir muhafazakârlıktan ziyade, hem dini hem kültürel hem de gelenekçi bir yapıda muhafazakârlık vurgusuna etki gösteren bir anlayışı çerçevelemektedir. Muhafazakârlık olgusunun bu şekilde etki düzeyinde kalması, politik sistemden farklı bir yapıyı oluşturmaya etki göstermektedir¹⁹⁷.

Özal döneminde siyasal çerçevede geliştirmek istediği unsurlarda temel kapsam, 12 Eylül öncesinde iktidarların devamlılık gösterdiği ve ekonomik ilişkilerde temel alınan yapılardan kültürel yapılarda etkin bir değeri oluşturmaya geçiş etkisi önem taşımaktadır. Halk tarafından da dikkat çeken bu durum, Özal'a destek sağlama önemli bir niteliktir. Diğer yandan Özal'ın muhafazakâr değerlere önem vermesi de halk tarafında destek gösteren bir tutum serüveni oluşturmaktadır. Muhafazakâr anlayış içerisinde Özal, kendi değerlerine tehlike olarak gösterilmek istenen oluşumlara yönelik bir karşı konumlanma etkisi göstermektedir. Muhafazakâr kesim, Özal'a bağlı desteğini oy ile beraber göstermiş ve siyasal çerçevede de bu etkiyi görmesi, önemli çalışmalar arasında yer edinmiştir¹⁹⁸.

Özal, muhafazakâr ideolojinin ılımlı bir çerçevesini yansıtmaya ve bu yönde benzerlikleri de politikada uygulama sonucunda, önemli düzeyde başarılar elde etmiştir. Kendisine yönelik olarak da bir ideoloji olma özelliğini taşıması ve pragmatik değerlerde her daim önemli bir çerçeve olan değerleri yansıtmışından kaynaklı olarak muhafazakârlık kimlik yapısı, politikada önemli kazanımlara etki göstermiştir. Ancak bu tutum, Batı'da söz konusu olan anlayıştan farklı nitelikleri kapsamaktadır. Buna göre muhafazakâr politika anlayışında genel nitelik, düzen ve istikrarın sağlanması ölçüsü olmaktadır. Muhafazakâr düşüncenin temel öğeleri arasında değerlendirme kazanan yapılar, muhafazakâr düşünce içerisinde kapitalizmin piyasa koşulları içerisinde entegre bir sistemi gösteren unsurlardır. Buna göre muhafazakârlığın bu ölçüsü, 1980 yılı ile beraber Özal döneminde yeni-sağ anlayışı içerisinde çalışmaların şekillenme göstermesine etki eden bir anlayış yapısına ortam hazırlamaktadır. Yeni-sağ anlayışı ile beraber Türkiye'de etkin

¹⁹⁷ Türköz, a.g.e., s. 104.

¹⁹⁸ Erol Göka, Sevinç Göral ve Güney Çetin, *Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 310.

çalışmaların gelişmesi, muhafazakâr politika düşüncesinin bir değerlendirmesi şeklinde ortaya konan bir unsur olmaktadır¹⁹⁹.

Özal muhafazakâr politika anlayışı içerisinde, bireyin ön planda tutulmasını gerekli kılan liberal anlayışın yanı sıra, muhafazakârlığın ve milliyetçiliğin değerlerle sadık olan toplumcu bir yapıyı yansıtan potansiyeline etkisi, gündeme gelmesinde önemli bir çerçeve olmuştur. Devlete sadık olabilen toplumcu anlayış ile ifade edilmek istenen olgular arasında, farklı toplumsal sınıflar arasında söz konusu olan gelire bağlı düzensizlikleri azaltma potansiyeli, önem taşımaktadır. Bu durumu sağlamada Özal'ın muhafazakârlık politikasına yönelik olarak değinmekte olduğu temel sistem anlayışı, sosyal adalet fikrini yansıtmaya potansiyelinin bir ölçüsü olmasından kaynaklanmaktadır. Olaylara yönelik geliştirmiş olduğu anlayışa yönelik olarak devlet ciddiyetiyle çözümlenmeye bağlı davranışlarda bulunmaktan ziyade, işadama gözü ile bakması gereken durumlarda, davranışlarına da bu bağlamda yön vermeye çalışmıştır. Özal, tutum ve davranışlarının ölçüsünü, eski politikacı anlayışından farklı şekillerde gösteren çalışmalara yönelmiştir²⁰⁰.

Özal iktidarlık süresince, siyasi otoriterlik ve kültürel muhafazakârlık anlayışı içerisinde gelişmeleri sağlama potansiyelinde, yeni bir ulusal kimlik yapısı ile birlik durumlarına yönelmiştir. Anavatan Partisi, Türkiye'de siyasal kitleye yönelik olarak sağ oylar üzerinde gelişmeleri sağlama ve muhafazakâr anlayışı ağır basan bir tutumu sergilemede önemli bir kazanım elde etmiştir. Halkın genel olarak bu anlayışı desteklemesi, geliştirilen çalışmalarda da önemli başarılar oluşturmaya katkı sağlamıştır. Sorunların çözüm odaklı anlayışı bu sistem içerisinde etkinlik gösterdiğinden, çalışmaların daha başarılı bir fonksiyonu benimsemesi söz konusu olmuştur²⁰¹.

4.3. TURGUT ÖZAL'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLER POLİTİKALARI

Türkiye'nin dış politikaları ile olan ilişkilerinde temel unsuru, bulunmakta olduğu konum oluşturmaktadır. Diğer yandan Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir varisi olarak devamlılık kazanmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı

¹⁹⁹ Süleyman Seyfi Öğün, *Türk Muhafazakârlığının Kültürel ve Politik Kökleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 548.

²⁰⁰ Hakan İnel, "Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Bürokrasi İle İlişkiler Açısından Karşılaştırılması", *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, Nisan, 2016, Cilt: 2, Sayı: 2, 181-215, s. 197.

²⁰¹ Tuğçe Köksal, 1980 Sonrası Yeni Sağ Politikalar ve İcraatın İçinden Programlarının (1984-1989) Değerlendirilmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 67 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

İmparatorluğu'nun çok sayıda sahip olduğu topraklar, imparatorluğun yıkılmasından sonra geride çok sayıda devletin kurulmasına etki göstermiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu devamlılığını sağlayan devlet, Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Bu doğrultuda dış ilişkilerin oluşturulmasında temel etkenlerden birisi olan bu durum, Türkiye'nin diğer ülkeler temelinde önemli bir yer edinmesini sağlayan ve sürekli olarak ilişkinin devamlılık sağlaması anlayışı olarak şekillenme göstermiştir²⁰².

Türkiye'nin konumunun bir ölçüsü olarak devamlılık gösteren önemi, her dönemde önemli çalışmaların geliştirilmesine ortam hazırlamıştır. Ancak bu durumun ilk olarak başlangıcı Türkiye'de Özal dönemi ile etkinlik kazanmıştır. Dış ilişkilerde etkin stratejileri geliştirme eğilimli çalışmaları, dış politikada özellikle de ekonomi temelinde çalışmalar geliştirmesine etki göstermiştir. Dış politika kavramı, devletin ulusal bağlamda çıkarlarını geliştirme ve hedeflere ulaşma temelinde geliştireceği ilişkilerin siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel, askeri, hukuki gibi alanlara yönelik olarak karşılıklı ilişkilerin bir ölçüsü olarak değerlendirme kazanması şeklinde belirtilebilmektedir. Devletlerin arasında söz konusu olan bu alanlara yönelik işleyiş etkisi, belirli ilişkilerin olmasını gerektiren bir etmen haline dönüşmek durumundadır. Buna göre dış ilişkilere yönelik olan temel amaç ve stratejik yöntem, uluslararası politikada önemli bir zemin oluşturmaktadır. İlişkilerin bu düzeyde etkinlik göstermesi, amaçlara yönelik ilerlemeleri sağlamayı gerekli kılmaktadır²⁰³.

Dış ilişkiler, dış politikanın şekillenme göstermesinde önemli unsurlar arasında değerlendirme kazanmaktadır. Önemli bir nitelik olan bu siyasal çizgi, dış ilişkilerin devamlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlama açısından önemli bir fonksiyondur. Diğer bir ifadeyle dış politikadan daha geniş bir niteliği kapsayan bu ilişkilerin, ılımlı bir çerçevede ve nitelikli bir pozisyonda etkinlik kazanması önem taşımaktadır. Bu çerçevede uluslararası ilişkilere yönelik etkileşim alanları, dış politikalar ve uluslararası politikalar olmaktadır²⁰⁴.

Özal döneminde dış ilişkilere yönelik politikalar, özellikle de ekonomik refah anlayışını sağlama açısından önemli bir fonksiyon olmuştur. Özal'ın genel olarak benimsemiş olduğu unsurlardan birisi devletlerarasında söz konusu olan ikili ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması olmuştur. Diğer yandan ülkede ekonomik refahı

²⁰² Cihan Daban, "Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Nisan, 2017, Cilt: 17, Sayı: 33, 77-96, s. 78.

²⁰³ Gültekin Sümer, "Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2010, Cilt: 6, Sayı: 23, 73-98, s. 73-75.

²⁰⁴ Nuri Yurdusev, *Uluslararası İlişkiler Öncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 16-18.

da sağlamanın gereklilik taşıyan bir pozisyonda olması, hem dış ilişkileri geliştirme hem de ekonomik temelde bunu gerçekleştirmeye yönelme eğilimi, Özal'ın en önemli felsefelerinden birisi olmuştur. Özal'ın görüşleri, dış ilişkilere yönelik politikaların şekillenmesini sağlama sürecinde, önemli bir fonksiyon olma yetisine ortam hazırlamıştır²⁰⁵.

Dış ilişkileri gerçekleştirme sürecinde Özal'ın başarılı bir profil sergilemesinde en önemli unsurlar arasında, ekonomide liberal olma anlayışını şekillendirmesi ifade edilebilmektedir. Özal dış ilişkileri geliştirmede çeşitli çalışmalara yönelim göstermiş ve bu doğrultuda çalışmalar geliştirmiştir. Dış ilişkilere yönelik parametreler arasında ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşüm etkileri önem kazanmıştır. Bu çerçevede Özal, dış ilişkilerde hem koşu ülkelerle hem de Batı ülkeleri ile çeşitli işbirliklerine yönelme göstermiştir. Bu durum en önemli hedefler arasında yer aldığından, Batı pazarına açılma stratejilerine yönelik Avrupa Topluluğu, Batı Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı gibi kurumlar ile ilişkilerin iyi bir düzeyde olması kapsamlı çalışmalarda etki oluşturmuştur. Özal'ın bu şekilde bir dış ilişkileri oluşturmasında temel etki ise, Türkiye'nin güçlü bir yapıya ulaşması, Batı ile ilişkilerin olumlu bir çerçevede olması ile sağlanabileceği görüşünden kaynaklanmaktadır. Özal'ın ilişkilerinin en önemli yanı ise, Batı tarafından ilişkilerinin olumlu karşılanan bir süreç eğilimi kazanması ölçüsü olmaktadır. Özal bu sayede, çeşitli alanlarda etkin bir iletişimi kurmada en önemli hedef grupları arasında yer alma pozisyonu elde etmiş bir kimliği yansıtmaktadır²⁰⁶.

4.3.1. Özal Dönemi ABD ile İlişkiler

Özal, 1980'li yıllarda Türk siyaseti ve ekonomisine damgasını vurmuştur. Buna göre Türkiye'de genel bir yapılanma sürecine gitmiş olup, Batılılaşma evresinde de farklı bir yaklaşımı geliştirmiştir²⁰⁷. Özal bu bağlamda kökten bir batılılaşma unsurunun kimlik krizine, ekonomik ve siyasi açıdan geri kalmışlığa etki ettiğini ifade etmiştir. Özal'ın anlayışına göre Türkiye, Batı ile doğu arasında bir köprü vazifesi görevini üstlenmeliydi. Bu şekilde bir anlayış ile geliştirmiş olduğu ilişkilerde Özal, dış politikada etkin bir siyasi yapılanmayı oluşturmada, ekonomik temelde çalışmaları geliştirme pozisyonuna yönelim göstermiştir. Bu çerçevede ifade edilen bağlamda çalışmaları geliştirme açısından Batılılaşmayı tamamıyla değil, yalnızca

²⁰⁵ Daban, a.g.e., s. 84.

²⁰⁶ Daban, a.g.e., s. 86.

²⁰⁷ Muhittin Ataman, "Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü", *Liberal Düşünce Dergisi*, Yaz, 2000, Cilt: 5, Sayı: 19, 49-64, s. 54.

kısmî bir çerçevede gereklilik olarak görmüştür. Bu anlayış ile beraber ekonomik çerçevede çalışmalar daha etkin bir süreçte ilerleme göstermiştir²⁰⁸.

Özal'ın genel olarak çabası, Batı'da söz konusu olan gelişmişlik düzeylerinin Türkiye'de uygulanmasını sağlama sürecine etki etmesi, önemli bir nitelik olarak değerlendirme kazanmıştır. İdeolojisini bu yönde geliştiren Özal, çalışmalarına yönelik olarak doğrudan Batıcı olmadığını ifade etmiş ve muhafazakâr bir yapı ile beraber Batı'dan etkilenme düzeyini dini ve kültürel temelde önleme eğilimli çalışmalara da yönelim göstermiştir. Buna göre Batı ittifakını sağlama ve yerini belirleme kapsamında, Batı kapsamında yerinde niteliksel bir değişim çalışmalarına yönelmiştir. Buna göre Özal, Türkiye'nin Avrupa Birliği ya da Amerika Birleşik Devletleri'nden birisine olan bağlılığını eş zamanlı olarak önlemeyi sağlama açısından hem Avrupa hem de Amerika Birleşik Devletleri ile yakından ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Özal'ın Amerika ile görüşmeleri sağlama temelinde en önemli unsuru, uluslararası düzeyde pazarlık gücünü artırma temelli çalışmalar ile devamlılık kazanan bir yapıya dönüştürmeye uğraşmıştır²⁰⁹.

Türkiye'nin Amerika ile ilişkilerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreci değerlendirildiğinde, Amerika'nın en sadık olan müttefiklerinden birisi Türkiye olmuştur. Türkiye, bu duruma yönelik olarak Soğuk Savaş dönemi boyunca Amerika yanlısı olarak hareket etme niteliği göstermiş olup, Amerika'nın global ve bölgesel hesaplamaları içerisinde önemli rolleri üstlenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri eğilimli politikaların devamlılık arz etmesi, 1980 yılı ile beraber askerî yönetime yönelik olarak imzalanması sağlanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması, Türk-Amerikan savunma işbirliklerinin savunucusu niteliğini taşımıştır. Bazı değişiklikler ile beraber bu antlaşmanın 1987 yılı ile beraber devam ettirilmesi sağlanmıştır. Bu antlaşmada yapılan değişiklikler, ilişkilerin daha hızlı bir şekilde devam etmesini sağlama ve ikili ilişkilerde çeşitlendirme çalışmalarına ortam hazırlamıştır. Diğer yandan ekonomik ilişkilerde de hızlanmalar söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda ikili ilişkiler, Özal dönemi süresince genişleme yaşamıştır. Özal hükümetinde genel amacın Amerika Birleşik Devletleri ile savunma kapsamlı işbirliklerin genişletilmesini sağlama ve Türk silahlı kuvvetlerinde modernleşme

²⁰⁸ Muhittin Ataman, "Pragmatik Bir Dış Politika: Özal'ın Batıya Bakışı", *Liberal Düşünce Dergisi*, Kış, 2003, 127-136, s. 127.

²⁰⁹ Ataman, a.g.e., s. 128-129.

yapılarını sağlama pozisyonu, önemli anlaşmaların yapılmasında etkin bir profil etkisi kapsamaktadır²¹⁰.

Özal'ın Türk ve Amerikan şirketleri katılımları sonucunda, etkin bir profili yansıtmaya temelinde, Türk silahlı kuvvetlerde modernleştirme amacıyla değişik silah sistemleri kullanım çalışmaları başlamıştır. Buna yönelik olarak değişik silah sistemlerini kullanma temelinde çalışmaların başlatılması, geniş kapsamlı programlara etki oluşturmuştur. Bu kapsamda geliştirilen çalışmalar arasında Türkiye Uçak Sanayisinin kurulması sağlanmış ve Türkiye Askerî Elektronik Sanayi Şirketi'nin, Amerikan Litton şirketinden belirli taktiklerin alınması ve dijital mesaj aletleri ile beraber lisansının alınması sağlanmıştır. Diğer yandan Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, roketleri üretme temelinde Amerikan lisansını alarak çalışmalara yönelim gösterdi²¹¹.

İfade edilen unsurlar incelendiğinde Özal'ın Amerika Birleşik Devletleri Politikalarında genel amacının, Türkiye'nin alternatif politikalarla karşı koyma özelliklerini yansıtmaya potansiyelleri olmaktadır. Bu doğrultuda sıfır opsiyonun üzerine çıkma çalışmalarını geliştiren Özal, daha önceki süreçlerde bulunan statükocu iktidarlardan farklı bir bakış açısı geliştirmeye özen göstermiştir. Özal döneminde Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerin çeşitlendirme göstermesi niteliği sonucunda kültürel, tarihî ve ekonomik kapsamda bağları bulunmayan daha önceki hükümetlerin aksine çalışmalar geliştirilmiş ve bağların ılımlı bir çerçevede oluşturulması sağlanmıştır. Ekonomik ilişkinin etkin bir düzeyde başlatılması süreci de güvenlik ile kurulan ilişkilere ek olarak önemli bir pazar niteliği oluşturma temelinde nitelikli çalışmaları kapsamaktadır. Ekonomik temelde çalışmalardan ziyade, güvenlik kapsamlı çalışmalar önemli bir düzeyde yer almıştır. Ancak Özal, Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî yardımları sağlama durumlarından ziyade, serbestlik ilkesini benimseme potansiyellerinin olmasını daha çok uygun buluyordu. Bu durumun üzerinde etkin çalışmalar geliştirme potansiyelini Özal, Amerika Birleşik Devletleri ile sağlamış ve başarılı bir ekonomik ağ temeli oluşturmuştur²¹².

²¹⁰ Birol Yeşilada, *Turkish Foreign Policy Toward the Middle East*, Praeger, Westport, 1993, s. 186.

²¹¹ Yeşilada, a.g.e., s. 186-187.

²¹² Ataman, a.g.e., s. 133.

4.3.2. Özal Dönemi AET'ye Entegrasyon Süreci

Avrupa Konseyi ile ilişkilerin normal bir süreçte başlaması ve devamlılığını da yine bu doğrultuda geliştirmesi, belirli bir bütünlük sağlama açısından önemli bir pozisyon olarak değerlendirilmiştir. Bu konu ile ilgili genel açıklamaların yapılmasında, Türkiye açısından demokrasinin nitelikli bir çerçevede ülke genelinde oluşturulması, konseyde bulunmanın hayat tarzı niteliğinde olması süreci önemli bir kapsam olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Buna göre, konsey ile ilişkilerin gözden geçirilmeye çalışılması ve etkin bir iletişim kurma kapsamlı çalışmalara yönelim gösterilmiştir. Ancak çeşitli sorunlar yaşanmakla birlikte Türkiye'de Avrupa Konseyi'ne üye olma çalışmaları geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen toplantılara heyet gönderilmesi çalışmaları geliştirilmiştir. Konsey ile ilişkilerin gözden geçirilerek bu sürecin oluşturulması çerçevesi, önemli bir bağlam olarak değerlendirme kazanan bir yapıya dönüşmüştür. Toplantılara katılım sırasında Türkiye'de belirgin olan temel etmen, demokrasinin Türkiye'de tam anlamıyla oluşturulması gerekliliğine yönelik çalışmaların, Türkiye açısından önemli bir süreç olarak değerlendirilmesi durumu söz konusu olmuştur²¹³.

Avrupa Konseyi toplantılarına katılımların sağlanmasında temel mekanizmanın, Avrupa Ekonomik Topluluğu içerisinde yer alma temelli bir çalışmayı gerçekleştirme süreci ile bağdaşması ifade edilse de, bu kapsamda çeşitli sorunlar ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda Avrupa Topluluğu'na bağlı çalışmaların ilk yıllarında istikrarlı bir çerçevede çalışmalardan söz edilemese de, devamlılık kazanması sürecinde etkin çalışmaların meydana geldiği belirtilebilmektedir. Bu durum Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılımlara bağlı sürecin yavaş bir şekillenme göstermesine neden olsa da sonraki süreçlerde daha etkin bir düzeyde devamlılıklar geliştirdiği ifade edilebilmektedir. Özal, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile söz konusu olan işleyişin daha etkin bir düzeyde şekillenme göstermesi açısından, Türkiye-AET Karma Komisyonu'nun oluşturulması gerekliliğini ifade etmiştir. Ancak bu konuya yönelik bakış açısı etkin bir işleyiş olarak şekillenme göstermemiştir. Buna göre komisyonu kurulması kabul edilmiş, fakat işlemesine yönelik işleyiş yapısı kabul edilmemiştir. Diğer bir aşamada bu sorunu çözümlenme maksadıyla tekrardan bu konu ele alınmıştır. Bu aşamada da sonuç, Türkiye'nin pozisyonunun yeniden ele alınarak değerlendirilmesi ve bunun sonucunda karara varılması niteliği olmuştur.

²¹³ Umut Karabulut, "Anavatan Partisi İktidarı'nın İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) İlişkileri ve Türkiye'nin AET'ye Tam Üyelik Başvurusu", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 2007, Cilt: VI, Sayı: 14, 137-159, s. 141.

diğer yandan bu konunun dikkate alınması ise, hükümetler arası ilişkilerin yeniden değerlendirilmesi halinde gelişme kazanması pozisyonudur. Bu sonuç, az da olsa gelişmenin şekillenmeye başlamasına ortam hazırladığını göstermektedir²¹⁴.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma sürecinde Türkiye'nin yaşamış olduğu en büyük sorunlar arasında, diğer ülkelerin Türkiye'yi es geçmesi ve topluluğa kabul edilme durumlarının sürekli bir şekilde ertelenme göstermesi olmuştur. Ancak Türkiye'de çalışmalar son hızla devam etmiş ve hatta Özal, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurma söylemlerine başlamıştır. Bu konuyla ilgili olarak ise açıklama yapmış ve AET ile Türkiye arasında söz konusu olan ve 1964 yılında yapılan Ortaklık Antlaşması'nın, tam üyelik için zamanı geldiğine yönelik ifadelerde bulunmuştur. Bu sürece bağlı değerlendirmeler geliştirildiğinde, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olma çalışmaları 1985 yılında önemli bir hıza ulaşmıştır. Tam üye olarak katılımlar ile beraber ekonomik çerçevede önemli çalışmaların geliştirileceği ifade edilmiş ve etkin çalışmalara yönelim gösterilmiştir. Özal'ın iktidar seçilmiş olduğu dönemde hiçbir kimse, bu duruma Anavatan Partisi de dâhil olmak üzere Türkiye'nin tam üyelik başvurusunda bulunulacağını bilemezdi. Bu duruma etki eden temel faktörler arasında ise, terör ortamından henüz yeni çıkmış olan ve demokrasi yönetimi de askıya alınmış olan Türkiye'nin böyle bir sürece girme eğilimine bağlı yönelim ifade edilebilmektedir. Ancak Anavatan Partisi iktidarı sırasında 1987 yılında bu yönde eğilim göstermiş ve Türkiye'nin ekonomisinde etkin düzeyde çalışmalar yapma açısından bu şekilde bir yönelime giriştiği belirtilebilmektedir. Diğer yandan Batılı ülkelerin de desteğini alma yönelimli çalışmalara eğilim göstermesi, katkının tam bir doğrultuda sağlanması sürecinde önemli bir fonksiyon oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmaların etkin bir düzeyde şekillenme göstermesi, üyeliğin kolay bir şekilde gerçekleşmesine etki etmese de, bu şekilde çalışmaların gelişme göstermesi, etkili birer yapıların elde edilmesi açısından önemli bir fonksiyon olmaktadır²¹⁵.

4.3.3. Özal Dönemi Kıbrıs Sorunu ve Yunanistan ile İlişkiler

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu Konseyi'ne üye olma girişimlerinde ülkelerin çeşitli tutumları önemli bir faktör sergilemiştir. Diğer yandan ülkelerin bu konseye başvuruları da diğer ülkeler arasında farklı tepkilerin oluşmasına etki göstermiştir. Bunlardan birisi olarak ifade edilebilecek olan nitelik, Güney Kıbrıs Rum

²¹⁴ Karabulut, a.g.e., s. 142.

²¹⁵ Karabulut, a.g.e., s. 157.

Hükümetinin Avrupa Topluluğu'na üye olmak istemesi sırasında Türkiye'de tepki ile karşılanması durumudur. Ancak Türkiye, bu duruma yönelik tutumunu iki farklı süreçte değerlendirmeye karar vermiştir. Buna göre bir yandan Dışişleri Bakanı Ali Bozer, başvurunun genel olarak hukuki kapsamdan yoksun bir şekilde gerçekleştirildiğini ve aynı zamanda geçersiz bir nitelik taşıdığına yönelik söylemi, Ankara'da olumsuz tepkilerin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Ancak diğer taraftan Güney Kıbrıs Rum Hükümeti ile hem ekonomik hem de sosyal ilişkileri düzenleme kapsamında, mutabakat metni imzalamaya karar vermişlerdir. Bu kararlar beraber iki ülke arasında gümrük birliği hedefinde gelişen şartların önemli bir neticesi olarak dikkate alınması gerçekleştirilmiş ve seyahatlerde pasaportun kaldırılmasının gerçekleştirilerek kimlik belgesinin yeterli bir nitelik olduğu niyeti ifade edilmiştir. Bu şekilde Türkiye, gerekli olması halinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile birleşebileceğini ifade etmiş ve uyarı niteliğindeki ilk tepkisini ortaya koymuştur²¹⁶.

Türkiye'nin bu şekilde tutum geliştirmesi üzerine Birleşmiş Milletler tarafından her iki tarafı da tatmin edecek şekilde çözümün üretileceğini ifade etmiştir. Buna göre kapsamlı bir antlaşmanın imzalanması bağlamı çalışmalarına yönelim gösterilmiştir. Kararı inceleme sürecinde Türkiye, resmi tepkisini alt düzeylerde tutma eğiliminde bulunmuştur. Özal bu tutumu sergilemede en birincil unsur olarak Kıbrıs dolayısıyla Avrupa Topluluğu Konseyi ile ilişkilerde yıpranmaların geliştirilmesi açısından hareketle, Kıbrıs politikası içerisinde daha nitelikli yaklaşımları geliştirmeye yönelim göstermiştir²¹⁷.

Özal'ın Kıbrıs'a yönelik geliştirmiş olduğu bu politika ile beraber Birleşmiş Milletlerinde umutlanmalar söz konusu olmuştur. Bu tutum Türkiye'ye çeşitli kazanımlar sağlamıştır. Üst düzey bir buluşmanın gerçekleştirilmesine yönelik düşünceler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda Kıbrıs Rum kesimi ve Yunanistan, Özal'ın dört taraflı olan görüşme önerisini reddetmişler ve Güvenlik Konseyi içerisinde daimi bir profili kazanmaya yönelik çalışmalar geliştirmişlerdir. Konferans çağrılarının bu yönde şekillenme göstermesini önemsemeyen Özal, bu ülkeler tarafından sunulan önerileri kabul etmemiştir. Bu durumun önemli bir sonucu olarak Birleşmiş Milletler açısından da çözümlerinin geliştirilmesi söz konusu olmamıştır. Görüşmeler olumlu bir sonucun elde edilmesini önlemiştir. Özal'ın bu süreçteki tavrı, Avrupa Topluluğu Konseyi'ne kabul edilmelerinin anlamlı bir geçerliliğe dayandırılmaması

²¹⁶ Melek Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 453.

²¹⁷ Melek Fırat, *AB-Kıbrıs İlişkileri ve Türkiye'nin Politikaları*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 258-259.

durumunu yadırgama bağlamalı şekillenmiştir. Özal'ın teklifinin her iki ülke tarafından reddedilmesi de bu ülkeler ile gelişen süreçleri farklı çerçevede etkilemiştir²¹⁸.

Özal'ın komşu ülkelere yönelik olarak geliştirmiş olduğu politika anlayışında genel kapsamın, sorunların bir çatışma ortamına yönelik olarak gelişme göstermesinden ziyade, ekonomik işbirliğine yönelik şekillenmesi, barışçıl faaliyetler ile sağlanabileceği düşüncesini geliştirmiştir. Buna göre komşu ülkeler ile genel olarak sivilleşmeye bağlı çalışmaların gelişme kazanması önemli birer nitelikler olmaktadır²¹⁹. Bu tutumu sergileme sürecini Özal, Yunanistan tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin kendileri açısından önemli bir tehdit olduğuna yönelik doktrine rağmen ilişkilerde ılımlı bir sürecin oluşturulması açısından çalışmalar geliştirmiştir. Bu düşüncesine yönelik etkide Özal, özellikle de kendi partisi içerisinde büyük bir tepki almıştır. Bu doğrultuda büyük bir yaptırım yapmamakla beraber 1984 yılında Yunan vatandaşlarına yönelik vize uygulamasını tek taraflı olarak kaldırma pozisyonu yaşamıştır. Özal'ın komşu ülkeler ile olan ilişkilerinde ılımlı bir tavır sergileme pozisyonu da yine ekonomik açıdan geçerlilik taşıyan bir unsurdur. Buna göre Özal'ın Yunan halkının Türkiye'ye yönelik turistik faaliyetlerde önemli bir katkı sağlaması durumu önemli bir yaklaşım niteliği göstermiştir. Bu tutumu Özal, diğer komşu ülkeler için de yine aynı doğrultuda geliştirmiştir. Diğer bir ifadeyle bu tutum yalnızca Yunanistan vatandaşlarına yönelik bir uygulama olarak kalmamış, Güney Kıbrıs Rum kesimi ile yaşanan çok çeşitli problemler söz konusu olsa da, bu yönde eğilim gösteren çalışmaların şekillenmesi, Özal'ın öngörüsünü yansıtan bir profil sergilemiştir²²⁰.

4.3.4. Özal Dönemi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri ile İlişkiler

Türkiye'nin dış politikasına yönelik ilişkiler geliştirmesinde yalnızca Batı'ya yönelik olarak çalışmaları gerçekleştirmesi pozisyonu söz konusu değildir. Aynı zamanda Türkiye'nin bir yüzü olan Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar gibi ülkeler ile de ilişkilerini kuvvetli bir şekilde tutması önem taşımaktadır. Bu süreç, etkin çalışmaların geliştirilmesi ve nitelikli sonuçların elde edilmesi açısından önemlidir. Özal'ın dış politika anlayışının ekonomi ağırlıklı bir seyirde devamlılık göstermesi, dış politikada Özal dönemi süresince etkili sonuçların alınmasına ortam hazırladığı

²¹⁸ Nesrin Demir, "Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu", *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, Cilt: 15, Sayı: 1, 347-367, s. 358.

²¹⁹ Kemal Saybaşıllı, *Türkiye'de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986, s. 17-19.

²²⁰ Daban, a.g.e., s. 87.

ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda Özal'ın bu yönde eğilimler göstermesi bazı kaynaklar açısından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Ancak genel kapsamda, iç politikaya yönelik uygulamalar ile beraber ekonomik temelde liberalleşme çalışmalarının geliştirilmesi, ılımlı İslam yaklaşımlarının oluşturulması ve özellikle de Ortadoğu ülkeleri ile olan iletişim süreçlerinde, aktif ithalat yaklaşım çalışmalarına yönelim gösterme stratejisi, farklı dış politikalara bağlı anlayışın gelişme kazandığını göstermektedir²²¹.

Özal'ın görüşleri arasında dış politikayı geliştirme kapsamında sağlanması gereklilik taşıyan anlayış içerisinde, ülkelerin kendilerini değişen şartlara uydurma nitelikli çalışmalar geliştirerek statükocu bir eğilimden uzaklaşma bağlamı çalışmalarına yönelim göstermesi gerekliliği, önemli bir nitelik olarak değerlendirme kazanmaktadır²²². Bu çerçevede Özal, Amerika Birleşik Devletleri ile söz konusu olan ittifak süreçlerini sağlama sırasında Ortadoğu ve diğer İslam ülkeleri ile de geliştirme kapsamında çalışmalara yönelme göstermesi, önemli bir süreç olarak değerlendirme kazanmıştır. Bu ilişkileri geliştirme sürecinde Özal, dış politika anlayışı içerisinde, coğrafi konum ve tarihi bağların bir etkisi çerçevesinde, Ortadoğu ve diğer İslam ülkeleri ile olan ilişkilerin devamlılık kazanması ve hatta güçlendirilmesine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Diğer yandan Türkiye'nin Batı ile Ortadoğu arasında köprü kurabilecek pozisyonda olması, öncelikli olarak iktisadi temelde ilişkilerin geliştirilmesini sağlamada önemli bir kaynak niteliği oluşturmaktadır. Aynı zamanda bölge ve dünya barışına yönelik önemli katkılar sağlayabilmesinden ötürü, etkin bir ilişki sürecinin oluşturulması gerekliliğini Özal, kesin bir şekilde ifade etmiştir²²³.

Özal'ın Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerinde dikkat çeken en önemli unsurlar arasında, var olan genel anlayış sisteminin, bu ülkeler ile de oluşturulmaya çalışılması olmaktadır. Buna göre Özal, kapsayıcı ve çok yönlü bir ilişkinin kurulmasına yönelik çalışmalar geliştirmiştir. Bu şekilde bir dış politika yaklaşımı aynı zamanda, Özal'ın parti felsefesinin dış politikaya bağlı yansıması olarak değerlendirilebilmektedir. Bu durum tek bir eğilim gösterme pozisyonundan ziyade, genel kapsamda bu eğilimin oluşturulması önemli kazanımların oluşmasına ortam hazırlamıştır²²⁴.

²²¹ Dündar, a.g.e., s. 3.

²²² Gülistan Gürbey, *Özal'ın Dış Politika Anlayışı*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001, s. 305.

²²³ Turgut Özal, *Değişim Belgeleri*, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1993, s. 143.

²²⁴ Dündar, a.g.e., s. 5.

Özal'ın İslam ülkeleri ile olan ilişkilerinde genel çerçevede anlamlı bir süreci yakalama temelli çalışmalara özen göstermesi, ilk olarak onlara gerçek anlamda bir değer vermelerinin göstergesi olarak etki oluşturmuştur. Buna göre Özal, tek bir kutuptan ziyade dış politikada yer alan tüm aktörler ile önemli bir çalışma geliştirme potansiyelinde bulunması, önemli bir süreç etkisini oluşturan unsur olmuştur. Bu duruma bağlı olarak geliştirmiş olduğu stratejilere yönelik şekilde oluşturduğu iletişim yapısına bağlı örnek geliştirilmesi sağlandığında, 1980'li yıllarında ortasında Cezayir'e resmi ziyaret amacıyla gittiği bir süreçte, uçaktan inmesi ile beraber özür dilemesi, tüm dikkatleri üzerine çeken bir unsur olmuştur. Özür dilemeye bağlı olarak genel açıklamasını ise Özal, Cezayir'in bağımsızlık savaşı sırasında Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere karşı sessiz kalması ve bu bağlamda Cezayir'i yalnız bırakması durumunun etik bir davranış olmadığı üzerinden ifade etmiştir. Bu anlayış sistemini Özal, Ortadoğu ve diğer ülkelere bağlı olarak uygulama çalışmalarını geliştirmede, önemli bir nitelik kazanmış ve bu kapsamda çalışmaların da etkin bir düzeyde şekillenme göstermesine ortam hazırlamıştır²²⁵.

Özal'ın temelde dış ilişkilerine yönelik olarak ülkeleri kendi taraflarına yönelik ayırım yapmaksızın şekillendirmeye çalışması, önemli bir gelişim niteliği olarak belirtilebilmektedir. Bu durumun en önemli ölçüsü, uygulanan liberal sistem anlayışı ve muhafazakâr bir yapıyı yansıtmaya sonucuna yönelik olarak yeni-sağ anlayışını destekleme potansiyeli olarak değerlendirilebilmektedir. Özal'ın yıllarda uygulanmakta olan bu dış politika çalışmasında, dışa açılım eğilimlerinin niteliksel bir doğrultuda şekillenme göstermesi, önemli başarıları elde etme açısından önemli bir süreci kapsamaktadır. Özal'ın anlayışına bağlı şekillenme yapısı, ülkelerin Türkiye'ye yönelik geliştirmiş olduğu politikaları benimseme ve Türkiye'yi değerli bir konumda hissetmeleri açısından önem taşımaktadır²²⁶.

4.3.5. Özal'ın Körfez Savaşı ve Kuzey Irak Politikası

Birinci Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin savaşa yönelik faaliyeti katılım göstermeme bağlamı bir eğilim göstermiştir. Bu doğrultuda Türkiye, temkinli bir şekilde çalışmalar yürütmeye eğilim göstermiş ve savaş süresince aktif bir yapıda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Cumhurbaşkanı Özal tarafından alınan tedbirlerden

²²⁵ Birand ve Yalçın, a.g.e., s. 247.

²²⁶ Levent Coşkun Erkekoğlu, Seküler İktisadi Doktrinin Eleştirisi Çerçevesinde Ortadoğu-İslam Toplumunda Ekonomik Entegrasyonun Esasları, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2015, s. 64 (**Yayımlanmış Doktora Tezi**).

ilki, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılmasına yönelik olmuştur²²⁷. Özal savaşın öncesinde ve sonrasında Başkan George Bush ile beraber görüşmeler geliştirmesi etkin bir şekilde devamlılık göstermiştir. Bush, Körfez krizinin başlaması ile beraber Özal ile olan iletişimlerinde etkin bir görüşme sağlamaya eğilim göstermiştir. Bu doğrultuda Bush öncelikli olarak, Irak'ın Kuveyt'e saldırmasının sonucunda hemen iki gün sonra Özal'ı telefonla arayarak diplomatik temaslarına hemen başladığını öğrenmektedir. Özal o tarih süresince, kesinliği ifade eden bir tutumdan kaçınmaya özen gösteren Suudi Arabistan Kralı Fahd ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve Saddam'a önemli bir ders verilmesi gerekliliğini ifade etmiştir. Bu şekilde bir tutum sergilemesinde Özal, önlemlerin alınmaması halinde Saddam'ın, Suudi Arabistan'da da istilaya etki edecek çalışmalar geliştireceğini ifade etmiştir. Bu görüşmeyi Bush'a iletmekte olan Özal, bu tutumunu ifade etme sürecinde, Saddam'ın Kaddafi'den daha tehlikeli birisi olduğu yönünde görüşleri ile belirtmiştir. Diğer yandan olası olan bir Irak savaşının gerçekleşmesi halinde de NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)'dan gerekli yardımları görme eğilimli çalışmalarda eğilim oluşturmuştur. Buna yönelik olarak Bush'un NATO'dan, Suudi Arabistan'a Türk zırhlı bir hareketin gönderilmesi gerekliliğini ifade ediyor, ancak herhangi bir şekilde Türkiye destek göremiyor. Ancak bu duruma karşılık olarak müttefik uçakları Türkiye'de bulundurulmasını kabul ediyor. Ancak bunların Türk üslerinden havalanma ve savaş çıkartma gibi bir pozisyonda bulunmalarına karşı çıkıyor²²⁸.

Özal, gerçekleştirilen hava hareketi ile beraber savaş kısa sürede çözümleneceğine yönelik öngörüsü, doğru bir tahmin olarak gerçekleşiyor. Irak'a yönelik hava saldırılarının başlaması sonucunda, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye de aynı akıbetin gerçekleşebileceğine yönelik ifadelerde bulunuyor. Bu durumdan kaynaklı olarak Özal'a, Almanya'nın Türkiye'ye kuvvet gönderme eğiliminde bulunduğu ve savaşmaya da hazır oldukları ifade ediliyor. Ancak Özal Irak'ın, parçalanmasının istenmediğini ve aynı zamanda Kürtlere self-determinasyon hakkının tanınmasının da yerinde bir uygulama olmadığını ifade ediyor²²⁹. Özal, bu durumlara yönelik olarak Birinci Körfez Savaşı süresince Türkiye'yi çıkarları doğrultusunda en iyi şekilde koruma eğilimli çalışmaları önemli bir pozisyon gösteriyor. Ancak Özal savaş sonucunda Türkiye açısından büyük ekonomik krizlerin meydana gelmesine etki eden bir kişi olarak nitelendirilmesi durumu söz

²²⁷ Mehmet Öztürk, "I. Körfez Savaşı'ndan (1990-91) – 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, 2010, Sayı: 19, 1-27, s. 8.

²²⁸ İter Türkmen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası", *BİLGESAM Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, 2010, 1-37, s. 22-23.

²²⁹ Öztürk, a.g.e., s. 8.

konusu olmuştur²³⁰. Diğer yandan PKK terör örgütlerinin de güçlenmesine neden olan bir kişi olarak suçlanmıştır. Özal'ın geliştirmiş olduğu politikalar ise bu kapsamda Türkiye'yi koruma eğiliminde, atılan adımlar ile sınırlılıklar taşıyan bir yapıyı çerçevelemektedir. Irak'ta söz konusu olan sorunların, Türkiye'de de etkinlik kazanmamasını sağlama eğilimli çalışmalar geliştirmesi Özal'ın, savaş sırasında Türkiye'yi korumaya çalıştığıının en önemli göstergesidir. Diğer yandan savaş görevlerine katılmayı yasaklaması ve yalnızca Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatması, savaşa yönelim göstermeme ve Türkiye'de etkin bir profili yansıtmada önemli sayılabilecek adımlar arasında ifade edilebilmektedir²³¹.

Özal'ın dış politikada etkin bir yapıda olması, Irak'ın Körfez Savaşları süresince etkinliklerine bağlı olarak gerçekleştireceği politikalarda değişkenlik gösteriyor. Bu durumda Irak'ın, ifade edilen stratejilere yönelik olarak da Irak karşıtı bir politikayı desteklediği görülmektedir. Saddam'a karşı oluşturulan koalisyonlara destek veren Özal, çeşitli yaptırımları ile beraber Türkiye'yi koruma eğilimli çalışmalarda bulunmuştur²³². Türkiye'nin bu şekilde bir politikayı gerçekleştirmede ise çeşitli nedenlerden söz edilebilmektedir. Bu nedenler arasında, savaş etkisi ile beraber Türkiye'nin bölge güçleri ile olan dengeleri bozması sorununu önleme eğilimini yansıtması, Irak'ın işgali gerçekleştirmesi ile beraber oldu-bitti gibi bir eğilime yönelmemesi ve Kuveyt'ten çıkmaması, Irak'ı bölgede hegemonik bir güç haline sürüklemesi, Irak ile Türkiye arasında söz konusu olan ekonomik ve petrol kaynaklı sorunların etkisini göstermesi durumları, Kürt ve özellikle de su sorunlarının yaşanması şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu gibi sorunlar, Özal'ın Türkiye üzerinde etkin bir çalışma geliştirmesi açısından karşıt eğilimli bir politika geliştirmesine etki göstermiştir²³³.

4.4. TURGUT ÖZAL'IN ÜÇ HÜRRİYET ANLAYIŞI

Özal'ın genel olarak iktidarı süresince değerlendirilen anlayışlarından birisi, ekonomi merkezli bir perspektif yansıması olmaktadır. Devlet ile yurttaş kavramları arasında ilişki kurma eğilimi Özal'ın, karşılıklı hak ve sorumlulukların geliştirilmesini, temel bağlamda hak ile sorumlulukların yükümlülükler halinde ifade edilmesini, yurttaşların politik kapsamda tanımlanmasını sağlama süreci ve konumlandırılma

²³⁰ Cihangir Dumanlı, Körfez Savaşlarının Türkiye'ye Etkileri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2012, s. 23-24 (**Yayımlanmış Doktora Tezi**).

²³¹ Türkmen, a.g.e., s. 23.

²³² İlhan Yılmaz, "Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Bahar, 2006, Cilt: V, Sayı: 12, 127-142, s. 138.

²³³ Öztürk, a.g.e., s. 8.

biçimleri gibi etmenler, temelde Özal'ın demokrasi ve özgürlük anlayışlarının genel kapsamda irdelenmesi şeklinde belirtilebilmektedir. İfade edilen unsurlar demokrasi ve özgürlük anlayışlarının devlet ile yurttaş arasında oluşturulmasına yönelik eğilimlerden kaynaklı olarak, demokratik rejim ilişkisinin geliştirilmesinde etkin adımların atılmasını gerekli kılmaktadır²³⁴.

Özal'ın demokratik rejimini yansıtan en önemli profil, yeni-sağ yaklaşımı ile beraber muhafazakârlık ve liberalizm anlayışları arasında bağlantıların kurulmasını sağlama niteliği olmaktadır. Buna göre ifade edilen anlayış sistemleri, ülkelerin farklı süreçlerde farklı şekillerde etkilenmesine zemin oluşturmaktadır. Bu şekilde çalışmaların geliştirilmesi değerlendirildiğinde, Özal'ın demokrasi anlayışına bağlı olarak üzerinde yoğunlaşma gösterdiği etmenler arasında düşünce ve ifade özgürlüklerine bağlı değerlendirmelerinden, din ve vicdan özgürlüğüne yönelik unsurlardan ve teşebbüs özgürlüklerine yönelik unsurlarından söz edilebilmektedir. Devlete çeşitli yükümlülükler sağlama eğilimli çalışmalara yönelim gösterme potansiyeli Türkiye'de, Özal tarafından ekonomiye yönelik çalışmaları yapma pozisyonunun yanı sıra, halkın da refahını sağlama çerçevesinde çalışmalara yönelimler önemli bir kapsam içermektedir²³⁵.

Özal'ın demokrasi ve özgürlük anlayışının değerlendirilmesi, temel haklar ile hürriyete bağlı çalışmaların şekillenme göstermesinin en önemli profillerinden birisi şeklinde belirtilebilmektedir. Özal'ın genel bağlamda çalışmaları ve konuşmalarında bu tutumun sergilenmesine yönelik pozisyon, demokratik etmenler arasında en sık şekilde başvurduğu unsurlar olarak ifade edilebilmektedir. Diğer yandan bu söylem Özal'ın, demokrasi kavrayışını betimleme şeklinde de değerlendirilen bir nitelik olma açısından önemli bir fonksiyon profili sergilemektedir. Demokraside belirlemiş olduğu ve üç ayak olarak değerlendirdiği unsurlar ile beraber Özal, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini artırmada önemli birer faktörler olarak ifade etme potansiyellerine yönelim göstermektedirler. Diğer yandan ülke genelinde kaosun engellenmesi ve uygar olmanın gelişme kazanması pozisyonu, temel hak ve özgürlüklerin topluma sunulması çalışmalarının da bu düzeyde olması gerekliliğine yönelik çalışmalara eğilim göstermesi, önemli stratejiler arasında şekillenme kazanmaktadır²³⁶.

²³⁴ Uzun, a.g.e., s. 98.

²³⁵ Uluç, a.g.e., s. 130.

²³⁶ Uzun, a.g.e., s. 98-99.

4.4.1. Özal'ın Düşünce ve İfade Hürriyeti Çerçevesindeki Görüşleri

Özal, düşünce ve ifade özgürlükleri ile ekonomiye bağlı özgürlükleri, insanın temel hak ve özgürlükleri arasında değerlendirmiş ve ekonomik özgürlüğün de tek başına bir gösterge niteliği taşımadığını ifade etmiştir. Diğer yandan ekonominin etkin bir düzeyde olmadan diğer özgürlük anlayışlarına yönelik etkinin de iyi bir düzeyde oluşturulmasının mümkün bir çerçevede olmadığını belirtmiştir. Bu çerçevede ifade ve düşünce özgürlüklerinin baskı altında olması halinde, toplumsal düzeyde patlamaların meydana gelmesi durumunu ifade etmiştir. Buna yönelik olarak toplumsal patlamalarda, ifade ve düşünce özgürlükleri anlayışları, işlevsellikte rasyonalize bir tutumun süregelmesine neden olabileceğini belirtmiştir²³⁷.

Özal, düşünce ve ifade özgürlüklerine yönelik eğilimlerde, çoğulculukları savunmuş ve insana yönelik olan temel hak ve özgürlüklere bağlı yüceltmeye odaklanmıştır. Bu hakları, en önemli ve kutsal haklar olarak nitelendirmiştir. Bu durumu açıklamaya yönelik olarak ise çoğulculuğun çok sesliliği yansıtmasına, söz ve fikir hürriyetlerini oluşturmasına, temel hak ve özgürlüklere gerekli saygının gösterilip bunun yurttaşlara sunulmasını gerçekleştirme potansiyeli, temel esaslar çerçevesinde değerlendirme gösteren birer etmenler olarak şekillendirilmesi gerekliliğini ifade etmiştir. Aynı zamanda özgürlüğün hem fikir hem de düşünce alanında sağlanması sonucunda, bu uygulamadan geri dönüşün mümkün olmadığını açıklamıştır²³⁸. Bu durumun en önemli etkilerini değerlendirme kapsamında Özal, Türkiye'de insanların daha cesur şekilde düşüncelerini gerçekleştirme ve hem sosyal hem de siyasal hayatta çalışmalara yönelim göstererek haklarını savunma temelli arayışları, önemli bir mekanizma olarak belirtilmiştir²³⁹.

Özal, birey haklarına sürekli olarak vurgu yapan ve bu durumdan kaynaklı olarak bazı yasakların gereksizliğini düşünerek çeşitli yaptırımlarda bulunan birisi olma pozisyonunu içermektedir. Bu doğrultuda, 12 Nisan 1991 tarih ve 3713 sayılı Kanun neticesinde, dil yasağı uygulamasını getiren, "Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" uygulamasını kaldırmıştır. Bu yasağın kaldırılmasının en önemli niteliği, Kürtler üzerinde yıllardır süregelen yasağın kaldırılması sağlanmış olmuştur. Bu şekilde bir uygulamaya yönelim göstermesinde

²³⁷ Uluç, a.g.e., s. 130.

²³⁸ Özal, a.g.e., s. 9.

²³⁹ Uluç, a.g.e., s. 130-131.

en önemli etkinin, insanların hak ve özgürlüklerinin öncelikli olarak düşünce yapılarında sağlama eğilimli niteliği kapsamının bir ölçüsü olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan bu şekilde bir uygulamada, annesinin de Kürt olduğunu ifade etmesi ve gerekli haklardan yararlanmalarını sağlama eğilimli çalışmalar geliştirmesi, önem taşımaktadır. Kürtlere yönelik çözümleri geliştirmede de, Kürt sorununa bağlı geliştirebilecek unsurlar arasında özgürlük, çözüm, konuşma, serbest düşünce gibi faktörlerin etkilerinin önemli bir düzeyde sağlanabileceğine bağlı pozisyon olmaktadır. Muamelelerin insanca bir şekilde gelişme göstermesinin, çözümlelerde en etkin unsurlar arasında yer alması gerekliliğini belirtmiştir²⁴⁰.

Özal'ın özgürlükler olarak nitelendirdiği konulardan bir diğeri ise basın özgürlüğüdür. Bu durumu, demokrasinin zorunlu bir koşulu olarak görmektedir. Ancak Özal'ın çeşitli yasaklar uygulamasından birisi de bu düşüncesi ile çelişki göstermiştir. Bu uygulamalar arasında Özal'ın, "Küçükleri Munzir Neşriyat'tan Koruma Kanunu" gibi çeşitli kanun uyarıları ile 1986 ile 1988 yılları arasında söz konusu olan ve basına verilen para cezaları, önemli bir düzeye ulaşmıştır. Özal, bu tür bir durumu açıklama sırasında ise sonraları, muhafazakârlık yanımızın ağır basmasından kaynaklı olarak bunu gerçekleştirdik galiba diyerek, açıklamalarda bulunmaya yönelim göstermiştir. Toleransın toplumda az görülen bir etmen olması, ülkenin genel bağlamda muhafazakâr olması, yine halkın muhafazakâr yapısını koruma açısından önemli bir uygulama olarak değerlendirilmiştir²⁴¹.

Bu doğrultuda ifade edilen unsurlar değerlendirildiğinde Özal'ın düşünce ve ifade özgürlüklerine yönelik demokratik çalışmalar geliştirmesi, halka güven aşılama ve değerli olduğunu hissettirerek cesaretli davranmasını geliştirme temelli çalışmaları gerçekleştirmesi eğilimini yansıtmaktadır. Diğer yandan ülke genelinde düşünce ve dile yönelik olarak yasaklama yetisini de Özal, ortadan kaldırma ve etkin bir düzenleme geliştirme açısından önemli bir etki olarak değerlendirmiştir. Düşüncesini ve buna yönelik olarak ifadesini net bir şekilde belirtemeyen kesimlerin, bu durumda farklı sorunlar ile karşılaşma durumları, ifade edilen diğer nitelikler arasında değerlendirme gösterilmiştir.

²⁴⁰ Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 147.

²⁴¹ Barlas, a.g.e., s. 94.

4.4.2. Özal'ın Din ve Vicdan Hürriyeti Çerçevesindeki Görüşleri

Cumhuriyet kurucu anlayışları, modernleşme yönelimli çalışmalar geliştirerek Anadolu'ya ait olan değerler ile araya mesafe koymuş ve önemsememiştir. Bu mesafelerden en önemlilerinden birisi ise din olgusu olmuştur. Bu çevreler açısından din kavramı değerlendirildiğinde, karanlık çağları kapsayan ve gereksiz kalıntıları içeren unsurlar olarak değerlendirilmiştir²⁴². Bu nedenle din olgusu yerine, milliyetçilik düşüncesi etkisini göstermiştir. Sonraki süreçlerde halkın da düşüncelerini temel alarak bu düşüncüyü dağıtmaya çalışsa da, din anlayışına bağlı olarak her daim arka planda kalma eğilimi göstermiştir. Mesafeli bir duruş sergileme pozisyonu, dini tamamıyla dikkate almama durumu şeklinde değerlendirilen bir unsur olmaktan ziyade din olgusunu, devletin kontrolünde tutma ve devlet tarafından şekillendirilen bir niteliğe dönüştürülmesi şekli mevcuttur.

Özal ise kendi dönemi süresince muhafazakâr bir anlayışı şekillendirme profilini yansıtan bir sistemi uygulamaya yönelim göstermiştir. Buna göre Kemalist ve resmi devlet anlayışlarında söz konusu olan laiklik unsurundan farklı bir çerçevede değerlendirmelere yönelmiştir. Özal bu kapsamda Kemalizm anlayışında geçerlilik taşıyan din-devlet ilişkisinden daha farklı bir çerçevede değerlendirmeye yönelim göstermiş ve daha özerk bir sistem içerisinde değerlendirme yapmaya yönelmiştir. Ona göre din anlayışı, toplumsal hayatta önemli bir bütünleşme değerleri arasında yer edinen bir unsur olarak geçerlilik kazanmıştır²⁴³. Bu doğrultuda devletin laik olması durumu söz konusu olsa da, ebedi bir birliği sağlama fonksiyonu olarak Özal, esas rolün İslâm ile sağlanabilecek bir etmen olduğunu belirtmektedir. Özal, inanç boyutundan ziyade, toplumsal bütünleşmede anlamlı bir çerçeveyi oluşturmada, dini önemli bir unsur olarak değerlendirmektedir. Dini bu doğrultuda, laiklikten yana tehlikeli olarak değerlendirme durumundan ziyade, toplumda bir misyon olarak görme pozisyonuna yönelmiştir²⁴⁴.

Demokratik sistemlerde din ve vicdan özgürlükleri, vazgeçilmez ilkeler arasında yer almaktadır. Özal bu durumdan kaynaklı olarak dini özgürlükleri tanımlama sırasında, liberal bir düşünce yapısına yönelim göstermiştir. Diğer yandan bu tutumu, kılık kıyafet üzerinde de değerlendirerek başörtüsü yasağını

²⁴² Şerif Mardin, *Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri*, Alfa Aktüel, İstanbul, 2007, s. 118.

²⁴³ Uluç, a.g.e., s. 134.

²⁴⁴ Mehmet Fatih Ayaz, "Turgut Özal Dönemi Eğitim Politikaları ve Günümüze Yansımaları", *Akademik Bakış Dergisi*, Temmuz-Ağustos, 2015, Sayı: 50, 325-338, s. 330.

kaldırma eğilimine yönelim göstermiştir. Bu duruma yönelik görüşünü ise Özal, bir insanın inanarak örtünme durumu söz konusu ise, kişinin bu tercihi kimsenin karışma hakkı bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu tutum, laik devlet olmanın bir gerekliliği olarak önemli bir fonksiyondur. Bu bağlamda Özal'ın genel stratejilerinin, dinin siyaset ile karışmasını önleme ve laiklik kapsamında çalışmalara yönelim gösterme esasında yer alması, dini baskı altında tutmayan bir anlayışı kapsayıcı nitelikte olması gerekliliği üzerinde yoğunlaşma göstermiştir. Gerçekleştirilen çalışmaların bu yönde şekillenme göstermesi, baskı oluşturacak bir araç olarak dinin yansıtılmaması gerekliliğini de ifade etmektedir. Laikliğin batı standartlarına yönelik olarak geliştirilmesini önleme profili, laikliğin temel hürriyetleri olarak ifade edilen din ve vicdan hürriyetlerinde, güvencenin sağlanabilecek bir pozisyon olarak ele alınması gerçekliği, yadsınamaz bir durum olarak değerlendirme kazanmaktadır²⁴⁵.

4.4.3. Özal'ın Teşebbüs Hürriyeti Çerçevesindeki Görüşleri

Özal'ın demokratik anlayışı içerisinde diğer bir unsur, teşebbüs özgürlüğüdür. Bu özgürlük tanımlayıcısı üç hürriyet arasında teşebbüs, Özal'ın sık bir şekilde ifade ettiği özgürlükler arasında değerlendirilen bir niteliğini kapsamaktadır²⁴⁶. Özal teşebbüs özgürlüğünü, düşüncesinin temelinde şekillendirmeye yönelim gösteren ve girişime bağlı özgürlüğü, liberal düşünce sistemi içerisinde vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendiren yapıyı yansıtmaktadır. Bu doğrultuda serbest piyasa ekonomisi anlayışı, teşebbüs özgürlüğünün bir sonucu olarak elde edilen bir unsurdur. Teşebbüs özgürlüğüne yönelik olarak Özal, devletin zorunluluk taşıyan bir durumu olmadığı sürece ekonomik faaliyetler içerisinde yer almasının gerekli olmadığını vurgulamıştır. Buna göre devletin geriye çekilmesi gerçekleştirilecek ve insanın ön planda tutulması sağlanacaktır. Güçlü bir yapıyı yansıtmaya niteliği, bireyin teşebbüsleri doğrultusunda çalışmaların da bu yönde şekillenme göstermesi, önemli bir süreci oluşturabileceği niteliği söz konusudur²⁴⁷. Buna göre önümüzdeki süreçte başarılı bir pozisyonu yansıtmaya niteliği, devlet müdahaleciliği sonucunda önemli bir nitelik taşıyabilecektir. İfade edilen düşünceler bağlı eğilimler, teşebbüslere bağlı gerekli desteklerin sağlanmasına yardımcı olan bir pozisyon oluşturmaktadır²⁴⁸.

²⁴⁵ Uluç, a.g.e., s. 134-135.

²⁴⁶ Fuat Uçar ve Osman Akandere, "Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz, 2017, Sayı: 61, 365-392, s. 368.

²⁴⁷ Barlas, a.g.e., s. 317.

²⁴⁸ Uluç, a.g.e., s. 134-135.

Ülkelerin kalkınmalarını sağlamaya yönelik olan genel unsur Özal'a göre, teşebbüs özgürlükleri olmaktadır. Bu doğrultuda insanlar, serbest piyasa koşulları içerisinde istedikleri doğrultuda kazanabileceklerdir. Diğer yandan kazanmanın yanı sıra zarara uğrama ve çeşitli girişimlerde bulunma fonksiyonlarına eğilim gösterebileceklerdir. İnsanların piyasa koşullarına yönelik olarak varlıklarını ortaya koyma süreçleri içerisinde yer alma nitelikleri, birey olarak kendilerini gerçekleştirmeye yönelim gösterme pozisyonlarını oluşturmaktadır. Diğer yandan bu durum, birey kimliklerini kazanabilme özelliklerini yansıtmaya süreçlerinde, ekonomik özerkliklerini gerektirmektedir. Ekonomik özerklik olgusunun şekillenme göstermesi de, teşebbüs özgürlüklerinin bir ölçüsü olarak mümkün bir çerçeveye kazanabilmektedir²⁴⁹.

Bu bağlamda ifade edilen unsurlar incelendiğinde, demokrasi kültürünün gelişme göstermesi ve demokrasinin devamlılık kazanan bir sürece girebilmesi, ekonomik özerklikte teminin sağlanabilmesi ve birey kimliğinde etkin olan serbest piyasa koşullarının, teşebbüs özgürlükleri ile sağlanan bir profili şekillendirmesi söz konusudur. Buna göre, serbest pazar düşüncesinin gelişme göstermesi, temelinde var olan bir teşebbüs hürriyetinin olması açısından önemli bir süreç oluşturmaktadır. Serbest bir teşebbüs hürriyetinin olması ile beraber kalkınmanın sağlanması kolay bir süreç eğilimi taşıyabilecek ve birey öncülüğünde söz konusu olan etmen, ekonominin gelişmesine katkı sağlayabilecek potansiyelde olmaktadır²⁵⁰.

²⁴⁹ Aktan, a.g.e., s. 19.

²⁵⁰ Uluç, a.g.e., s. 136.

SONUÇ

Modernleşme olgusunun gelişme kazanması, öncelikli olarak 17. yüzyıl ile beraber başlayıp, 18. ve 19. yüzyıllarda etkisini dünya genelinde önemli derecede hissettiren anlayışı oluşturmaktadır. Modernleşmenin ilk olarak Batı toplumunda başlaması ve hızlı bir şekilde yayılma göstermesinde temel faktör, Batı'nın gelişmişliğinin diğer ülkelerden daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesi olmuştur. Bu bağlamda gelişmişliği yakalayabilme temelinde etkinlik kazanan çalışmaların ilki, Osmanlı Devleti zamanına denk düşmektedir. Osmanlı Devleti'nde Batı'nın teknolojiye yönelik olan gelişmişliğini yakalayabilme çabası, çalışmaların da bu yönde gelişmesine ortam hazırlamıştır. Buna göre teknolojide var olan değişimler söz konusu iken, özellikle de Tanzimat dönemi ile beraber Osmanlı Devleti, Batı'nın yalnızca teknolojisine bağlı gelişimleri sağlama odağına eğilim göstermiştir. Ancak Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile beraber Türkiye'de modernleşme kavramının ülke temelinde yansıtılması farklı bir niteliği kapsamıştır.

Modernleşme olgusunun temelinde yatan en önemli unsur, Batı'nın her haliyle değerlendirilmesi ve modernleşme kuramının oluşturulması sürecine kaynak göstermiştir. Buna göre modernleşme kuramı, çağdaşlaşmanın tam anlamıyla gelişme kazanmasını sağlamada, Batı'nın her özelliğinin benimsenmesi gerekliliğini yansıtan profili irdelemektedir. Bu olgunun Türkiye'de yansıtılması ise, belirli süreçleri kapsayan anlayış olarak şekillenme göstermiştir. Modernleşme kuramının etkileri ise sadece Türkiye'de etkisini gösteren bir yapıyı yansıtmamaktadır. Bu durum çoğu ülkede farklı etkilerde değerlendirilip, komünizm anlayışının gelişmesine ve ülkelerin de bu anlayışa yönelik eğilim göstermesine ortam hazırlamıştır. Ancak bu anlayış, yalnızca gelişmiş ülkelerde önemli bir kazanım oluşturan etmenler arasında değerlendirme göstermektedir. gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde yalnızca çeşitli problemler oluşturmuştur. Bu nedenle modernleşme kuramının etkileri, yalnızca Türkiye'de olumsuzluk etkisi oluşturmayıp, çok sayıda ülkeyi farklı şekillerde etkileyen bir yapıyı içermektedir.

Türkiye'de modernleşme kuramının etkilerine bağlı olarak çalışmaların şekillenmesi, ilk olarak Cumhuriyet'in kurulması ile beraber geliştirilen çalışmalar olmaktadır. Buna göre Türkiye'de gerici olarak nitelendirilen ve gericiliği yok etmede öncelikli olarak dini olguların farklı şekillerde ele alınması etkisi, önemli bir kavramsal çerçevedir. Halkın yapısı ile uyumlulukların nitelikli bir şekilde olmadığı ve halkın özünü oluşturan yapılardan uzaklaşma eğilimli çalışmalara yönelim gösterme

potansiyeli, özellikle de iktidarlığın devamlılık göstermiş olduğu Kemalizm döneminde kabul edilen bir unsur olmamıştır. Çağdaşlaşma olgusunun kılık kıyafet gibi etmenler üzerinde yoğunlaştırılıp din-devlet ilişkisinin farklı etkilerde olması, halk üzerinde çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getiren etmenler arasında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen etkinliklerde değişikliklerin sağlanması ve Türkiye'nin etkin çalışmalar yapması gerekliliği, siyasi temellerde ve ekonomik çerçevede çalışmaların nitelikli bir doğrultuda sağlanması açısından önemli birer faktörel eğilim olarak değerlendirme kazanmıştır.

Batı dışı modernleşmenin sağlanması ve Türk modernleşme yapılarının yansıtılması, modernleşmede temel dinamiklerin etkisine yansıtılmaktadır. Buna göre ordu ve bürokrasiye bağlı şekillenme, modernleşmenin izlerinin oluşması ve devamlılık kazanması açısından gerekli görülen bir profil eğilimi yansıtmaktadır. Ordu içerisinde modernleşme olgusu, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi güçlü bir ordunun sağlanması için teknolojik çalışmaların şekillenme göstermesi niteliği olmaktadır. Bürokratik yapı ise, modernleşmede aydın kesimler olarak değerlendirilen ve modernleşme olgusunun hangi çerçevede şekilleneceğine yönelik yapıları içermektedir. Bu doğrultuda aydın kesimlerin genel görüşleri, muhafazakâr kesime sahip olan halkın, gelenekselliği yansıtan yapısını ortadan kaldırma ve geleneksellikten uzaklaşma temelli çalışmalara yönelim gösterme pozisyonuna ortam hazırlama eğilimli durumu, Türkiye'de modernleşme olgusunun önemli bir fonksiyonu olmaktadır.

Türkiye'de modernleşme olgusunu yansıtan çalışmaların siyasi bağlamda devamlılık göstermesi değerlendirildiğinde, Kemalizm anlayışı içerisinde çalışmalar devamlılık göstermiştir. Buna yönelik olarak halkın benimsemekten uzak kaldığı bu anlayışın yıkılması, 1980'li yıllar ile beraber Özal döneminde, etkin bir yapıyı yansıtmaya eğiliminde olmasıdır. Anavatan Partisi'nin iktidarda olması sonucunda Özal, genel bağlamda çalışmalarını, dünya genelinde söz konusu olan yeni-sağ anlayışa bağlı olarak şekillenme göstermiştir. Ancak Özal'ın yeni-sağ yaklaşımını çalışmaları, Batılı ülkelerden farklı bir süreci kapsamakta olup, Türkiye'de üç farklı özgürlük anlayışı üzerinde şekillenme göstermiştir. Bu anlayışlar, düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve teşebbüs özgürlükleri şeklinde ifade edilebilmektedir. Anlayışlara bağlı yeni-sağ yaklaşım çalışmaları değerlendirildiğinde, halkın muhafazakâr bir kesime sahip olması, din anlayışının devlet ile ilişkilendirilerek insanlara farklı şekillerde yaptırımların oluşturulmasını önleme temellidir. Özal'a göre devlet laik bir anlayışı kapsasa da, halkın bu anlayışı

irdeleme nitelikleri, farklı bir süreci yansıtmaya potansiyelini göstermektedir. Buna göre Özal, insanların dinlerini tercih etme ve dinleri doğrultusunda yaşamlarını devam ettirme süreçlerine yönelik bakış açısı, ülkede yalnızca dini doğrultuda bir bütünleşme olması halinde etkinliğin kazanılabileceğine bağlı açıklaması, önemli bir çerçeveyi oluşturmaktadır. Diğer bir hürriyet anlayışı olan düşünce ve ifade özgürlüğü de, insanların görüşlerini dile getirmede gerekli cesareti elde etmeleri açısından önemli bir süreç eğilimi olmaktadır. Halkın kendisinde gerekli cesareti görmesi, ancak bu özgürlüğün tanınması ile gerçekleştirilebilecek bir etmen olmasından kaynaklı olarak bu özgürlüğün sağlanması gerekliliği, Özal'ın en önemli düşüncelerinden birisidir. Özal'ın çalışmalarının genel kapsamını oluşturan unsurlardan birisi olan ekonomik temelde kalkınmayı sağlama etkinliği ise, önemli bir süreç eğilimidir. Buna göre Özal çalışmalarında, devletin üzerinde ekonomik etkinin azaltılması ve halkın ekonomide daha etkin olmasını sağlama özgürlüğünü tanıması, önem taşımaktadır. Bu özgürlük anlayışı ise teşebbüs özgürlüğü olmaktadır. Diğer yandan birey kimliğini kazanmada da bu kimliği yansıtan çalışmaların şekillenme göstermesi, ekonomik bağlamda kalkınmayı sağlayan araç olarak görülmesine etki oluşturmuştur.

Özal'ın yeni-sağ yaklaşımı ile beraber liberalizm ve muhafazakârlık anlayışının yansıtıcıları değerlendirildiğinde, bu anlayışların etkinliklerinin, siyasal hayat yapısını göstermesinde etkili olduğu belirtilebilmektedir. Diğer yandan ifade edilen anlayışlar içerisinde ülkenin ekonomik temelde kalkınmasını sağlama etkinliği, dış ilişkilere yönelik politikaların da etkin bir düzeyde olmasını gerekli kılmaktadır. Özal dönemi süresince dış ilişki politikaları, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Ekonomi Topluluğu, Yunanistan ve Kuzey ve Güney Kıbrıs Hükümeti gibi komşu ülkeler, Orta Doğu ve İslâm ülkeleri gibi diğer topluluklara bağlı değerlendirmeler sağlandığında, Özal'ın yalnızca Batı ile olan ilişkilerde etkin bir çalışma geliştirdiği ifade edilmemektedir. Buna göre Özal, ekonomik temelde çalışmaları gerçekleştirmede, her ülkenin devamlılıkları süresince etkin bir işleyiş yapısını yansıtmaya profili, önemli bir bağlam olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Özal aynı zamanda, söz konusu olan savaşlarda da ülkeyi koruma açısından önemli girişim çalışmalarında bulunmuştur. Körfez Savaşları süresince Irak'a yönelik olarak geliştirmiş olduğu politika anlayışı, Türkiye'yi koruma ve Türkiye'nin diğer ülkeler ile olan iletişimlerini etkin bir düzeyde tutma profiline bağlı eğilimler önemli bir kapsam olmaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin etkin bir düzeyde olduğunu ülkelere gösterme girişimlerinde Özal, Avrupa Ekonomi Topluluğu gibi önemli yerlerde üyelikleri bulundurma ve çalışmaları da bu temelde geliştirmesi, ülkenin diğer ülkelerde etkin

bir düzeyi yansıtması profilini gösterme açısından önemli bir kapsam olmaktadır. Bu tutum Özal'ın politika anlayışlarının başarılı bir süreçte devamlılık kazandığını gösteren etmenler arasında değerlendirilebilmektedir.

İfade edilen unsurlar incelendiğinde Özal'ın, liberalizm ve muhafazakârlık arasında devamlılık kazanan siyasal hayatı, Türkiye'de etkinliği artırma, Türkiye'nin gelişmesini sağlama ve bu durumu da öncelikli olarak demokratikleşme eğilimli çalışmalar ile gerçekleştirme süreci önem taşımaktadır. Diğer yandan Özal'ın, özgürlük anlayışlarında muhafazakâr yapıyı geliştirmesi, liberal devlet anlayışı ile bağdaştırma girişimlerinde bulunması süreci, etkin bir devlet anlayışının şekillenmesi açısından önemli olan bir fonksiyon eğilimini oluşturmaktadır. Özal'ın politikaları bu anlamda, halkı düşünme profillerinde çeşitlendirmeler yapmanın yanı sıra, gelişmeyi sağlamaya etki edebilecek temelde de çalışmaların olmasında önemli bir fonksiyondur. Bu durumun gerçekleştirilmesi süreci, Özal'ın siyasal hayatında yeni-sağ görüşünün yeniden yorumlanması ve ülke genelinde uygulanmaya yönelmesi ile beraber gerekli çözümleri üretmesine katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKYILDIZ Ali. *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013.

AKYILMAZ Gül. *Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ALTUN Fahrettin. *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

ARAL Berdal. *Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik ve Kopuş*, Boyut Kitapları.

ARON Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınları, Ankara, 2000.

AYDIN Mustafa. *2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: 33-Dış Politika*, Türkiye Genç İşadamları Derneği, İstanbul, 1998.

AYMAN GÜLER Birgül. *Yeni Sağ ve Devletin Yaklaşımı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

BARLAS Mehmet. *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

BENETON Philippe. *Muhafazakârlık*, Çev. Cüneyt Akalın, Bilgi Yayınları, Ankara, 2000.

BERKES Niyazi. *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Dora Yayınları, Bursa, 2009.

BERKES Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

BİRAND Mehmet Ali ve YALÇIN Soner. *The Özal; Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

BOSTANOĞLU Burcu. *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, Kuram ve Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

CEMAL Hasan. *Özal Hikâyesi*, Bilgi Kitabevi, Ankara, 2004.

CEVİZOĞLU Hulki. *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi*, Form Yayınları, İstanbul, 1991.

CİRİHLİOĞLU Zafer. *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

ÇİĞDEM Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

DEMİR Ömer ve ACAR Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, İstanbul, 2005.

- DEMİRHAN Ahmet. **Modernlik**, Ağaç Yayınları, Ankara, 1992.
- DUVERGER Maurice. **Siyasal Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, Ankara, 1970.
- ERCAN Fuat. **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.
- FIĞLALI Ethem Ruhi. **Değişimci Özal ve Değişimci Sürecinde İslam**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001.
- FIRAT Melek. **AB-Kıbrıs İlişkileri ve Türkiye'nin Politikaları**, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.
- FIRAT Melek. **Yunanistan'la İlişkiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- HAYEK Friedrich. **Law, Legislation and Liberty**, University of Chicago Press, United States of America, 1996.
- GÖKA Erol, GÖRAL Sevinç ve ÇETİN Güney. **Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- GÖKMEN Yavuz. **Özal Sendromu**, V Yayınları, Ankara, 1992.
- GÖZEN Ramazan. **Amerikan Kısacasında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.
- GÜRBEY Gülistan. **Özal'ın Dış Politika Anlayışı**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001.
- HEPER Metin. **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- HEYWOOD Andrew. **Siyaset**, Çev. Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Adres Yayınları, İstanbul, 2007.
- KALİBER Alper. **Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- KARPAT Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- KASABA Reşat. **Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAYA İbrahim. **Sosyal Teori ve Geç Modernlikler: Türk Deneyimi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- KEPENEK Yakup ve YENTÜRK Nurhan. **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- KONGAR Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- KÖKER Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KURAN Ercüment. **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

MARDİN Şerif. **Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri**, Alfa Aktüel, İstanbul, 2007.

MARSHALL Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

ÖĞÜN Süleyman Seyfi. **Türk Muhafazakârlığının Kültürel ve Politik Kökleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖNGEN Tülin. **Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖZAL Turgut. **Değişim Belgeleri**, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1993.

SAYBAŞILI Kemali. **Türkiye'de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiyi Müdahalesi (1963-1985)**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986.

SWINGWOOD Alan. **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

MARDİN Şerif. **Türk Modernleşmesi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.

SAFİ İsmail. **Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Anlayışlar**, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2007.

SARIBAY Ali Yaşar. **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

SARIBAY Ali Yaşar. **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

TEKELİ İlhan. **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TİMUR Taner. **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

TÜRKÖNE Mümtaz. **İdeoloji**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003.

UZGEL İlhan. **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

VURAL Mehmet. **Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık**, Elis Yayınları, Ankara, 2003.

YAYLA Atilla. **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.

YAZICIOĞLU Mustafa Said. **Özal'ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001.

YEŞİLADA Birol. *Turkish Foreign Policy Toward the Middle East*, Praeger, Westport, 1993.

YILMAZ Aytekin. *Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003.

YILMAZ İlhan. “Geçmişten Günümüze Irak’ta Türkmen Politikaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 2006, Cilt: V, Sayı: 12, 127-142.

YILMAZ Levent. *Modern Zamanın Tarihi: Batı’da Yeni’nin Değer Haline Gelişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

YURDUSEV Nuri. *Uluslararası İlişkiler Öncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

MAKALELER

AKKAŞ Hasan Hüseyin. “Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, Cilt: 5, Sayı: 2, 241-254.

AKSOY Şinasi. “Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 1998, Cilt: 7, Sayı: 1, 3-13.

AKSU Muharrem. “Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt: 17, Sayı: 3, 441-465.

AKTAN Coşkun Can. “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdare Dergisi*, 1995, Cilt: 28, Sayı: 1, 3-27.

AKTAY Aydın. “Türk Modernleşmesinin Özgünlüğü Sorunu: Türk Aile Hukuku Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2012, Cilt: 7, Sayı: 2, 93-106.

ALTINOK Serdar ve ÇETİNKAYA Murat. “1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2002, Cilt: 4, Sayı: 1, 149-174.

ALTUN Fahrettin. “Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 2000, Sayı: 1, 123-186.

ASLAN Seyfettin ve ALKIŞ Mehmet. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye’nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, İlkbahar, 2015, Cilt: 6, Sayı: 1, 18-33.

AŞIK Süleyman. “Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sorasında Yaşanan Bazı Gelişmeler”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 2017, Cilt: XVII, Sayı: 34, 431-465.

ATAMAN Muhittin. “Özalizm: Türkiye’de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yaz, 2000, Cilt: 5, Sayı: 19, 49-64.

ATAMAN Muhittin. “Pragmatik Bir Dış Politika: Özal’ın Batıya Bakışı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Kış, 2003, 127-136.

ATILGAN Gökhan. "Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Eleştirisinin Bir Olanağı", **Praksis**, 2010, Sayı: 4, 11-34.

AYAZ Mehmet Fatih. "Turgut Özal Dönemi Eğitim Politikaları ve Günümüze Yansımaları", **Akademik Bakış Dergisi**, Temmuz-Ağustos, 2015, Sayı: 50, 325-338.

AYTEKİN Arif. "Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşüncel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık, 2013, Sayı: 30, 313-329.

BALKIZ, Bekir. "Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji", **Mediterranean Journal of Humanities**, 2015, Cilt: 2, 123-149.

BARAN Murat. "Avrupa'da Gelişen Modernlik ve Modernleşme Anlayışları ve Bu Anlayışların Türkiye'ye Yansımalarına Tarihî Sosyolojik Açından Bir Bakış", **Turkish Studies**, 2013, Cilt: 8, Sayı: 11, 55-79.

BARANSEL Atilla. "Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme", **Araştırma Dergisi**, 1990, 75-90.

BİBER Ahmet Emre. "Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2008, Cilt: 1, Sayı: 16, 56-69.

BURCHILL Scott. "Liberalism", **Theories of International Relations**, 2005, 55-83.

ÇAN Fatih. "Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi", **Türkiye Cumhuriyeti Fırat Kalkınma Ajansı**, 2013, 1-11.

ÇAVUŞOĞLU Hüseyin. "Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2016, Cilt: 12, Sayı: 22, 165-178.

ÇELİK Gizem Ekin. "Liberal İdeolojinin Marksist Eleştirisi Üzerine", **Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi**, 2015, Cilt: 1, Sayı: 2, 125-134.

ÇINAR Yusuf. "Turgut Özal ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi", **Akademik Bakış Dergisi**, Eylül-Ekim, 2011, Sayı: 26, 1-19.

DABAN Cihan. "Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Nisan, 2017, Cilt: 17, Sayı: 33, 77-96.

DEMİR Nesrin. "Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2005, Cilt: 15, Sayı: 1, 347-367.

DEMİRPOLAT Anzavur ve AKÇA Gürsoy. "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema", **EKEV Akademik Dergisi**, 2008, Yıl: 12, Sayı: 36, 119-132.

DOĞAN Sait. "Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasal Sosyalleşme", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, 2005, Sayı: 32, 31-40.

DÜNDAR Lale. "Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Bahar, 2016, Sayı: 58, 1-20.

ERDOĞAN Mustafa. "Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi", *Liberal Düşünce Dergisi*, 2001, Sayı: 22, 59-66.

ERKEN Baki. "Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Cilt: 14, Sayı: 2, 191-222.

ERLER Özgün. "Yeni Muhafazakârlık, AKP ve "Muhafazakâr Demokrat" Kimliği", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2007, Sayı: 10, 126-132.

ERTOSUN Erkan. "Turgut Özal'ın Ekonomi Odaklı Dış Politikası: Yunanistan'a Yönelik "Zeytin Dalı" Diplomasisi Örneği", *Bilge Strateji*, Güz, 2016, Cilt: 8, Sayı: 15, 33-57.

ESKİCUMALI Ahmet. "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü", *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 2003, Cilt: 19, Sayı: 2, 109-128.

FIRAT Emine. "Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomik-Politiği", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008, 501-524.

FİDAN Serdal, ŞAHİN Kemal ve ÇELİK Fikret. "Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Birisi: Bürokrasi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, 2011, Sayı: 23, 113-128.

GÜLER Tahsin. "Osmanlı'da Siyaset ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt: 19, Sayı: 4, 311-336.

HAYDAROĞLU Ceyhun ve TATLISU Satı. "Turgut Özal Dönemi Yen Sağ Devlet ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık, 2016, Sayı: 1, 27-41.

İNEL Hakan. "Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Bürokrasi İle İlişkiler Açısından Karşılaştırılması", *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, Nisan, 2016, Cilt: 2, Sayı: 2, 181-215.

İZMİRLİ Resul, GÖKBUNAR Ramazan ve ÖZER Buğra. "Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim, 2014, Yıl: 7, Sayı: 42, 245-256.

KARABULUT Mustafa. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, 2016, Yıl: 1, Sayı: 2, 49-65.

KARABULUT Umut. "Anavatan Partisi İktidarının İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) İlişkileri ve Türkiye'nin AET'ye Tam Üyelik Başvurusu", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 2007, Cilt: VI, Sayı: 14, 137-159.

KARADUMAN Sibel. "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", *Journal of Yaşar University*, 2010, Yıl: 17, Sayı: 5, 2886-2899.

KAYA Mahmut. "Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları", **Birey ve Toplum**, Güz, 2012, Cilt: 2, Sayı: 4, 111-132.

KAYA Mahmut. "Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çatallanmalar", **Turkish Studies**, Kış, 2015, Cilt: 10, Sayı: 2, 545-564.

KIRILMAZ Harun, AYPARÇASI Fatma. "Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları", **İnsan & İnsan**, Bahar, 2016, Yıl: 3, Sayı: 8, 32-58.

KIRK Russel. "Süreklilik ve Değişim", Çev. Faruk Çakır, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 2005, Sayı: 4, 11-26.

KUBICEK Paul. "The Earthquake, Europe and Prospects for Political Change in Turkey", **MERIA Journal**, 2005, Volume: 5, Number: 2, 34-47.

KÜÇÜKCAN Talip. "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 2005, Sayı: 13, 109-128.

MUMCU Cumhur. "Ortadoğu'da Siyasal Modernleşme Süreci ve Müzakere Kültürü", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Güz, 2006, Yıl: 5, Sayı: 10, 221-231.

OKUTAN Çağatay. "Müfrit Dinciler' İle 'Müfrit Devrimciler'in Orta Yolu: Türk Muhafazakârlığında 1950'ler", **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar, 2004, Sayı: 34, 32-45.

ÖNGEN Ayşe Gamze. "Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Politikasının Erkek Giyim Tarzına Etkisi", **Akdeniz Sanat Dergisi**, 2015, Cilt: 8, Sayı: 15, 49-65.

ÖZBUDUN Ergun. "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1966, Cilt: 22, Sayı: 1, 55-107.

ÖZİPEK Bekir Berat. "Avrupa ve Türkiye'de Muhafazakârlık", **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 2010, Yıl: 7, Sayı: 25-26, 105-120.

ÖZKAN Kenan. "Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı", **BELGİ**, Kış, 2014, Sayı: 7, 923-951.

ÖZTÜRK Mehmet. "I. Körfez Savaşı'ndan (1990-91) – 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", **Akademik Bakış Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart, 2010, Sayı: 19, 1-27.

ÖZTÜRK Salih. "1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Piyasaların Gelişimi (Türkiye Örneği)", **Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Analiz Dergisi**, 2003, Sayı: 2, 15-28.

PERŞEMBE Erkan. "Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, Sayı: 14-15, 159-181.

SAYGIN Arda Umut. "Anthony Giddens'in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları", **Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi**, 2016, Cilt: 1, Sayı: 2, 69-80.

SOLMAZ Bünyamin. "Toplumsal Değişme Olgusu Çerçevesinde Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler", *Birey ve Toplum*, Güz, 2011, Cilt: 1, Sayı: 2, 192-213.

SOYDEMİR Suat. "Ulrich Beck ve Düşünümsel Modernleşmenin Krizi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2012, Cilt: 4, Sayı: 2, 71-80.

SÜMER Gültekin. "Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2010, Cilt: 6, Sayı: 23, 73-98.

ŞENER Bülent ve ÇOLAK Çağrı. "Türkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık, 2015, Yıl: 3, Sayı: 18, 393-417.

TALU Nilüfer. "Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey", *Metu Journal of the Faculty of Architecture*, 2010, Cilt: 27, Sayı: 2, 141-171.

TEMEL Recep. "İktisadi Liberalizmin Özal Dönemi Maliye Politikalarına Etkisi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt: 19, Sayı: 33, 114-124.

TÜRKMEN İter. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası", *BİLGESAM Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, 2010, 1-37.

TÜRKÖZ Elif Nağihan. "Özal'lı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak, 2016, Cilt: 9, Sayı: 1, 103-116.

UÇAR Fuat ve AKANDERE Osman. "Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz, 2017, Sayı: 61, 365-392.

ULUÇ Vahap. "Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2014, Cilt: 12, Sayı: 23, 107-140.

YANIK Lerna. "Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2014, Cilt: 12, Sayı: 46, 35-55.

YILDIRIM Emre. "Modernitenin Eleştirisi ve 'Milliyetçi Söylem' Bağlamında Milliyetçiliğe Yeniden Bakmak", *Amme İdare Dergisi*, 2015, Cilt: 48, Sayı: 1, 1-33.

TEZLER

AKKIR Ramazan. Türkiye'de Din ve Muhafazakârlık, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2006, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

BIDIK Dinçer. Türkiye'de Muhafazakârlık ve Liberalizm, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla Üniversitesi, Muğla, 2007, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

DUMAN Zeki. Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal'ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008, (**Yayımlanmış Doktora Tezi**).

DUMANLI Cihangir. Körfez Savaşlarının Türkiye'ye Etkileri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2012, (**Yayımlanmış Doktora Tezi**).

ERİNCİK Selçuk. John Rawls'un Siyasal Liberalizmde Din-Toplum İlişkisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, (**Yayımlanmış Doktora Tezi**).

ERKEKOĞLU Levent Coşkun. Seküler İktisadi Doktrinin Eleştirisi Çerçevesinde Ortadoğu-İslam Toplumunda Ekonomik Entegrasyonun Esasları, Orta Doğu ve İslâm Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2015, (**Yayımlanmış Doktora Tezi**).

EŞTÜRK Özlem. Türkiye'de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, 2006, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

ILGAR Yeliz. Türkiye'de Siyasi Partilerdeki Merkezîyetçi Yapılanmaya Etki Eden Etmenler ve Merkezîyetçi Yapılanmanın Siyasal Demokrasi Açısından Olumsuz Sonuçları, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2002, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

KANLI Tuğba. Medya ve Modernleşme: 1945-1960 Döneminde National Geographic Dergisi'nde Türkiye'nin Sunumu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

KÖKSAL Tuğçe. 1980 Sonrası Yeni Sağ Politikalar ve İcraatın İçinden Programlarının (1984-1989) Değerlendirilmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

METİN Celal. Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2006, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

SÖĞÜTLÜ Mahmut Yalçın. Siyasi Parti Özgürlüğü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

UZUN Emel. Demokrasi Retoriği: VIII. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Konuşmalarında Demokrasi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

YENİLMEZ Muammer. Türkiye'de Mühendisler ve Siyaset, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

YILDIRIM İlteriş. Türk Modernleşmesi ve Türk Solu: Kadro Hareketi Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, 2007, (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

ÖZGEÇMİŞ:

Fatih SOLMAZ, 1991 yılında İstanbul Büyükçekmece’de doğmuştur. İlk ve orta eğitimini İstanbul Esenyurt’da, lise eğitimini ise İstanbul Bahçeşehir’de tamamlamıştır. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden 2014 yılında mezun olmuştur. 2014 yılında başladığı İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans bölümünde eğitim hayatına devam etmektedir.

